

Arosat (Birinchi Qism davomi)
Samarqand - Hal Qiluvchi Olishuv

1

Bo'stonsaroyning bir chetida rang-barang toshlar bilan sangfarsh[1] qilingan marmar hovuzli hammom bor edi. Kechki payt shu hammomga Sulton Ali mirzoning haramidagi eng chiroyli qizlar cho'milishga keldilar.

Hamomning ichida gilamlar va ko'rpachalar to'shalgan, shohona dasturxon tuzab qo'yilgan maxsus bir xona bor edi. Bir vaqtlar Sulton Mahmud mirzo tirikligida shu xonadan qizlar cho'miladigan bo'lmaga maxfiy bir tuynuk ochilgan edi. Shahvoniyarastlik bilan dong chiqargan Sulton Mahmud mirzo o'sha tuynukdan qizlarning cho'milishini tomosha qilar edi.

Sulton Mahmud mirzo o'lib ketganiga besh yil bo'ldi. Hammomda maxfiy tuynuk borligini uning o'n yetti yashar o'g'li, hozir Samarqand taxtida o'tirgan Sulton Ali mirzo yaqinda bilib qoldi. Uni bu sirdan voqif qilgan Abu Yusuf Arg'un haramga bir qancha chiroyli qizlar keltirib berib, yosh podshoning sohib ixtiyor, sirdosh bekiga aylandi.

Hozir Sulton Ali mirzo qo'lida may to'la billur qadah bilan maxfiy tuynuk oldida o'tiribdi. Marmar hovuzda qiy-chuv qilib cho'milayotgan yalang'och qizlar uning ko'zlarini yondirib, vujudini jingak qilayotganday bo'ladi. U tomog'i quruqshaganda may xo'plab qo'yadi-yu, ammo ko'zini tuynukdan olmaydi.

Bir payt uning bu tomoshasiga kimdir xalaqit berdi.

- Mirzo hazratlari, xufiyalar favqulodda xabar keltirmishlar.

Sulton Ali mirzo Abu Yusuf Arg'unning mayin ovozi taniydi-yu, ammo unga o'girilib qaragisi kelmaydi:

- Nima xabar bo'lsa onamga aytavering.

- Begim hazratlari meni sizga yubordilar, amirzodam!

Sulton Ali mirzo endi Abu Yusuf Arg'unga o'girilib qaradi.

Uning quyuq ta'zimi ham, pastki tishlari tushib ketgan kemtik og'zining tabassumi ham ko'ziga juda yomon ko'rindi:

- Janob bek, o'zingiz-ku, bizga mehribonchilik ko'rsatib go'zal qizlar peshkash qildingiz... Endi nega orom olgani qo'ymaysiz?

- Mirzo hazratlari, saltanatingiz xavf ostida! Men shuning uchun oromingizni buzishga jur'at etdim!

- Yana qanday xavf? Onam qayerdalar?

- Devoni xosda sizga muntazirlar.

Sulton Ali mirzo kayfini buzganlaridan achchig'i kelib, qo'lidagi qadahni mayi bilan marmar devorga otib urib chil-chil sindirdi. So'ng barvaqt semirgan yo'g'on gavdasi kayfdan xiyol chayqalib, tashqariga chiqdi.

Qorong'i tushib qolgan edi.

Devoni xosning kiraverishida ellik yoshlardagi qovoqlari qalin, jingalak soqolli bir bek qo'l qovushtirib, bosh egib turibdi. Uy to'rida tikka turgan Zuhra begimning yuzi qahrndanmi, qo'rquvdanmi oqarib ketgan:

- Amirzodam, siz ayshu ishrat bilan bandsiz. Xiyonatchilar poytaxtni yog'iyga pinhona topshirmoqchilig'idan bexabarsiz!

Sulton Ali mirzodan norozi bo'lib shaharni tashlab chiqqan mingdan ortiq bek va navkarlar Andijondan qo'shin tortib kelgan

Bobur bilan birga Darg'om bo'yalarida fursat kutib yurganlari ma'lum edi. Ammo Sulton Ali mirzo barcha darvozalarga eng

ishonchli kishilarini qo'yib, shaharni mahkam berkitib yotar edi. Shuning uchun onasiga zarda qilib:

- Yana nima vahima? - dedi.

- Menga ishonmasangiz, mana Muhammad Sulton janoblardan so'rang. Bu bek hozirgina Boburning qarorgohidan qochib kelmishlar. Shahar ichidagi fitnachilar bugun kechasi So'zangaron darvozasini Boburga yashiriqcha ochib bermoqchi emishlar.

Piringiz Xo'ja Yahyo ham sizdan yuz o'girib, Boburga tarafdor bo'lgan emishlar.

- Ishonmaymen! - deb Sulton Ali mirzo qo'l qovushtirib turgan Muhammad Sultonga tikildi.

- Amirzodam, gapim yolg'on bo'lsa bugun kechasi tekshirib ko'ring! Men yog'iyaringiz bilan Darg'om bo'yida ikki hafta yurdim.

Xo'ja Yahyoning rizoligini Bobur rosa o'n bir kun kutdi. Nihoyat, bugun ertalab Mamadali kitobdor xo'janing rizoligini olib boribdir. "Tun yarmida kelsinlar, shaharga kiritgaymiz", deganmish. Bobur bugun peshinda ishongan beklarini to'plab, mashvarat o'tkazdi. Xayriyatki, uning ishongan beklaridan biri, men - sizning sodiq qulingiz edim!..

Sulton Ali mirzo qovog'i qalin bekka endi mamnun nazar tashladi-yu:

- O'g'rini qaroqchi urganday bo'libdir! - deb xaxolab kuldi.

Uning kayf bilan beparvo kulishi Zuhra begimning g'ashini keltirdi:

- Amirzodam, har bir daqiqa g'animat. Xos nav-karlaringiz otlangan. Hammasi farmoyishingizga muntazir.

- Farmoyishmi? - deb Sulton Ali mirzo bir laha o'ylanib oldi: - Mayli, Bobur darvozadan kirsin. Keyin tuttirib ko'ziga mil torttirmoq kerak! Toki bizga qasd qilgani uchun abadiy ko'r bo'lib qolsin!

Abu Yusufbek oq oralagan qalin soqolining uchini tutamlab bosh chayqadi:

- Tuttirotsak yaxshi edi-yu, ammo bu reja ancha qaltis, amirzodam. Darvozani ochsak, so'ngra yopib bo'lmas. Boburning ulkan qo'shini bor. Qal'a ichida ham tarafdorlari ko'p. O'tgan safar Samarqandga kirganda ochlarga non ulashib, dehqonlarga urug'lik qarz berib, avomning ko'nglini ovlagan ekan. Bir yoqdan Xo'ja Yahyoning fatvosi bilan avom ko'tarilsa, tashqaridan qo'shin kirs...

- Yo'q, bu - juda xatarnok! - dedi Zuhra begim.

- Ha, undan ko'ra tezroq So'zangaron darvozasiga borib, u yerdagi soqchilarni almashtirish lozim, - dedi Abu Yusuf va zarhal jildga solingan bir qog'oz keltirdi. - Amirzodam, mana bu - sizning muborak nomingizdan yozilgan nishon[2]. Bunda fitnachi beklarning nomlari ham ko'rsatilgan. Shular bugun kechasi qo'lga olinmog'i lozim.

- Fitnachilarning molu mulklari mana bu Muhammad Sulton kabi sadoqatli beklarga olib berilsin! - deb qo'shimcha qildi Sulton Ali mirzo.

Qovog'i qalin bekning josuslik qilishdan maqsadi ham shu edi. U Sulton Ali mirzoga ikki bukilib ta'zim qildi:

- O'lgunimcha xizmatigizdamen, amirzodam. Ijizat bering, mana bu muborak farmoyishingizni bajo keltirishda faqir ham navkarlarim bilan ishtirok etay.

Bu bek fitnachilarning hovlilarini talashda bevosita ishtirok etsa, ko'proq o'lja olishi mumkinligini sezib shunday demoqda edi.

- Ijizat berdik.

Muhrdor chaqirtirildi va qog'ozdagi farmoyishga podshohning muhri bosildi.

- Qolgan ishni biz bajo eturmiz, - dedi Abu Yusuf Arg'un.

Sulton Ali mirzo til uchida:

- Men ham birga boray, - dedi.

- Yo'q, yo'q! - dedi Zuhra begim tez. U yolg'iz farzandini qorong'i tunda dushman ko'payib ketgan shaharga chiqarishni istamas edi. Mirzo onasining yuzidan o'tolmaganday bo'lib saroyda qoldi.

So'ng ona-bola Bo'stonsaroyning ikkinchi qavatidagi ochiq ayvonga chiqib, So'zangaron darvozasi tomonga quloq sola boshladilar.

Tun sukunatida otlarning dupuri quloqqa baralla chalinardi. Amir Temur maqbarasidan sal nariroqda joylashgan So'zangaron darvozasi Bo'stonsaroyga ko'p ham uzoq emas edi.

Yarim kechada Boburning ilg'orlari darvozaga sekin yaqinlashganda Abu Yusuf va Muhammad Sultonning navkarlari darvozaxona ustidan ularga kamondan o'q otib, bir qancha kishini yarador qildi.

Qorong'ida devor tepasidan tusmol bilan otilgan ba'zi o'qlar otlarga ham tekkan edi. Og'riqdan asabiylashgan otlarning qattiq kishnagani Bo'stonsaroyga ham eshitildi.

Darvozaxona ustidagi qo'riqchilar Boburning odamlarini masxara qilib kulishardi:

- Mirzolaring barakni[3] xom sanabdir!

- Ha-ha-ha!

- Samarqandni endi tushlaringda ko'ringlar!

- Keyin tushlaringni suvga aytursanlar?

- Ho-ho-ho!

Boburning qo'shini orqaga qaytib ketishi bilan darvoza oldida shovqin tindi-yu, keyin shaharni u yer-bu yerida itlarning jon-jahd bilan hurgani, odamlarning achchiq faryodi eshitila boshladi. Abu Yusuf Arg'un boshliq xos navkarlar darvozani tinchitib, endi fitnachilarni ovlashga kirishganini ayvonda o'ltirgan Sulton Ali mirzo shu uzuq-yuluq dod-voylar tovushidan sezdi.

- Endi tinch uxlasak bo'lur, - deb xobgohiga kirib ketdi.

Ammo Zuhra begim qandillar yonib turgan o'z xonasiga kelib, tong otguncha uxlamay o'tirdi.

Hozirgina bir falokatning oldi olingan bo'lsa ham, ammo kelajakdagi mushkulotlar uning uyqusini qochirmoqda edi. Bobur Samarqandni yana qamal qilishi mumkin. Uning o'tgan galgi qamali hali ko'pchilikning esidan chiqqan emas. Ichkarida Zuhra begim ishona-digan odamlar tobora kamayib boryapti. Bugun fitnachi beklar jazolansa va talansa, Sulton Ali mirzodan norozi bo'luvchilar yana ko'payadi. Ularning boshchisi - Xo'ja Yahyo juda nufuzli ruhoniy. Sulton Ali mirzo Xo'ja Yahyoga qarshi keskin chora ko'rolmaydi. Chunki bu-tun dindorlar Xo'janing tomonida. Agar Xo'ja avom xalqqa fatvo berib, butun mullolarni ishga solsa, g'ulu ko'tarilib ketishi mumkin.

Zuhra begim xayolida o'ziga tayanch izlar ekan, yaqinda Buxoroni olgan, endi Samarqandga qo'shin tortib kelishi kutilayotgan Shayboniyxon esiga tushdi. Bundan uch kun burun naqshbandiy darvishlaridan biri Zuhra begimga Shayboniyxondan maxfiy bir xat keltirib bergan edi. Begim pardali maxsus tokchada turadigan oltin sandiqchasiga kalit solib ochdi-da, o'sha xatni olib, qandil yorug'ida qayta o'qiy boshladi.

Zarvaraqa bitilgan chiroyli yozuvda Zuhra begimning aqli va husni ustalik bilan ta'riflangan, yosh umrini o'g'liga fido qilib ersiz yurgani alohida ehtirom bilan tilga olingan edi. Xatning eng g'alati joyi "B" Shayboniyxonning Zuhra begimga g'oyibona ko'ngil qo'yib, unga uylanmoqchi ekanini she'r bilan aytgani edi:

"O'g'lingiz o'g'limu o'zingiz yorim,

Dilbaru hamnafasu dildorim".

Hozir shu satrlarni o'qiyotganda Zuhra begim zabardast bir erkakning o'tli nafasini o'z yuzida his qilganday bo'ldi. Zuhra begim olti yildan beri mana bu to'shakda yolg'iz yotadi. Uning gulday umri bevalikda so'lib boryapti. Zuhra begim tegaman, desa uni oladigan zodagonlar topilar edi. Axir u ta'rifi ketgan go'zal qiz bo'lgani uchun Sulton Mahmudxonday podshohning suyukli xotiniga aylangan edi. Biroq o'g'li taxtda o'tirgan Zuhra begim faqat o'ziga munosib podshohga tegishi mumkin, udum shunday. Mana endi unga xaridor podshoh ham topildi. Begim Shayboniyxonning she'ridagi ikkinchi satrni yana bir o'qiganda, xayoliy bir erkak uni quchib, "Dilbar yorim, dildorim!" deb erkalayotganday bo'ldi-yu, badani qizib ketdi.

U o'rnidan turib, katta toshoyna oldiga bordi-da, o'zining aksiga tikilib qaradi. Uyqusiz tundan ko'z ostilari xiyol ko'karib salqigan. Ammo qoshlar - qaldirg'och qanoti. Qora ko'zlari uchqun sochib porlaydi. Ko'kraklar baland. Bo'yini oq marmarday silliq, lab-lari ehtirosli.

Shayboniyxonning yoshi ellikka yaqinlashgan, xotinlari va bolalari bor, Zuhra begim buni biladi. Ammo begim o'zining oynadagi aksiga mamnun tikilib turgan shu daqiqalarda: "Shayboniyxonning sahroyi xotinlari nima bo'lipti? - deb o'ylandi. - Men xonni o'zimga shunday rom qilayki, hammasi og'zini ochib qolsin!"

Ertasiga o'sha darvish kelib, begimning javobini olib ketishi kerak. Begim Shayboniyxonga xat yozish uchun qog'oz qalam oldi. Biroq qandillarda ko'pdan beri yonayotgan shamlarning tutunidan uy sal xira tortib qolgan edi. Zuhra begim havorang barqut darpardalarni ochdi-yu, sahar salqiniga yuzini tutib, ayvon eshigi oldida birpas turdi.

Shunda arka yaqin bir mahalladan er kishining jon achchig'i bilan qichqirgani eshtildi. Ayol kishining o'kirib yig'lagani unga jo'r bo'ldi.

Abu Yusuf Arg'un bilan Muhammad Sulton hamon fitnachilarni ovlab yurgani, ularning uylarini talab boyiyotgani, allakimlar o'q yoki tig' zarbidan jon berayotgani Zuhra begimning ko'z oldiga keldi. Shunda xayoli birdan boshqa yoqqa burildi.

Shayboniyxon Samarqandni jangsiz olish uchun Zuhra begimga yolg'ondakam ishq izhor qilayotgan bo'lsa-chi? Samarqandni olganidan keyin so'zidan qaytsayu, Zuhra begimni mana bu qorong'i tunda o'kirib yig'layotgan ayolning ahvoliga solsachi?

Bu shubhadan begimning borlig'i muzlab ketdi. U orqasiga qaytib Shayboniyxonning maktubini yana qo'liga oldi. Xon uning shunday shubhalarga borishini oldindan sezganday, maktubning yana bir joyida she'r aytgan edi:

"Men Samarqandni sensiz netayin,

Jasadi tiyrani jonsiz netayin?"

Bu satrlarning taftidan Zuhra begimning qalbiga yana iliqlik yugurdi. Shu topda begimning o'ziga ham yorsiz Samarqand - jonsiz tanaday sovuq tuyulardi. Shayboniyxon uning bevalik hayotiga issiq jon bo'lib kirib kelishi ko'z oldida gavdalandi-yu, qalamni qo'liga olib, xonga javob yozishga kirishdi. Satr boshidan xonning ta'rifini yuksaklarga ko'tarib:

"Hazrati imomi zamon, xalifayi rahmon", deb yoza boshladi...

Samarqand qal'asining tashqarisidagi bog' ko'chalar, Ulug'bek rasadxonasining atroflari, Obirahmat arig'ining bo'ylari behisob qo'shinga to'lib ketgan. Cho'ponota tog'ining etaklarida, naryog'i Zarafshon sohilida yuzlab o'tovlar va chodirlar paydo bo'lgan. Bu qo'shinning sarkardasi Shayboniyxon Bog'i Maydonga, Ulug'bek qurdirgan mashhur Chilsutun ko'shkiga kelib tushgan edi. Shayboniyxon ko'shkning yuqorigi qavatida to'rt tarafi ayvonlik katta uyda peshin namozini o'qib bo'lgan ham ediki, yasovul kirib, Sulton Ali mirzo bir necha ichkilari bilan qal'adan xon huzuriga kelganini aytdi.

Shayboniyxonning kichik-kichik ko'zlari quvonchdan yaltillab ketdi.

- Sultonlarni bu yerga chorlang. Keyin mirzoni boshlab kiring.

- Hazratim, taxtingiz pastki oshiyonda.

- Joynamozim taxtimdan baland!

- Lutf qildingiz, hazratim!

Yasovul ikki bukilib ta'zim qilganicha orqasi bilan yurib chiqib ketdi.

Shayboniyxon bo'taloq junidan to'qilgan mayin malla joynamoz chetiga qaytib o'tirdi.

Yasovul poygacdagi eshikdan Sulton Ali mirzoni boshlab kirganda Shayboniyxon hali ham shahnishinda o'sha joynamoz ustida o'ltirgan edi. Shahnishin pastida uning o'n chog'li sultonlari cho'kkalab o'ltirishibdi.

Shayboniyxon bezaksiz jo'n kiyingan edi. Sulton Ali mirzo eshikdan kirgan zahoti uning sallasiga qadalgan duru gavharlar, to'niga tikilgan oltin marvaridlar dabdaba bilan yaltirab ko'zga tashlandi. Ammo Mirzoning ko'zlari besaranjom, semiz gavdasi bo'shashgan. U onasining va Abu Yusuif Arg'unning gapiga kirib, qal'adan qo'shinsiz chiqib kelgan edi. Bu yerda xonning behisob qo'shinini ko'rib, yuragi taka-puka bo'lib ketdi.

Shayboniyxon bilan avvaldan til biriktirib yurgan Abu Yusuif Arg'un Sulton Ali mirzoni xon huzuriga avrab olib kelish uchun boya tushki ovqat paytida mirzoga yaxshi ko'rgan maylaridan ancha ichirgan edi. Hozir Sulton Ali mirzo Shayboniyxonga tomon ta'zim bilan borayotganda oyoqlari gilamda qoqinib, gavdasi gindiraklab ketdi. Abu Yusuif Arg'un suyab qolmaganda yiqilib tushardi. Shayboniyxon o'rnidan turib, Mirzo bilan ko'rishar ekan, xushbo'y may hidi dimog'iga urildi. U Mirzoning kayfi borligini darrov sezdi-yu, uni o'g'li Temur Sulton va kuyovi Jonibek Sultondan quyiroqqa o'tqazishni yasovulga imo qilib buyurdi.

Shayboniyxon boshiga qizil bo'rk ustidan oq salla o'ragan, ko'k movutdan abo kiygan. Oltin tugmali abo tagidan kiygan yashil ko'ylagi musulmon bayrog'ining rangini eslatadi. Joynamoz ustida o'ltirgani ham uni xudojo'y bir odamga o'xshatib ko'rsatar edi. Buning hammasi Sulton Ali mirzoning vahimasini sal bosdi-yu, ammo quyidan joy ko'rsatilgani uning izzat-nafsiga tegdi. Boshqa sultonlar Shayboniyxonning oldida cho'kkalab o'tirganda, Sulton Ali mirzo ataylab chordana qurib oldi. Shayboniyxonning o'g'li unga g'ashi kelib qarab qo'ydi.

- Siz menga farzanddek yaqin bo'lmoqchimisiz, Mirzo? - so'radi Shayboniyxon muloyim tovush bilan.

- Xon hazratlari ittifoq tuzish uchun chorlabdirlar...

- Volidai muhtaramangiz kelmadilarmi?

- Onam meni yubordilar.

- Ammo o'zlari ham kelmoqchi edilar.

- Ayol kishi, tortinurlar.

- Odam yuboring, Mirzo, onangiz ham kelsinlar.

Sulton Ali mirzo yonida cho'kkalab o'tirgan Abu Yusuifbekka qaradi. Abu Yusuif Arg'un darhol o'rnidan turib, Shayboniyxonga ta'zim qildi:

- Ijzat bering, xon hazratlari, men hozir borib Zuhra begimni aytib kelay.

Bu nozik ishlarning hammasi Abu Yusuif Arg'unning harakatlari bilan bitayotganini yaxshi biladigan Shayboniyxon yasovulga buyurdi:

- Abu Yusuifbekka mening eng chopqir otlarimdan birini in'om qiling!

- Minnatdorman, hazratim!

- Bek, qaytishda Xo'ja Yahyoga ham xabar qiling. Sulton Ali mirzo kelgan joyga Xo'ja kelmasa ora uzilur.

- Haq gapni aytdingiz, xon hazratlari!

Abu Yusuif Arg'un bu topshiriqni bajarish uchun ketgandan keyin Shayboniyxon o'rnidan turdi-yu, sultonlariga qarab:

- Mirzo bilan suhbatlashib o'tiringlar, - dedi, o'zi esa orqa eshikdan ayvonga chiqib, pastga tushib ketdi.

Sulton Ali mirzo atrofidagi sultonlarning adovatli yuzlariga qarab, ular orasida yolg'iz qolishga qo'rqdi va o'rnidan turib, yon eshikka qarab yo'naldi. Shunda turkistonlik sultonlardan biri o'rnidan sakrab turib, uning yo'lini to'sdi.

- Amirzoda, buyruq bo'di[4], endi bizing yanimizdan ketmaysiz!

Barvasta bir navkar qo'lini xanjarining sopiga qo'yib, eshikka ko'ndalang bo'lib oldi. Sulton Ali mirzo qopqonga tushganini endi sezdi-yu, kayfi birdan tarqab ketdi. Yuzi bo'zdek bo'lib, boyagi joyiga qaytib o'tirdi.

Oradan bir-ikki soat o'tgandan keyin Zuhra begim ham to'rtta kanizi bilan Bog'i Maydonga kirib keldi. Uning boshida kelinchaklarni eslatuvchi oq harir ro'mol, peshonasiga esa tillaqosh taqilgan. Egnida xipcha belli gulgun kabo. Uning tagidan kiyilgan oq atlas ko'ylagining etagi shunchalik uzunki, ikki kaniz ikki tomondan ko'tarib kelyapti.

Zuhra begimni Chilsutunning pastki oshiyonida maxsus bezatilgan xonai xosga boshlab o'tayotganlarini Shayboniyxonning qirq yoshlardan oshgan katta xotini ko'rib qoldi:

- Bu ne degan yuzsiz xotin? - deb yonidagi ayolga shipshidi: - Ersiragan megajin izzatini bilib uyida o'tirmaydimi? Sovchi borib ishni bitirgancha shoshmay turmaydimi? Iloyim kasofati o'zidan beriga kelmasin!

Zuhra begim xonai xosga kirganda Shayboniyxon taxt ustida o'tirar edi. Zuhra begim ikki bukilib ta'zim qilar ekan, Shayboniyxon u bilan taxt ustidan tushmasdan so'rashdi.

- Xush keldingiz, begim.

Xondan boshqacha muomala kutgan Zuhra begim to'satdan ko'ngli buzilib, ko'ziga yosh oldi.

- Xon hazratlari, men o'zimni sizga qurbon qildim. Farzandimni, xonu monim - hammasini marhamatingizga ishonib topshirdim!

Zuhra begimning yuzi oq ipak to'r ortidan aniq ko'rinmas edi. Xon uning gavhar ko'zli oltin uzuklar taqilgan qo'llariga qaradi.

Tomirlari bo'rtib turgan bu titroq qo'llar begimning ancha yoshga borganidan dalolat berardi. Shayboniyxon yaqinda Buxoroda nikohlab olgan o'n to'qqiz yoshli kichik xotinini esladi. So'ng Zuhra begimning kattagina o'g'li Sulton Ali mirzo ko'z oldidan o'tdi.

- Xotirjam bo'ling, begim Sizning maqsadingiz bizga ma'lum. Xudo xohlarsa, murodingiz hosil bo'lmay qolmas.

Shayboniyxon boshqa hech narsa demadi. Yasovul Zuhra begimni xonai xosdan olib chiqib ketdi. Uni kanizlari bilan boshqa bir

kichikroq xonaga kiritib, eshiklarini tashqarisidan yopib oldilar.

* * *

Shayboniyxonning nima qilmoqchi ekanini hech kim tushunmas, ammo bugun Bog'i Maydonda favqulodda bir hodisa bo'layotganini sezgan barcha lashkarboshilar va a'yonlar Chilsutun koshonasining yon-verida ikki-uchtadan bo'lib aylanib yurishar edi. Ularning orasida shoir Muhammad Solih ham bor edi. Uning ipak sallasi nozik qilib o'ralgan, kalta yengil ipak abosi o'ziga juda yopishib turadi. Yozda ham telpak kiyib yuradigan, urushdan boshqa narsani bilmay qo'pollashib ketgan ko'chmanchi sultonlar uning ziyolicha nozik kiyinishini yoqtirmaydilar, temuriylar xizmatida o'tgan og'ir o'tmishini eslatib turishni yaxshi ko'radilar.

Nayman urug'ining boshlig'i Qambarbiy bog'da Muhammad Solihga tegishdi:

- Ha, janob shoir, Samarqanddan mirzongiz minan chechangiz[5] kelib, suyunib turibsizmi?

- Qambarbiy janoblari, Zuhra begim asli o'zbekning nayman urug'idan bo'lurlar. Begimni mendan oldin siz checha deyingiz lozim.

Mang'it, do'rmon va qo'shchi urug'ining sultonlari bu gapni yoqtirib xaxolob kuldilar. Qambarbiyning achchig'i keldi. Muhammad Solihga o'shqirib:

- Siz-chi? - dedi. - Siz barlos turkidanmisiz?!

Temur va temuriylardan chiqqan barloslar Shayboniyxonning eng yomon ko'rgan urug'i edi. Muhammad Solih Xusayn Boyqaro saroyida xizmat qilgan, Sulton Ali mirzoga ham mulozim bo'lgan, axiri mirzolaridan aynib, Shayboniyxon tomoniga qochib o'tgan edi. U Sulton Ali mirzoning harbiy sirlarini Shayboniyxoniga aytib berib, Buxoro va Dabusiya qal'asining olinishiga ko'maklashgani uchun xon uni yoqtirib qolgan edi. Ammo Qambarbiy ichida uni: "Xiyonat yo'li bilan obro' orttirgan beqaror turk!" deb yomon ko'rar edi.

Muhammad Solih Qambarbiyning bu nafratini o'ziga olgisi kelmay, gapni hazilga burdi:

- Janob Qambarbiy, men hozir - O'zbek turkidanmen!

- Quvlik qilmang, o'zbek boshqa, turk boshqa!

- Lekin o'zbekda "ota yurtim Turkiston" degan naql borku, bunisiga ne deysiz?

- Voy-bo'y, - dedi Ko'pakbiy, - manav shoirning bizning Turkistonni ham turklarga berib jubormoqchi-g'u!

Dashti Qipchoqdan chiqqan omi Ko'pakbiy Turkistondan madaniy shaharni o'ziniki qilib gapirganidan Muhammad Solihning kulgisi keldi:

- Janob Ko'pakbiy, siz avval Turkiston degan so'zning ma'nosini tushuning! Turkiston - turklar makoni degani-ku!

- Ne demoqchisan? Biz Rum[6] turkidan tarqag'anmizmi?

- Aksincha, Rum turklari ham Turkistonni "ota yurtim" derlar. Ular bilan bizning ildizimiz bir. Samarqand qo'rg'onidan berida turgan hu ana u tepalarga bir qarang. Ana o'sha yerda bundan ming yil avval Afrosiyob degan ulkan shahar bo'lgan. Afrosiyob esa Movarounnahr turklarining afsonaviy qahramoni edi. "Uning asli oti Alp Er To'ng'a bo'lgan" deb, "Qutadg'u bilik"da Yusuf Xos Hojib yozmishdir.

- Bu shoir o'zbekning nonini yeb, nuqul turkni maqtaydi-ya!

- Janob Qambarbiy, o'zbek, qozoq, turkman, qirg'iz barchasi ham turkiy uluslardir. Bir otaning bolalaridek yerimiz bir, tariximiz bir. Sizlar o'zbek urug'larining tarixini O'zbekxon[7] boshlaysizlar. Bu to'g'ri emas.

- Nega to'g'ri bo'lmas ekan? - O'shqirdi Ko'pakbiy, - O'zbekxondan tarqalgan emasmizma?

- Janob Ko'pakbiy, sizning qipchoq urug'ingiz O'zbekxondan ming yil oldin mashhur bo'lgan. Qo'ng'iro't urug'ining tarixi ham olti-etti asrga boradi. Mang'it, nayman, do'rmon, qushchi urug'lari ham qadimdan beri bor. Bu urug'lar hammasi hozir onhazratim Shayboniyxon qo'l ostiga birlashib "o'zbek ulusi" degan umumiy nom olgan ekan, sizlar bu ulusning tarixini esdan chiqarmanglar. O'zbek degan ism turkiy xalqlarda O'zbekxondan necha yuz yil oldin ham mavjud bo'lgan. Men Xorazmda o'smishmen. Qadimiy kitoblardan o'qidimkim, Chingizxondan oldin shoh bo'lgan Xorazmshoh Muhammad o'z o'g'illaridan biriga O'zbek deb nom qo'ymishdir. Shundan ma'lumki, bu nom yurtimizda Chingizxon kelmasidan oldin ham mo'tabar bo'lgan. O'zbek nomini bizning ulusimiz O'zbekxondan olgan emas. Aksincha, bu qadimiy nomni O'zbekxon bizning turkiy uluslardan olmishdir!

- Yana turkiy deydi-ya! Xon hazratlarining bobokalonlari ulug' Chingizxon turk bo'lmag'an-ku!

Qambarbiy qaltis mavzuda gap ochganini sezib, hamma jim bo'lib qoldi. Chunki Chingizxonning g'ayridin bo'lganini, Buxoroning jome' masjidiga ot minib kirganini Turonning ko'pchilik aholisi bilardi. Shayboniyxon bu aholini cho'chitmaslik uchun Chingizxon naslidan ekanini oshkor qilmasdan dil tubida saqlardi. Ammo xonning turkiy tilli musulmon ekanligi, islom bayroqdori bo'lib maydonga chiqqanligi katta bir siyosat shaklida ochiqchasiga targ'ib qilinardi. Muhammad Solih ham ana shu siyosatga mos keladigan so'zlarni izlab topdi:

- Janob Qambarbiy, Shayboniyxonning bobolari Abulxayrxon, otalari Shohbudoq Sulton islom dinidan bahramand bo'lishib, xoqoni a'zam Chingizxondan ham balandroq ma'naviy yuksaklikka ko'tarilganlar. Shayboniyxon hazratlari hozir ana shu yuksaklikda turib, Turonning pok musulmon xalqiga rahnamo bo'lmoqdalar!

- Ob-bo, sartting bolasi-ey, endi Turonni o'rtaga solib, so'zini o'tkazmoqchi-da!

- Tarix shunday bo'lsa men ne qilay, janob Qambarbiy? Ming yillardan buyon Xurosondan naryog'i Eronu berigi yog'i Turon deb yuritilur... Xon hazratlari buni yaxshi bilurlar. Imomi zamon Buxoro madrasasida tahsil qo'rganlarida juda ko'p turkiy she'rlarni yod olganlar. O'zlari ham turkiy tilda g'azallar yozganlar. Men onhazratning g'azallaridan bir bayt keltiray, eshiting:

"Firqat otidan yiqildim, yor keldi surg'ali

Ey Shayboniy, yor dardingga davo qildi yana".

- Xon hazratlarining bu she'rlari turkiycha emas, o'zbekcha! - dedi Qambarbiy.

- Lekin barcha turkigo'y shoirlar xuddi shu tilda she'r yozganlar-ku! Agar bu o'zbek tilida bo'lsa, demak, Navoiy ham o'zbek tilida yozgan. Demak, kamina ham hozir sizlar bilan o'zbek tilida so'zlashmoqdamen. Demak, Movarounnahrning turkiy tiliyu o'zbek tili, aslida bir til. Janoblar, endi dilimiz ham bir bo'lmog'i kerak. Temuriylar turku o'zbek deb ulusni ulusdan ajratib, xalqni parokanda qildilar, mamlakat parchalanib, xarob bo'ldi. Endi imomi zamon, Iskandari soniy[8] yana shu ulusni birlashtirib, mamlakatga yagona jon ato qilmoqchilar! Ilohim hazrat xonimiz shu maqsadlariga yetsinlar!

Muhammad Solihning bu gapiga endi hech kim e'tiroz qilolmadi. Munozarada ustalik bilan g'olib chiqqan shoir ko'shikka qarab ketdi.

Ko'pakbiy Qambarbiyga qarab:

- Sartting bolasini ko'rdingizma? - dedi. - Bularni gap bilan jengib bo'lmaydi!
- Gap bilan yengmasak qilich bilan yengamiz! - dedi Qambarbiy. Hammalari xaholab kuldilar.

* * *

Ko'shkdan yasovul chiqib, bog'da muntazir turgan lashkarboshi va a'yonlarni xon hazratlari yuqorigi qavatga kengashga chaqirganini aytdi.

Bog'dagi arkoni davlat ko'shkning to'rt burchiga minoraga o'xshatib ishlangan va torgina yo'lak ichidan o'tgan zinapoyalar bilan yuqoriga ko'tarila boshladilar.

Xonning o'zi hali ham pastdagi xonai xosda yana nimanidir kutmoqda edi.

Kechki payt Samarqanddan besh-oltita muridini ergashtirib, Xo'ja Yahyo ham chiqib keldi. U Bog'i Maydonga kirib otdan tushayotganda sarosima bo'lib, oyog'i uzangi qayishiga o'ralib qoldi. Muridlari uni suyab tushirdilar.

Katta oq salla, malla saqarlot delagay kiygan Xo'ja Yahyo Shayboniyxon o'tirgan taxtning oldigacha ta'zim qilib bordi. Qiroatga o'rgangan jarangdor tovush bilan:

- Assalomu alaykum, xon hazratlari, - dedi. - Samarqand darvozalari siz ulug' zot uchun ochiqdur!

Shayboniyxon Xo'ja Yahyo bilan o'rnidan turmay so'rashdi-yu, kinoya qilib dedi:

- Samarqand qopqalarini biz uchun siz ochib keldingizmi?

- Hazratim, har ish xudoning xohishi bilan bo'lur.

- Biroq sizning xohishingiz - Samarqandni Boburga berish edi-ku?

- Osiy bandalarmiz, xon hazratlari. Xatolik o'tgan bo'lsa, afv eting, huzuringizga bosh egib keldim...

Xo'ja Yahyo ko'ziga yosh oldi.

Shayboniyxon yasovulga buyurdi:

- Yuqoriga olib chiqib mirzosining qaptaliga[9] o'tirg'izing!

Xo'ja Yahyoni olib chiqib ketganlaridan keyin Shayboniyxon o'zining eng yaqin maslahatgo'yi bo'lgan oltmish yoshli mo'ysafid mulla Abdurahimni chaqirdi va u bilan nima haqdadir yakkama-yakka gaplasha boshladi.

Xonning shoshilmayotgani ba'zi sultonlarni taajjubga solmoqda edi. Samarqand darvozalari ochiq paytda nega poytaxtga ot qo'yib kirmasdan, bu yerda imillab o'tirishibdi?

3

Shayboniyxon to'rdagi eshikdan kirganda hamma o'tirganlar o'rinlaridan sapchib turib, xonga egilib ta'zim qildilar. Xon shahnishinga to'shalgan kimxob ko'rpacha ustiga chordana qurib o'tirdi. Uning o'ng yoniga cho'kka tushgan mulla Abdurahim qur'ondan qisqa bir oyat o'qib, xon hazratlariga eng oliy tilaklar bildirdi-yu, nihoyat maqsadga o'tdi:

- Imomi zamon, xalifai rahmonning niyatlari faqat shahar olish emas, dinu millat dushmanlarini fosh etib, sizni Muhammad alayhissalom yurgan muqaddas yo'lga yetaklashdir. Agar faqat molu mulkni o'ylaydigan podshoh bo'lsa, Samarqand qopqalari ochilgan zahoti urho-ur, deb qal'aga ot qo'yib kirur edi, karnay-surnay chaldirib, o'z g'alabasini tezroq xalqqa oshkor qilur edi.

Ammo bizning ulug' xonimiz - donolikda Iskandari zamon Shayboniyxon molu mulkdan avval insofu imonni o'ylayurlar.

- Barhaq! - deb qo'ydi mulla Abdurahimdan pastroqda o'tirgan Muhammad Solih.

- Podshoh insofu imonni unutsa ne chog'liq murdorliklar yuz berishi, mamlakat ne chog'liq xarob bo'lishi temuriylarning kirdikorlaridan bizga ayon. Abdullatif mirzo o'z otasi Ulug'bek mirzoni o'ltirtirdi. Hirotda Husayn Boyqaro o'z nevarasi Mo'min mirzoni o'ltirtirdi. Mana hozir biz bilan o'ltirgan Sulton Ali mirzo o'z og'asi Boysunqur mirzoni tuttirib o'ldirmoqchi bo'lganda, og'asi qochib qutuldi. Keyin Boysunqur mirzo bu inisini tuttirganda ko'zini ko'r qilmoqchi bo'ldi. Ammo jallodni oltinga sotib olib, bu Mirzo ham qochib qutuldi. Mirzolarining saroyida sotqinlik, xiyonat, buzuqlik avj oldi. Qur'oni sharif mayni makruh deb qat'iy taqiqlagan. Ammo davramizda o'ltirgan mana bu yosh Mirzo joynamoz ustida o'ltirgan imomi zamon huzuriga may ichib shirakayf kelmish. Bu Mirzoning shahvoniyparastligi, shu yoshdan harom yo'lga yurishligi imomi zamon xonimizga avvaldan ayon edi!

Ko'pakbiy g'azablanib gap qo'shdi:

- Osib o'ldirish kerak bunday Mirzoni!

- Ayb faqat bu navjuvon Mirzoda emas, - deb Muhammad Solih unga e'tiroz qildi. - Buning otasi Mahmud mirzo bag'oyat imonsiz buzuq odam edi. Samarqandda podshohlik qilganda xotinbozlikka qanoat qilmay, bachchabozlikni ham avjiga chiqargan edi.

Bechora xalq chiroyli yosh o'g'lonlarini ko'chaga chiqartirishga qo'rqib, qizlarni yashirgandek ichkariga yashirar edi.

- O'g'il otasiga tortibdir-da?

- Onasi-chi? Mirzoning onasi qalay?

Bu qaltis savoldan hamma bir lahza jim bo'lib qoldi. Chunki "Shayboniyxon Zuhra begimni nikohlab olmoqchi emish", degan ovoza ko'pchilikning esiga tushdi. Xon bu ayolga uylansa obro'si tushishini boyayoq sezgan va uylanmoqchi emasligini mulla Abdurahimga aytgan edi. Hozir mulla Abdurahim mish-mishlarni bartaraf qilishga shoshildi:

- Mirzolarining kasofati xotinlariga ham urmish. Bu Mirzoning onasi o'z nafi uchun yolg'iz o'g'lini qurbon qiladiganga o'xshaydi!

Mulla Abdurahimning bu gapidan keyin xonning Zuhra begimga munosabati ham ko'pchilikka ayon bo'ldi. Sultonlardan biri:

- Quturgan biyaga sudratib o'ldirish kerak unday xotinni! - dedi.

Yana biri:

- Qopga solib eng baland minoradan tashlash kerak!- dedi.

Shayboniyxon munozaraga erk berib, o'zi hammaning gapiga zimdan quloq solib o'ltirardi. Bir-biridan qo'rqinchli takliflar ko'payib ketgandan keyin Shayboniyxonning ishorasi bilan mulla Abdurahim hammani jim qildi.

Xon gapirar ekan, o'nlab kishilar uning salmoqdor, vazmin ovozidan, dona-dona qilib aytayotgan so'zlaridan sehrlanganday qotib quloq sola boshladi. Shayboniyxon mirzolarining insofni, imonni unutmangani, el-ulusni vayron qilganlariga yana bir talay misollar keltirdi-yu, birdan Xo'ja Yahyoga yuzlandi:

- Bu mirzolarining piri - sizning otangiz Xo'ja Ahror edi. "Men valiyman" deb, podshohlarga hukmini o'tkazib, juda katta boylik orttirgan edi. Bizning xabarimiz bor, otangizdan sizga juda ko'p oltin qolg'an. Otangiz o'lgandan keyin, mana, o'n bir yildan beri siz Samarqandga ruhoni ota bo'lib yuribsiz. Siz ham nafsga berilib, juda ko'p siymu zar to'plag'ansiz. Baliq boshidan buziladi.

Pir qanday bo'lsa, murid ham shunday bo'ladi. Qaptalingizda o'tirgan mana shul shahvoniyparast yosh Mirzo sizning muridingiz, xudo oldida siz shung'a javob beraman deb qo'lini olg'ansiz!

Shayboniyxon shahodat barmog'ini bigiz qilib, avval Mirzoni, so'ng Xo'ja Yahyoni ko'rsatdi-da, keyin o'sha barmog'ini pastga qaratib silkitdi:

- Sizning yana bir muridingiz ayol boshi bilan er istab kelib, pastda o'tiripti. Sizning qanday pirlig'ingizni mana shular ko'rsatib turipti! Siz avval muridlaringizga xiyonat qilib, Samarqandni Boburga bermoqchi bo'ldingiz. Keyin bular pirlariga xiyonat qilib, mening oldimga keldi. Xiyonat ustiga xiyonat! Biri u yoqqa tortsa, biri bu yoqqa tortadi! Podshoh o'zicha-yu, din rahnamosi o'zicha! Biri birini aldaydi. Biri birining go'shtini yemoqchi bo'ladi! Muhammad alayhissalom ham payg'ambar edilar, ham podshoh edilar, ham lashkarboshi edilar. Kim shunga qodir bo'lmasa, kim payg'ambarimizning muqaddas yo'lidan yurmasa, mana shu pir bilan muridga o'xshab kofirlik jariga yiqiladi!

Shayboniyxon bu gaplarni o'zining qo'l ostidagi a'yonlariga ham tegizib gapirmoqda edi. Chunki ularning ba'zisi "xonimiz taxtu tojga qanoat qilmay imomi zamon, xalifai rahmon ham bo'lib oldilar", deb shivirlashar edi. Temuriylarning ishini ko'pdan beri kuzatib yurgan Shayboniyxon ularning saltanatlarida Xo'ja Ahror kabi diniy rahbarlar o'zlaricha mustaqil hukmdor bo'lib olib, mirzolarning hokimiyatini ichdan zaiflashtirganini yaxshi bilar edi. Shayboniyxon xonlik hokimiyati bilan diniy hokimiyatni o'z qo'lida birlashtirib, temuriylarga nisbatan katta bir ustunlikka erishmoqda edi. U Buxoroda madrasada o'qib yurganda shariat va tariqat ilmini yaxshi o'rgangan, qur'onni yod bilar edi. Hozir Shayboniyxonning qarorgohida islom dinini undan yaxshi biladigan, qur'onni qiroat bilan o'qishda undan o'tadigan odam yo'q edi. Uning imomlik va xalifalik unvonlari shundan ham kelib chiqqan edi. Shayboniyxon markazlashgan ulug' bir davlat tuzishga intilar ekan, bu maqsadga tezroq yetish uchun qo'l ostidagi odamlarning ixlos va e'tiqodini ham qozonishga, ularning mafkurasini o'ziga bo'ysundirib, hammasini bir dohiy atrofiga jipslashtirishga alohida e'tibor berar edi. U o'z davrining eng zo'r mafkurasini - diniy mafkura ekanligini yaxshi bilardi.

Shuning uchun hozir o'zi erishayotgan muvaffaqiyatlarni ham dinga va ilohiy kuchlarga bog'lab gapira boshladi:

- Bizning Samarqanddagi dushmanlarimiz yetti boshliq ajdarhoday zo'r edi. Bu ajdarho ne-ne qo'shinlarni komiga tortib yutib yuborgan. Ammo bizning imonimiz pok, niyatimiz xolis. Ollo taolo shu ajdarhoni inidan tortib chiqarib, bizning huzurimizga olib keldi. "Nima qilsang qil!" deb qo'limizga berdi. Xudoning qudrati bilan Samarqanddek shaharning qopqalari bizga jangsiz ochildi!

Samarqand urushsiz taslim bo'layotganligi, uning podshohi va diniy rahbarlari o'z oyoqlari bilan Shayboniyxon huzuriga kirib kelganligi naqadar ulkan bir zafar ekanini barcha a'yonlar go'yo endi astoydil his qildilar. Bu zafarning xudo tomonidan berilganligi esa Shayboniyxonni ularning ko'ziga xudoning nazari tushgan bir avliyo qilib ko'rsatar edi. Shayboniyxon nafasi o'tkir valiy bo'lmasa, bu qadar murakkab, bu qadar qiyin ishni shunchalik donolik va ustalik bilan amalga oshirolarmidi?

Mulla Abdurahim o'rnidan sakrab turib:

- Imomi zamonimiz ming yil umr ko'rsinlar! - deb olqish aytdi.

Boshqalar ham oyoqqa qalqdilar. Ustma-ust olqish yangradi:

- Iskandari soniyga ofarin!

- Hazrati valiyga ming rahmat!

- Xalifai rahmon dunyo turguncha tursinlar!

Hamma a'yonlar o'rinlaridan turganlaridan keyin Sulton Ali mirzo bilan Xo'ja Yahyo ham joylaridan ko'tarildilar. Ammo ular tirik murdadedek oyoqda zo'rg'a turishar edi. Agar hozir Shayboniyxon mana bu olqish aytayotganlarga bir og'iz buyursa, ular Mirzo bilan Xo'jani tilka-pora qilib tashlashlari aniq edi.

Xonning ishorasi bilan olqishlar tindi, hamma joyiga qaytib o'tirdi.

- Manavi xo'ja bilan mirzog'a, - dedi Shayboniyxon, - ming azob berib o'ldirsak haqqimiz bor. Biroq insofu imon qanchalik bo'lishini bularga yana bir ko'rsatib qo'yaylik. Mayli, qonlaridan kechaylik, jonlari omon qolsin!

Boyatdan beri o'limni bo'yinlariga olib, jonlaridan umid uzib o'tirgan Mirzo bilan Xo'ja endi birdan egilib, xonga minnatdorchiilik bildirdilar. Xo'ja Yahyoning ko'ngli yumshab, ko'ziga hatto yosh keldi:

- Xudo umringizni bersin, xon hazratlari!..

- Biroq, - dedi xon ovozi ko'tarib, - janob Xo'ja Yahyo molu dunyoga hirs qo'yib, tavfiqni unutgan. Imonlarini poklash uchun Makkai mukarramaga safar qilsinlar. Xo'jaga ertalabgacha muhlat beramiz. Kerakli narsalarini yig'ishtirib, ikki o'g'illari bilan birga hajga jo'nasinlar. Ko'pakbiy!

- Labbay, xon hazratlari!

- Xo'ja Yahyoni o'g'illari bilan erta ertalab Samar-qanddan chiqarib qo'yishni sizga topshirdik!

- Bosh ustiga, xon hazratlari!

- Mana bu yosh Mirzo, - deb Shayboniyxon Sulton Ali mirzoga qarab davom etdi, - bizga o'g'il tutingisi kelibdi. Mayli, dindand qaytganni yana din yo'lga solish - savob ish. Shahzoda Temurxon uni o'z odamlari qatoriga olsinlar.

Otasiga yaqin o'tirgan yigirma yoshli xushbichim Temurxon semiz Mirzoga nafratli bir nazar tashladi-yu, ammo xonga ta'zim qilib, buyruqni bajarajagini aytdi.

- Yaxshi bo'lsa oshini yer, - qo'shib qo'ydi Shayboniyxon, - yomon bo'lsa boshini!

Sulton Ali mirzo vaqtincha tirik qolayotganini ko'p odam shu so'zlardan sezdi. Endi pastki qavatda o'tirgan Zuhra begimning taqdirini hal qilish kerak edi.

Shayboniyxon bir vaqtlar Zuhra begimni juda go'zal deb eshitib, "o'zimga g'unchachi[10] qilib olarman", deb o'ylagan edi.

Shuning uchun begimga yozgan xatiga bir necha satr she'r qo'shgan edi. Ammo uni bugun o'z ko'zi bilan ko'rgandan keyin begimdan ixlosi qaytdi. To'g'ri, she'r yozib begimni aldagani ko'nglining bir chetini xira qilib turar edi. Ammo bu yerda Zuhra begimdan nafratlanib gapirgan a'yonlar u xotinning buzuqligiga xonni ham ishontirdi-yu, ko'nglidagi bu xiralikni tarqatib yubordi. "O'zi shunday aldanishga munosib xotin ekan, - deb o'ylandi xon. - Agar hozir qo'yib bersam, sultonlar uni quturg'an biyaga sudratib o'ldiradi. Lekin men "Murodingizga yetasiz!" "ВѢ" dedim. Murodi - erga tegish ekan. Zo'r bir er topib berib, so'zinning ustidan chiqayin!"

Xonning ko'zlari davrada o'tirgan sultonlarni oralab o'tib, poygastroda o'tirgan yo'g'on g'avdali cho'tir qora kishida to'xtadi.

Mansur baxshi deb ataladigan bu odam tabiblik qilar edi. U childirma chalib "ko'chiriq" qilishni ham bilar edi, "ko'taruvchi" degan laqabi bor edi. Unga xotin chidamas - olgan xotinlari yo bir-ikki yil umr ko'rmay o'lar, yoki qochib ketar edi.

- Mansur baxshi, siz xotinga yolchimay yuribsiz, - dedi Shayboniyxon. - Pastdagi begim kelinchak yongliq yasanib kelibdi. Shuni

sizga uzatayikmi?

Mansur baxshi o'rnidan sakrab turdi, quvonganidan og'zi qulog'iga yetguday kulib ta'zim qildi:

- Marhamatingizdan aylanayin, hazratim, jon deymen!

Hamma kulib yubordi. Shayboniyxon bu tugunni ham sulton va a'yonlarga yoqadigan bir ustalik bilan yechganidan ko'pchilik mamnun edi:

- Xon hazratlari dono yo'l topdilar!

- Mansur ko'taruvchi endi begimni quchog'idan qo'ymay rosa ko'taradi.

- Biri biriga munosib!

- Biroq, - Shayboniyxon yana so'z boshlagan edi, o'zaro gaplar va kulgilar darhol bosildi, - baxshining to'yini Samarqandda qilamiz. Hammamiz shaharga tartib bilan kiramiz...

Samarqandda bir necha marta bo'lgan va qayerda nima borligini yaxshi biladigan xon qo'shinlarning shaharga kirish va joylashish tartibini oldindan o'ylab qo'ygan edi. Hozir shuni buyruq shakliga keltirib, lashkarboshilarga aniq ko'rsatmalar bera boshladi.

Shayboniyxonning besh ming kishilik qo'shini Chorraha darvozasidan Samarqandga kirib borganda shaharning narigi tomonidagi So'zangaron darvozasidan yuzlab odamlar qochib chiqib ketmoqda edilar. Bobur hozir Shahrisabzda edi. Samarqanddan qochib chiqqan uning tarafdorlari Shahrisabzga qarab shoshilmoqda edilar.

Ammo Shayboniyxonning quyunday yugurik otlidlari ularning ko'pini quvib yetib, ko'chlarini talashdi, ko'plarini ayovsiz o'ldirishdi.

Kechasi shaharda talonchilik avjiga chiqdi. Faqat Xo'ja Yahyoning hashamatli uyiga va keng hovlisiga talonchilar yo'latilmadi.

Ko'pakbiyning yuztacha navkari Xo'ja Yahyoning hovlisini qo'riqlab turdi. Biroq Ko'pakbiy qo'ygan maxsus odamlar Xo'ja Ahrordan qolgan boyliklar, oltin va javohirlarning qaysi sandiqlarga joylashtirilayotganini pana-panadan kuzatib, ko'z tagiga olib qo'yidilar.

Xo'ja Yahyo ikki o'g'li, uch xotini, o'n beshtacha xizmatkori yordamida tuni bo'yi ko'ch yig'ishtirdi. Tong otganda barcha sandig'u bo'g'chalarini, ko'ch-ko'ronini to'rtta aravaga va o'n ikki tuyaga yuklatdi. Ayollarni soyabon aravaga chiqarishdi. Xo'ja Yahyoning o'zi, ikki o'g'li va o'nta qo'riqchi xizmatkor yigiti eng yaxshi otlarini mindilar, Samarqand bilan g'amgin xayrlashib, qal'adan chiqdilar. Ko'pakbiy o'z navkarlari bilan birga Xo'ja Yahyoni Ohaklik tog'igacha kuzatib qo'ydi. Termiz yo'liga tog' oshib o'tish kerak edi. Bir tog' darasining ichida Ko'pakbiy Xo'ja Yahyoga qarab:

- Biz onhazratimning buyrug'ini bajardik, endi u yog'iga o'zingiz ketavering! - dedi-yu, navkarlari bilan orqaga burildi.

U ko'rinishidan Samarqandga qaytmoqchiga o'xshardi. Ammo daradan chiqqandan keyin yo'lni o'ngga burdi, boshqa bir dara orqali Xo'ja Yahyoning o'ng tomonidan aylanib o'tdi.

G'ira-shira qorong'ilik tushib, odam odamni yaxshi tanimaydigan payt bo'lganda Ko'pakbiy barcha askarlari bilan yuqoridan ko'chkiday yopirilib tushdi. Qiy-chuv, dod-voylarga qaramay, Xo'ja Yahyoning o'zini ham, ikki o'g'lini ham, qo'riqchi yigitlarini ham qilichdan o'tkazishdi. Tirik qolgan ayollar Ko'pakbiyning o'nboshilariga boshqa o'ljalor qatorida ulashildi. Sandiqdagi javohirlar va oltin-kumushlarning yarmi kechasi xonning xazinasiga eltib topshirildi. Chunki Ko'pakbiyning Xo'ja Yahyoni hajga jo'natish bahonasi bilan tog' ichida o'ldirishi va boyligini musodara qilishi Shayboniyxonning imo-ishorasi bilan qilingan edi.

Bu voqeadan xabar topgan Sulton Ali mirzo o'lim xavfi o'ziga ham yaqinlashib kelayotganini sezdi-yu, qanday qilib bo'lsa ham qochib qutulishning payiga tushdi. Quyuq tuman tushgan kuni azonda ikki navkari bilan Feruza darvozasidan yashiriqcha chiqib, Panjakent tomonga qochdi. Biroq Temur Sulton uning ketiga qo'ygan xufiyalar bu voqeadan xabardor edilar. Sulton Ali mirzo qal'adan qochib chiqquncha uni ataylab qo'yib bergan edilar. Chunki uning aybini bo'yniga qo'yib qochib ketayotgan paytida tutib o'ldirmoqchi edilar. Sulton Ali mirzo Siyob bo'ylariga bormasdanoq ketidan Temur Sulton ikki yuz navkari bilan uni quvib yetdi va darhol o'rab olib, bir qilich zarbi bilan boshini tanasidan judo qildi.

Mansur baxshiga nikohlab berilgan Zuhra begim yolg'iz o'g'lining tobutda boshsiz yotgan tanasini ko'rganda o'zining kallasiga mushtlarini urib dod soldi, yuzini qo'li bilan tirnab qonatib yubordi, ko'ylagining yoqasini yirtib chinqirdi. Lekin g'oliblar buning hammasiga: "Battar bo'l, o'zing sababchisan!" degandek bir zaharxanda bilan qarashdi.

4

Suvlarning yuzi xazonlarga to'lib oqadigan sershamol kuz kunlari boshlandi. Samarqanddan o'ttiz chaqirimcha sharq-janub tomonda, Panjakentdan quyida Zarafshon daryosini kechib o'tgan ikki yuzdan ortiq qurolli suvoriylar qorong'i tushganda Siyob bo'yiga yaqinlashdilar. Ular yo'llarida uchragan qishloqlarni chetlab o'tishar, hech qayerda to'xtamasdan, shovqin-suron ko'tarmasdan, mumkin qadar sukut saqlab kelishar edi. Ularga birda-yarim duch kelib qolgan dehqonlar qo'rqib o'zlarini chetga olar edilar. Shayboniyxonning askarlari hammaning yuragini olib qo'ygan edi. Hozir Samarqand atroflarida xonning besh mingdan ortiq qo'shini bor edi. Odamlar mana bu otlidlarni ham shu qo'shinning bir bo'lagi deb o'ylab, ulardan balodan qochganday qochar edilar.

Biroq otlidlarning o'zlari allanarsadan xavotiri borday ehtiyot bilan bormoqda edilar. Qorong'ida Siyobdan o'tayotganlarida, otlarning besh-oltitasi balchiqqa tiqilib qoldi. Ularni balchiqdan chiqarishga urinib, o'zlari loyga botgan, yuzlarini qamishlar tirnagan navkarlar achchiq ustida baland ovoz bilan so'zlashgan edilar, tanish ovoz ularni urishib berdi:

- Muncha dodlaysiz? Yog'iyga xabar bermoqchimisiz?

Boburning ovozi tanigan bir navkar:

- Ma'zur tuting, amirzodam, - dedi. - Harom o'lgur ot yomon tiqildi!

Buloq suvlaridan yig'ilgan Siyob sovuq kuz kechasida bug'lanib oqmoqda edi. Tun qorong'isi ustiga suv bug'lari ham qo'shilib, balchiqni quruq yerdan ajratib bo'lmas edi. Loyga botgan otlar ancha odamni yo'ldan tutib qolayotganini ko'rgan Bobur:

- Bas, chiqarib bo'lmasa, qolsin! - dedi.

Qosimbek darhol uning so'zini quvvatladi:

- Piyoda qolganlar mening otlarimdan olsinlar!

Oti loyga tiqilgan navkarlardan biri Tohir edi.

- Tog'larda qancha otu tevalar qoldi, uchmalardan o'tib kelgan otim endi shu balchiqda qolsinmi-a? - dedi Tohir otiga achinib.

- O'zimizning jonimiz ham qil ustida! - dedi Bobur.

Tohir Qosimbek uchun yetaklab kelinayotgan otlardan biriga mindi. Yana ikki navkar piyoda qolgan edi. Ularga Bobur o'zining to'rtta otidan ikkitasini berdi.

Hozir uning ko'ziga ot-ulov ko'rinmas edi. Eng muhimi, uning Samarqandga yaqinlashayotganini Shayboniyxon mutlaqo sezmasligi kerak.

Bobur yozi bilan tog'larda yurdi, Shahrisabzdan Hisorga, undan Fondaryo bo'ylariga oshib o'tdi. Samar-qand beklari butun navkarlari bilan Hisor hokimi Xisravshoh tomoniga o'tib ketdi. Andijondan Bobur bilan kelgan odamlarning ko'pchiligi Iskandarko'l bo'ylaridan O'ratepa orqali Farg'ona vodiysiga qaytdilar.

Jangdovullar bu xabarlarining hammasini Shayboniyxonga allaqachon yetkazgan edilar. Boburning bir necha yuz kishi bilan tog' orasida qiynalib yurganini aniq biladigan Shayboniyxon endi uning Andijonga qaytib ketishiga yoki O'zgandan narida xonlik qilayotgan tog'asi Olachaxon oldiga borishiga shubha qilmas edi. Shayboniyxon yov hujum qilishini kutmas, shuning uchun shaharda besh yuz kishilik qo'shin qoldirib, qal'a tashqarisidagi Xo'ja Diydor degan joyni qarorgoh qilgan edi.

Shayboniyxonning bexavotir yurganidan xabar topib, Samarqandga tavakkal qilib borayotgan Bobur juda qaltis bir ishga bel bog'laganini sezardi. Shayboniyxonning josuslari ko'pligi unga ma'lum edi. Xon o'zini sezmaganga solib, Boburni shaharga yaqin kelguncha qo'yib berishi, keyin qurshovga olishi mumkin edi. Shahar ichidagi qo'shin ham Boburning odamlaridan ikki-uch barobar ko'p. Bobur Shayboniyxonning qo'lga tushsa, tirik qutulolmasligini biladi. Navkarlar, beklar omon qolishi va xon askarlari safida xizmat qilib ketishi mumkin - Sulton Ali mirzoning ko'pchilik bek va navkarlarini xon o'z lashkarlariga qo'shib olgani hammaga ma'lum. Ammo yangi bir sulolaga asos solmoqchi bo'lgan Shayboniyxon temuriylarni ayovsiz o'ldirishga qasd qilganini Bobur bilar edi. Shuning uchun agar biron falokat bo'lsa-yu, qutulib ketolmasa, oxirgi nafasigacha jang qilishga, xonning qo'lga tirik tushmaslikka ahd qilib bormoqda edi.

Qorong'ida yana bir talay ariqlardan o'tdilar, kuz kirib, egalari ko'chib ketgan kimsasiz bog'otlarni oralab borib, Samarqanddan beriroqdagi Puli Mag'oq ko'prigi oldida to'xtadilar. Bundan ikki kun oldin to'rtta ishonchli navkar dehqon kiyimida shu yerga yuborilgan, ular qal'a devoriga qo'yib chiqish uchun ulkan shotilar tayyorlagan, shu bilan birga, vaziyatni o'rgangan edilar. Oldindan tuzilgan rejaga binoan, navkarlardan yetmish saksontasi shu yerda otdan tushdilar va shotilarni ko'tarishib, sekin G'ori Oshiqon deb ataladigan baland jarlikka tomon piyoda ketdilar.

Bobur qolgan navkarlar bilan Feruza darvozasiga yaqin borib, daraxtzor tepalik panasida to'xtadi.

Atrof jimjit. Uzoqdan xo'rozning birinchi qichqirig'i eshitildi. Osmon ola bulut. Qorayib turgan baland qo'rg'on ko'zga zo'rg'a chalinadi. Bobur yonidagi Qosimbekning yutoqib, titrab nafas olganini sezdi-yu, o'zining ham eti ucha boshladi.

Qal'adan ajal sovg'i esayotganday tuyulardi. Bundan to'rt oy oldin mana shunday qorong'i tunda Xo'ja Yahyo shahar darvozasini yashiriqcha ochib berishiga ishonib dushmanning masxarasini eshitib qaytgani esiga tushdi. Undan oldin G'ori Oshiqonga kechasi borgan yigitlarning aldanib, qo'lga tushib halok bo'lgani ko'z oldiga kelib, qalbiga tahluka solib o'tdi. Bobur bu gal yana aldanmaslik uchun shahar ichidagi tarafdorlarning hech biriga xabar bermasdan, faqat o'z kuchiga ishonib, tavakkal qilib keldi. Ammo uning ikki yuz qirq kishilik bir dasta qo'shini Shayboniyxonning besh-olti ming kishilik lashkarlariga qanday bas kelishi mumkin? Yana xon qo'shini mustahkam qal'a ichida. Tarixda bunchalik tavakkalchilik bo'lganmikin?

Qo'rg'onga pinhon yetib oldilar. Agar Shayboniyxon ichkariga "qopqon" qo'ygan bo'lsa-chi? Bobur bu "qopqon"ga o'z oyog'i bilan kirib boradimi?

Ba'zi beklar mana shu andishalarni aytib, Boburni qaltis niyatidan qaytarmoqchi ham bo'ldilar.

Ammo bu niyatdan qaytish - Andijonga shumshayib borib, yana Ali Do'stbekka mute bo'lish degan so'z edi. Yoki uysiz, joysiz, kuz izg'irinlariyu qish sovuqlarida xoru zor bo'lib yurishlari kerak edi. Bobur muteligu xor-zorlikdan ko'ra bir o'limni bo'yniga olib, Shayboniyxonga yo'lbarsday dadil tashlanishni afzal ko'rgan va beklarni ham shunga ko'ndirgan edi.

Agar ishlari chappasidan kelsa-yu, Shayboniyxonning qopqoniga tushsalar, ajal sirtmog'i eng avval Boburning bo'yniga tushishini hammalari bilardilar. Boburning barcha harakati - yov "qopqoni"ning qopadigan joyiga tegmasdan o'tishga qaratilgan edi. Shu yergacha sharpalarini yovga sezdirmay keldilar. Endi bu yog'i qandoq bo'larkin?

Bobur butun vujudi bilan atrofga quloq solar ekan tun sukunatida o'z yuragining dukillab urishini baralla eshitdi. Bu dukillashda go'yo taqdir otining dukuri ham bor edi.

* * *

Og'ir shotilarni sekin ko'tarib, qadimiy Chaqardiza[11] qabristonini aylanib o'tayotgan navkarlarning biri - Tohir edi. Ular qorong'ida turtina-turtina Shohi Zindaning orqa tomonidagi bahaybat bir o'ngirga yaqinlashdilar. O'ngirning tepasi baland jar. Uning etagida g'or ham bor. Bu vahimali joylarga kunduzlari ham hech kim kelmaydi. Oyoq osti chakalakzor. Qo'rg'onning devori mana shu jar ustidan o'tadi. Shotilarni devor tagiga ko'tarib borguncha, yigitlar qora terga botib ketishdi.

Ularga boshchilik qilayotgan No'yon Ko'kaldosh devor tepasiga tikilib birpas kutdi. Terak bo'yi keladigan g'ishtin devor juda enli bo'lib, uning tepasidan bir necha kishi bemalol yurib o'tishi mumkin edi. Biroq tepada hech bir sharpa sezilmas, qorovullar sovqotib pastga tushib ketganga o'xshardi.

Shotilarni sekin tikladilar, uchini devor qirrasiga tirab qo'ydilar.

- Qani, chiqinglar! - shivirladi No'yon Ko'kaldosh g'uj bo'lib turgan navkarlarga. Ammo o'n uch gaz balandlikdagi devor juda vahimali, undan yiqilgan odam tirik qolmasligi aniq edi. Ehtimol, qorovullar sezib qolisharda, chiqayotganlarga tosh otar, o'q yog'dirar? Sal itarib yuborsa ham tamom. Shuni sezgan navkarlarga birinchi bo'lib chiqish juda dahshatli tuyulardi.

Oxiri No'yon Ko'kaldosh o'zi shotining poyasiga oyoq qo'ydi-yu:

- Bir o'lim bo'lsa hammavaqt bor, mardona bo'ling-lar, qani! - dedi.

Tohir ikkinchi shotidan chiqq boshladi. Shotilar keng, mustahkam qilib ishlangan, har biri olti-etti kishini bemalol ko'tarar edi. Yigitlar oldinma-keyin yuqoriga chiqar ekanlar, No'yon hammadan oldin devor tepasiga yetdi. Devorning usti yo'lkaday keng, otliq yursa ham bo'ladigan. Yaqin orada hech kim yo'q.

Tohir ham chiqib, o'zini devor kungurasining panasiga oldi va pastdan chiqqan navkarni qo'lidan tortib shivirladi:

- Bolta qani?

- Mana.

Ikkinchi navkar beliga qistirilgan boltani Tohirga olib berdi.

- Shinakka bekin! - shivirladi No'yon kimgadir.

Kungura va shinaklar bo'lmasa, devor ustidagi odamning qorasi pastdan ko'rinib qolishi mumkin edi. Shuning uchun pastdan chiqqan navkarlar shinaklarga bekinib turdilar. Hamma chiqib bo'lgandan keyin, sekin-sekin yurib, engashib, devor usti bilan Feruza darvozasi tomonga bora boshladilar.

Devorning ma'lum bir joylarida qorovulxonalar bor edi. Bir qorovulxonaga yaqin kelganlarida ichkaridan kimdir naymancha talaffuz bilan uyqu aralash:

- Irisbay, keldingma? - deb so'radi.

Devor ustidan kelayotganlar taqqa to'xtashdi. Tohir qo'lidagi boltaning sopini ikki qo'llab qisdi-yu:

- Ha, - dedi.

Ammo ichkaridagi qorovul uning ovozi tanimay hadiksiradi shekilli, uyqusi birdan o'chib:

- Kimsan? - dedi.

No'yon Ko'kaldosh qorovulxonaga qarab otildi. Qorovul ichkaridan shoshib chiqayotganda ko'kragiga g'archillatib xanjar sanchdi. Qorovul jon achchig'ida chinqirib yubordi. Pastdagi qorovullar ham uyg'onib ketdi.

- Tohir to'xtamasdan darvozaga yugur! - dedi No'yon Ko'kaldosh. U yigitlarning besh-o'ntasini pastda uyg'ongan qorovullarni bir yoqli qilish uchun qoldirdi-yu, o'zi boshqa navkarlarni ergashtirib, Feruza darvozasiga tomon yugurib ketdi.

Shayboniyxon bu darvozani qo'riqlashni Fozil Tarxon bilan uning yuz ellik yigitiga topshirgan edi. Hozir bu yigitlarning ko'pchiligi uy-uyiga tarqab ketgan, darvoza qorovulxonasida yigirmatacha odam uxlab yotar edi. Ular to uyg'onib, qurol-yarog'larini qo'llariga olgunlaricha bolta ko'targan Tohir darvoza qulfiga yaqinlashdi. Otning kallasiday keladigan qulf bir-ikki zarbani pisand qilmadi. Uyi bu yerga yaqin bo'lgan Fozil Tarxon mash'ala ko'targan yigitlari bilan darvozaxonaga yetib keldi. Ularning biri darvoza qulfiga bolta urayotgan Tohirga qarab nayza otdi. Nayza Tohirning dubulg'asiga yonlama tegib sirg'alib o'tdi-yu, darvoza yog'ochiga qadaldi. Darvozaxonada nayzabozlik va qilichbozlik boshlandi. No'yon Ko'kaldosh boshliq yigitlar ko'pchilik edi. Fozil tarxon bo'ynidan qilich yeb, otdan yiqilib tushdi.

Tohir boltani ikki qo'llab ko'tarib, goh qulfga, goh darvoza zanjirining zulfiga urar, temirdan uchqun sachrar, ammo zo'r qulf, "qilt" etmas edi. Nihoyat, zulfin sindi-yu, zanjir sharaqlab tushdi.

Qo'rg'on atrofida suv to'ldirib qo'yilgan enli choh bor edi. Chohdan darvozaga o'tiladigan ko'prik ham maxsus zanjir bilan darvoza tomonga ko'tarib qo'yilgan edi. Tohir darvozani ochayotganda yigitlardan biri ko'prikning zanjirini ham bo'shatdi.

Bobur va Qosimbeklar ichkaridagi olishuv shovqinini eshitib, choh labiga kelib turgan edilar. Darvoza ochilib, ko'prik tushishi bilan ular ichkariga ot qo'yib, qilich yalang'ochlab kirdilar. Fozil Tarxonning tirik qolgan navkarlari shahar ichiga qarab qochdilar. Qosimbek boshliq otliqlar ularni quvib ketdi. No'yon Ko'kaldoshga otini keltirib berdilar. Tohir ham, boshqa piyodalar ham yana otlandilar. Bobur navkarlarning bir qismini No'yon Ko'kaldosh bilan birga Chorraha darvozasini egallashga yubordi. O'zi qolgan navkarlar bilan So'zangaron darvozasiga qarab ot choptirib ketdi. Agar darvozalar tezroq egallanmasa, tashqaridan Shayboniyxon butun qo'shini bilan kirib kelishi mumkin edi.

Feruza darvozasi oldidan boshlangan jang shovqini birpasda butun shaharni qamrab oldi. Shahar dorug'asi Jonvafo Shayxzoda darvozasi tomonda - Xo'ja Yahyodan tortib olingan hashamatli hovlida uxlab yotgan edi. To'polondan cho'chib uyg'onib, bor navkarlari bilan hovlidan otlanib chiqqunicha, Qosimbekning yigitlari Fozil Tarxonning odamlarini quvib keldi. Chorraha darvozasidan quvilgan Ko'pakbiyning navkarlari ham dorug'a yotgan joyga qochib kelmoqda edilar. Qorong'ida yov qaysiyu o'zining odamlari qaysi, dorug'a ajratolmay qoldi. Uning ko'ziga hamma chopib kelayotgan yov bo'lib ko'rindi. Nazarida, Samarqandga bir necha ming kishilik yov bostirib kirganga o'xshadi.

Dorug'a "behisob yovga bas kelolmayman", deb o'ylab, otini Shayxzoda darvozasi tomonga burdi. Boburning odamlari hali bu darvozaga yetib kelmagan edilar. Dorug'a o'z navkarlariga buyurib, darvozani ochtirdi-yu, yuztacha odami bilan xon qarorgohiga tomon ot choptirib ketdi.

Sahar palla mast uyqudan qo'rqib uyg'ongan ko'pchilik samarqandliklar xon navkarlarini Boburning odamlari quvib yurganini tong yorishganda fahmladilar, Shayboniyxondan norozi kishilar juda ko'p edi. Kosiblar talangan, dehqonlarning ekinlarini ko'chmanchi qo'shinning behisob mollari toptab tashlagan. Haj yo'lida ikki begunoh o'g'li bilan vahshiylarcha o'ldirilgan Xo'ja Yahyoning tarafdorlari qotillardan qasd olish uchun kosib va dehqonlarni qo'zg'atdilar. Hokimiyat o'zgartirgandan keyin amaldan ajralgan ilgari amaldorlar: "Shayboniyxonning odamlari Sulton Ali mirzoni ham nomardlarcha o'ldirdilar", deb xun talab qilib chiqdilar. Boburning ikki yuzu qirq kishisi yoniga besh-olti ming kishilik qasoskor olomon qo'shildi. Selday dahshatli olomon xonning odamlarini yashiringan joylaridan topib chiqar, ko'chada qochib borayotganlarning oldini to'sib qurshab olar, pichoqmi, boltami, tayoqmi, toshmi, g'ishtmi, qo'llariga nimaiki tushsa, hammasi bilan zolimlarni ura-ura o'ldirib, yanchib tashlardi. Olomon orasida avvalgi mirzalar va beklardan jabr ko'rgan odamlar ham ko'p edi, ular besh-o'n yil oldingi qasoslarini ham endi mana bu zolimlardan olmoqda edilar.

Kun chiqayotganda shahar tashqarisida bir qism qo'shini bilan Shayboniyxon paydo bo'ldi, ammo suv to'la chohdan beriga o'tolmadi. Barcha darvozalar Boburning odamlari tomonidan bekitib olingan, chohlarning ko'priklari ko'tarilgan, ichkarida intiqom davom etmoqda edi.

5

Tohir kechasi bilan uxlamay yugurib-elib yurgan bo'lsa ham g'alabaning shodligidan charchaganini sezmas, faqat qorni ochqab, Samarqandning novvoylik va oshpazlik rastalari dam-badam esiga tushar edi. Ertalab hamma darvozalar qorovullar tayin bo'lgandan keyin Qosimbek Tohirga javob berdi. Tohir otiga minib, yana ikkita otliq o'rtog'i bilan novvoylik rastasiga keldi. Bu yerda ham bir necha yuz kishilik izdihom besh-oltita xon navkarlarini o'rab olib, toshbo'ron qilmoqda edi. Navkarlarning ba'zilari yiqilib, tosh-kesaklar ostida jon bergan, bir-ikkita qo'li bilan yuzini to'sib dod solar, ingrar edi. Yalang boshidan qon oqayotgan, yirtilgan ko'ylagi orasidan momataloq badani ko'rinib turgan, o'zi cho'kka tushib, odamlardan shafqat so'rayotgan yigirma yoshlardagi yigitga Tohirning rahmi keldi. U olomon orasiga ot solib:

- Xaloyiq Bobur mirzo farmon berdilar! - deb qichqirdi. - Taslim bo'lganlarni asir olmoq kerak! Bular ham musulmon! Xaloyiq, bas qiling! Biz ham navkarmiz! Navkar aybdor bo'lmasligi mumkin! Hamma ayb bularning xonlarida! Xaloyiq to'xtang! Bobur mirzoning farmonini bajaring!

Odamlar Boburning nomini eshitib otliq yigitning gapiga quloq sola boshladilar. Shunda narigi ikki otliq ham olomon orasiga yorib kirdi. Uchovlashib, toshbo'ronni to'xtatdilar.

Tohir bu yerga nega kelganini ham unutdi. Chala tirik yigitlardan uchtasining qo'lini orqasiga bog'latib, asir qilib olib ketmoqchi bo'ldi.

Shunda olomon orasida turgan sarg'ish mo'ylovli, baland bo'yli bir kishi:

- To'xta, yigit, sen... Tohir emasming? - deb qoldi.

Tohir yo'g'on so'yil ko'tarib olgan bu odamga tikilib qaradi-yu, bundan uch yil oldin mana shu ko'chada ochlarga non ulashgan paytini esladi.

- Mamat og'a! Siz nega so'yil ko'tarib yuribsiz? O'zingiz ham o'zbek urug'idan emasmi-siz?

- E, uka, bular o'zbekka ko'p jamanliq qildi. Mening bechora xotinim shularning dastidan o'lib ketdi!

Mamatning ko'zlarida yosh yiltiradi. Tohir bu odam bilan Robiya haqida gaplashganini esladi-yu, unutilgan alamlari birdan yangilandi. U asirlarni narigi ikki sherigiga haydatib yuborgach, o'zi otini yetaklab, Mamatni chetga boshlab chiqdi.

- Mamat og'a, men tayinlab ketgan gap esingizdami?

- Qaysi?.. Ha, ha... Aytmoqchi, bechora xotinim tirikligida bir gap eshitib kelgan ekan... Siz aytgan qiz andijonlikmidi?

- Quvalik.

- Bilmadim, ishqilib, o'sha tomondan obqochib kelishgan ekan. Keyin turkistonlik bir savdogar tarxon sotib olib ketgan ekan.

- Turkistongami?

- Ha, keyin shu tarxon Shayboniyxon bilan birga Samarqandga ko'chib ketipti.

- Qiz bilanmi? Qiz tirikmi, yo'qmi?

- Tirik!

Tohir Mamatning so'yil tutgan qo'llaridan mahkam ushladi-yu, shoshilib so'radi.

- Oti Robiyami, a, Robiyami?

- Rahmatlik xotinim otini bilmas edi.

- O'zini ko'riptimi? Qayerda ko'ripti?

- Fozil tarxonning uyida.

- Qaysi Fozil tarxon?

- Bugun kechasi uni o'zlarining o'ldiribsizlar-ku?

- Uyi qayerda, uyi?

- Juring, men ko'rsatib qo'yayin!

Tohir bir sakrab otiga mindi-yu, Mamatni orqasiga mingashtirdi. Mamat so'yilini tashladi, Tohirning qo'ltig'i tagidan ushlab, uni qing'ir-qiyshiq ko'chalardan boshlab bora boshladi.

Otini yo'rttirib borayotgan Tohir: "Ilohim noumid qilmagin-da parvardigor! - derdi ichida. - Ilohim Robiya bo'lsin-da!" U olti yildan beri Robiyani qidira-qidira, axiri, endi topilmaydi, degan fikrga kelgan va bu fikrga ko'nika boshlagan edi. Hozir chaqmoqday chaqnagan umid uning vajohatiga momaqaldiroq larzasini solyapti. Bu umidning chaqinday tez so'nishi mumkinligi yuragini taka-puka qilardi, a'zoyi badanini zir titratardi.

- Ana o'sha uy! - deb Mamat orqasida katta bog'i bor ikki qavatlik g'ishtin imoratni ko'rsatdi.

Darvoza lang ochiq, qurolli yigitlar ichkaridan jimjimoli sandiqlar va cho'g'day gilamlar ko'tarib chiqmoqda edilar. Yaqinroq borib, Tohir Qosimbekning navkarlarini tanidi. Ularga katta savdogar boy va Shayboniyxonning yaqin kishisi Fozil tarxonning mol-mulkini musodara qilish topshirilgan edi.

Tohir darvoza oldida otdan tushdi-yu, tanish nav-karlarning hayhaylashlariga e'tibor bermay, to'g'ri ichkari hovliga yo'naldi.

Ravonda Fozil tarxonning qonga belangan murdasi yotipti. Yuqorigi qavatdan ayollarning yig'i-sig'isi eshitildi. Fozil tarxonning xotinlari erlari uchun aza ochgan, ba'zilari boyluk to'la sandiqlardan ajralayotganlari uchun ham dodlashar, ba'zilari esa yovdan qo'rqib yig'lashar edi.

Tohir pastki qavatdagi ochiq eshiklarga bosh tiqib qaradi. Hech kim yo'q. Faqat ayollarning kiyimlariyu bezaklari turibdi. Bu tarxonning nechta xotini bo'lganikim? Robiya shunga tushgan bo'lsa, uni ham xotin qilib olganmikin? Tohirning xayoliga to'satdan kelgan bu fikr qalbini o'rtab o'tdi. U ayvondan pastga sakrab tushib, hovlining o'rtasiga keldi-yu, yuqorida yig'layotgan ayollarga qarata qichqirdi:

- Hey, Robiya bormi? Robi-ya! Quvalik Robiya shu yerda bormi?

Xotinlarning yig'isi birdan tindi. Yuqoridagi qavatning ayvonidan yashil durrali bir juvonning boshi ko'rindi. Uning qosh-ko'zi Robiyanikiga o'xshardi. Tohir yuqoriga talpinib, qaltirab:

- Robiya! - dedi. - Robiya!

Yashil durrali juvon uni ko'rdi-yu, o'zini orqaga oldi, so'ng yana ayvon chetiga chopib keldi. Tohir endi uning baxmal nimchasini, bo'ynidagi marjonlarini ham ko'rdi. Juvonga yigitning tovushi tanish tuyular, ammo qilich va xanjar taqqan, yuzida katta chandig'i bor, soqol-mo'ylovi o'siq bahaybat navkar uning vahmini keltirardi. Juvon aldanishdan qo'rqib, yana orqaga qochdi. Tohir yuqorigi qavatga qarab chopdi, ammo sarosima bo'lganidan, ayvon chetidagi zinapoyani topolmadi. Negadir o'pkasi to'lib ko'ziga yosh keldi:

- Robiya, men Tohirmen! Tohir!

Yuqoridan juvonning chinqirig'i eshitildi:

- Tohir og'a!

So'ng yashil durrali juvon chochpopugini shildiratib, zinapoyadan o'zi chopib tusha boshladi. Yuz-ko'zi Robiyaniki, ammo marjonlari, kiyimlari, yana nimasidir begona. Tohir uni ko'rib joyida qotib qoldi. Robiya ham zinapoya oldida to'xtadi, ko'zlarini chaqchaytirib, qo'rquv aralash shivirladi:

- Siz Tohir og'amning arvohisiz!

Robiya Tohirni o'sha nayza zarbidan o'lib ketgan deb o'ylar, uning arvo'higa bag'ishlab duolar o'qir edi. "Endi tirik ko'rmaymen, arvo'hini ko'rsam ham rozi edim", deb xudodan astoydil so'ragan paytlari ko'p bo'lur edi. Uning shu iltimosiga farishtalar omin degan ekanmi?

- Arvo'hingiz ham jonimdan aziz, Tohir og'a!

- Men tirikmen, Robiya! Seni olti yildan beri izlab yuribmen!

- Tiriksiz?! - deb, Robiya Tohirga yaqin keldi. Uning chakmonini, qilichini, qo'llarini bir-bir ushlab ko'rdi. Tohir uni yelkasidan quchib bag'riga bosgan edi, Robiya uning arvo'h emasligiga endi ishonib, yig'lab yubordi: - Tirik! Tirik! Xudoga shukr, tirik!

Tohir uning sariq atlas ko'ylagi ustidan yelkasini silab:

- Robiyam, jonim! - dedi. - Xayriyat, o'zing ham tirik ekansen! Men seni olti yil izladim, qayerlarda yurding? Nima bo'ldi?

Robiya Fozil tarxonning yettinchi xotini bo'lib o'tkazgan yillarini esladi-yu, birdan orqaga siltanib, Tohirning qo'llaridan yulqinib chiqdi:

- Meni quchmang, Tohir og'a! Men sizga munosib emasmen!

Robiya alamli ko'zlari bilan ayvonda yotgan o'likka qarab qo'ydi. Fozil tarxon uni o'sha bosqinchilardan bir hamyon oltinga sotib olgan edi. Robiya ellikdan oshgan bu choldan hazar qilar edi. Fozil tarxon Turkistonning Yassi shahrida uni nikohlab olgandan keyin besh-o'n kun turar-turmas, savdo ishi bilan Buxoroga jo'nadi, u yerdan boshqa bir ko'hlik qizni olib, keyin o'sha bilan bo'lib ketdi. Robiya olti yildan beri uning haramida bevaday yashaydi. Lekin buni endi Tohirga qanday tushuntiradi? Tohirga fотиha qilingan Robiya keyin birovga xotin bo'lgan, buning dog'ini qanday yuvish mumkin?

Robiya yuzini qo'llari bilan to'sib yum-yum yig'lay boshladi. Uning bo'ynidagi marjonlari, sochiga taqilgan chiroyli kumush chochpopuklari, egnidagi atlas ko'ylagib "hammasi o'sha boy savdogarning puliga kelgan. Tohir shuni o'yladi-yu, uning nazarida, Robiya o'lgan eriga kuyunib yig'layotganday ko'rindi.

- Robiya, rostini ayt, sen eringga... sodiqmisen?!

- Meni pulga sotdilar! Zo'rlab nikohladilar!

- Bo'lmasa nechun muncha kuyunib yig'laysen!

- Men sizga vafo qilolmaganimga kuyunamen! Sizni unutganim yo'q edi, Tohirjon og'a! Mana, tepamizda xudo turipti! Bu savdogar sizning tirnog'ingizga ham arziyas edi! Lekin meni unga qul qilib berdilar.

Tohir tishini-tishiga bosib so'radi:

- Bolang bormi?

Robiya yig'i aralash bosh chayqadi:

- Men nomiga xotin edim... Aslida beva...

Bir vaqtlar gulday qiz bo'lgan Robiyaning o'zini "xotin", "beva", deb atashi Tohirning borlig'ini qaqshatib yubordi. Robiyaday qizga olti yildan beri "it tegmay" yurishi mumkin emasligini u ilgari ham xayolida ko'p o'tkazardi. "Faqat tirik topsam bas!" deb qidirardi. Biroq Robiyani topgani bilan yoshlikdagi beg'ubor, sodda baxti endi abadiy topilmasligini u ilgari bilmas edi.

Badandagi og'ir jarohat tuzalganda ham chandig'i umrbod qolganiday, boshlariga tushgan savdoning dahshatli izi ko'ngillaridan osonlikcha ketmasligini Tohir endi sezmoqda edi. Robiya ham abadiy yo'qolgan beg'ubor yoshligiga kuyunib yig'lamoqda edi.

- Robiya, bas! Omon qolganimizga shukur qil, qani, yur!

Tohir Robiyaning bilagidan olib tashqariga boshladi. Qiz yig'idan to'xtab:

- Qayoqqa? - dedi.

- Sen hali ham mening qallig'imsen. Yur, tezroq!

- Axir men... men narsalarimni olay!

- Hech narsa olmaymen. Hammasini unut. Ikkinchi yodimga solma!

Tashqi hovliga chiqqanlarida Robiya yuk tashiyotgan navkarlarni ko'rди-yu:

- Ko'chada... uyalamen! - dedi. - Yopinchiyim yo'q.

Tohir chakmonini yechib berdi. Robiya tovoniga tushadigan uzun simobi chakmonni boshiga yopindi-yu, Tohirning otiga mingashib chiqib ketdi.

Keyin Tohir Qosimbekka arz qilib, Faqih Abullays mahallasidan Shayboniyxonning odamlari tashlab ketgan durustgina bir hovlini oldi. Robiyaning iddasi o'tgach, mahalla imomi uni Tohirga nikohlab berdi.

6

Kechasi yoqqan qalin qor har bir tomni, devorni, har bir daraxt va gumbazni mayin oq hoshiya bilan bezab chiqqan.

Bobur Bo'stonsaroyning yuqorigi qavatidan shaharga qarab turibdi. Toza qor orasidan jimjima bo'lib ko'rinayotgan daraxt shoxlari hozir uning nazarida xuddi oq qog'ozga bitilgan nasta'liq[12] xatiga o'xshab ketadi. Bugun Hirotdan, Alisher Navoiydan kelgan xat ham nasta'liq bilan yozilgani esiga tushdi-yu, qalbidagi quvonch va faxr tuyg'usi yangi bir kuch bilan mavjlana boshladi.

Bobur Samarqandni Shayboniyxondan tortib olgandan beri uning jasoratiga tan berib she'r yozganlar, satrlardan abjad hisobi bilan g'alabaning aniq sanasini chiqargan tarixnavislar ko'p edi. Alisher Navoiydan Boburga kelgan tabrik esa hammasining gulto'ji bo'ldi. Hirotdan Samarqanddan qanchalik uzoq, Navoiyning diqqat-e'tiborini band qiladigan mashhur odamlaru muhim ishlar qanchalik ko'p! Shunga qaramay, Navoiy Boburni ham bilar ekan, uning taqdiriga uzoqdan qiziqib qarar ekan, Samarqandni avval bir marta olganidan xabardor ekan. "Bu daf'a Samarqandni o'z nomingizga munosib hamla bilan olmishsiz", debdi. Boburning o'tgan daf'a Samarqandni yetti oy qamal qilganda, shahar xalqi ochlikdan nechog'liq azob tortganini Navoiy ham eshitgan bo'lsa kerak. Bunday qamallarni u Boburga munosib ko'rmagani uchun shunday deb yozganmikin?

Bobur qimmatbaho javonlariga kitoblar terib qo'yilgan xonai xosning to'riga o'tdi. Xushbo'y sandal daraxtidan ishlangan miz ustida Navoiydan kelgan oltin bog'ichli xat turipti. Bobur miz oldiga to'shalgan zarbof ko'rpachaga o'ltirib, xatni boshqatdan o'qishga tushdi.

Har bir satr turkiy tilning go'zal jilvalari bilan to'lgan. Bobur birinchi o'qishda uncha e'tibor bermay o'tkazib yuborgan bir necha jumлага bu gal qayta-qayta tikildi. Navoiy Boburning shoirlik orzusi borligini andijonlik bir me'mordan eshitib, uni dadilroq yozishga undagan edi. Bu me'mor mavlono Fazliddin bo'lsa kerak. Agar mavlono Hirotda yetib borib, Navoiyning huzuriga kirgan bo'lsa, boshqa ko'p narsalarni ham aytib bergan bo'lishi kerak. Bobur Navoiyga yo'llamoqchi bo'lgan javob maktubiga yaxshi bir she'rini ham qo'shib yubormoqchi bo'ldi-yu, mashqlari yozilgan qalin daftarni olib varaqlay boshladi.

Ko'pchiligi yo'lda, ot ustida xayoliga kelgan, jangu jadallar orasida daftarga uzuq-yuluq yozib qo'yilgan, ammo hali tugallanmagan she'rlar. Xiyonat ustiga xiyo-nat bo'lgan, Bobur xonumonidan ayrilgan, atrofida birona sirdosh do'st topolmay o'zini nihoyatda yolg'iz sezgan og'ir kunlarda bir g'azal boshlagan edi:

"Jonimdan o'zga yori vafodor topmadim,

Ko'nglimdan o'zga mahrami asror topmadim".

Ammo bu g'azal chala yotipti. Balki shuni bitirib yuborish kerakdir? Alisher Navoiy ham atrofidagi kishilardan ko'p bevafoqlik ko'rganini, hatto yaqin do'sti Husayn Boyqaro ham uning siru asroriga mahram bo'lolmayotganini Bobur ishonchli bir odamdan eshitgan edi. Qani endi Bobur Navoiyning ko'nglidagini ham topib aytolsa!

Bu g'azal Navoiyga yoqishi mumkin. Uni tezroq tugallash kerak. Bobur qog'oz-qalam oldi.

Shu payt savdarboshi eshikdan hovliqib kirib, ta'zim qildi:

- Mirzo hazratlari, qo'lingizni ma'zur tuting.

- Xo'sh? - dedi Bobur norozi bo'lib.

- Xonim hazratlari qabulingizga muntazirlar.
- Onammilar? - deb Bobur sakrab o'rnidan turdi.- Keldilarmi?
- Begimlar ham keldilar!
- Voajab! - deb Bobur quvonib eshikka tomon shoshildi.

Ular salkam olti oydan beri ko'rishmagan edilar. Qutlug' Nigor xonim Oyisha begim va Xonzoda begimlar bilan O'ratepada qolgan edilar. Keyin Samarqand-dan Bobur yuborgan ishonchli odamlar ularni O'ratepadan bu yerga ko'chirtirib keldilar.

Bobur ular bilan Bo'stonsaroyning birinchi qavatidagi katta tanobiy uyda ko'rishdi. Onasi uni bag'riga bosganda, Bobur onasining ozib, qo'llari yengillashib qolganini sezdi. Opasi Xonzoda begim esa sovuqdan kirgani uchunmi, yuzlari cho'g'day yonib, ko'zlari chaqnaq turipti. Uzoq yo'l uni hech qancha qiynamagandek quvnoq. Avvalgidan ham chiroyli. Bobur unga o'ng yelkasini tutib so'rashar ekan:

- Nechun bu qadar hayal qildilaring? - dedi. - Necha haftadan buyon muntazirmiz!

- E, so'ramang, amirzodam, uzrli sabablarimiz bor,- deb Xonzoda begim Oyisha begimga ko'z tashlab qo'ydi.

Bir vaqtlar Oyisha begimni ko'rmasdan sevib yurgan paytlarida uning oyog'iga bosh qo'ygisi kelib g'azal yozganlari endi Boburga ta'biri xato chiqqan bir tushday tuyulardi... U Oyisha begimni oylar davomida ko'rmasa ham sog'inmasdi... shunday bo'lsa ham u Oyisha begimga iloji boricha yaxshi muomala qilar edi. Hozir ham kichik jussali qotma kelinchakka yaqinlashib:

- Xush ko'rdik, begim! - dedi-da, unga o'ng yelkasini tutdi.

Oyisha begim ozg'in qo'lini uning yelkasiga qo'yib ko'rishar ekan:

- Hazratim, g'alabangiz muborak! - dedi.

Hamma Boburni "amirzodam", desa Oyisha begim uni yana ham ulug'lab "hazratim", derdi.

- Sizga ona shahringiz muborak, begim!

- Qulluq, - deb Oyisha begim ta'zimga bosh egdi.

- Kelinimiz yo'lda ko'p azob tortdilar, - dedi Xonzoda begim.

Bobur xotini boshi yo'g'onlashib, qorni do'ppayib qolganini ko'rdi. Ajabo, Bobur ota bo'ladiganmi? Ko'rishmaganlariga olti oy bo'ldi. Demak, kamida olti oylik...

Oyisha begimning ozg'in yuzida homilador xotinlarda bo'ladigan dog'lar paydo bo'lgan edi. Ilgari ham otda yurolmaydigan, mahofada boshi aylanadigan begim endi og'rioyoqligida qanchalik qiynalganini, unga qarab qanchalik sekin yo'l bosganlarini Bobur o'zicha tasavvur etdi.

- Xudo xohlasa, endi barcha mashaqqatlardan xalos bo'ldilaringiz, - dedi. - Hammalaringiz uchun maxsus joylari jihozlar tayyorlanmishdir. Yana neki darkor bo'lsa buyurursiz. Bo'stonsaroyda kimki bor, hammamiz xizmatlaringizda bo'lurmiz! Xonzoda begim quvnoq kulib:

- Minnatdormiz! - dedi. - Amirzodam bilan diydor ko'rishib, boshimiz osmonga yetdi. Endi shu osmonda suhbatingizdan bahramand qilsangiz bas.

- Kamina ham suhbatlaringizni sog'inganmen. Sizlar joylashgunlaringizcha osmonda dasturxon hozirlanur, - deb, Bobur qo'li bilan yuqorigi qavatga ishora qildi.

Uning osmonni payrov qilib hazillashganidan hammalari kulib oldilar.

Bobur yuqorigi qavatga chiqar ekan, qalbini to'ldirgan shodliklar orasida surnay navosidek jarangli va yoqimli bir tuyg'u yangrab eshitilayotganini sezdi. Bu uning dilida birdan uyg'onib ketgan otalik tuyg'usi edi. Uning bo'lajak farzandini bag'rida ko'tarib yurgan Oyisha begim yuzidagi qo'ng'ir dog'lari bilan Boburga avvalgidan qadirronroq tuyulardi.

Buni sezgan Oyisha begim avvalgidan dadilroq muomala qilar edi. Er-xotin xobgohda chiroqni o'chirib yotganlarida begim ko'rpani yuziga tortib:

- Men faxrlanamen, - deb shivirladi.

Bobur o'z so'zining ustidan chiqqanligi uchun, "endi Samarqandda uchrashamiz", deb ketib, axiri shu aytganini qilgani uchun xotini undan iftixor qilmoqda edi.

U Boburning bo'lajak farzandiga ona bo'lish bilan faxrlanishini ham aytmog'chi edi. Bobur buni tushundi-yu, homilaning necha oylik bo'lganini bilgisi keldi, ammo ro'yirost so'rashga tili bormay gapni aylantirdi:

- Endi... shodiyonasi qachon?

- Salkam uch oy bor. O'ylasam, vahmim kelur.

- Vahmni qo'ya turing. Hozir faxrdan gap ochdingiz-ku.

- Ha, agar xudo o'g'il bersa, ismini Faxriddin qo'yurmizmi?

Oyisha begim Boburning nomi Zahiriddin ekanini o'ylab, shunga ohangdosh nom topgan edi. Bobur mamnun tovush bilan:

- Xo'p, o'g'il bo'lsa, Faxriddin, - dedi. - Agar qiz bo'lsa, Faxrinisomi?

Oyisha begim qiz bo'lishini istamas edi, chunki o'g'il tug'ib, taxt vorisiga ona bo'lishni orzu qilardi. Shunday bo'lsa ham Boburga:

- Mayli, - dedi. - Lekin men xudodan o'g'il tilaganmen.

- Aytganingiz kelsin!

Faxriddin... Faxriniso... Shu kunlarda Boburning ko'nglini to'ldirib-toshirgan iftixor tuyg'usiga bu nomlar juda mos edi.

Omad ham bir kelsa, qo'sha-qo'sha bo'lib kelishini Bobur endi bilmog'chi edi. Samarqand uning qo'lga o'tgandan keyin bu yog'i Urgut, u yog'i Sug'd va Dabusiya qal'asi birin-ketin Shayboniyxonning ixtiyoridan chiqib, Boburning hokimiyatini tan oldi. Mana bugun Qarshi va G'uzordan xushxabar keldi - bu shaharlar Shayboniyxon qo'ygan dorug'alarni quvibdi. Boburga sovg'a-salomlar yuborib, uning ixtiyoriga bir necha yuz navkar ham yo'llabdi. Bobur bu navkarlarni boshlab kelgan beklarni devoni xosda qabul qilib, hammasiga sarpo kiydirdi va ulufa tayinladi.

So'ng kecha tamomlanmay qolgan maktubining davomini yozish uchun ikkinchi qavatga ko'tarilar ekan, keng marmar zinapoyada opasi Xonzoda begimga duch keldi.

- Amirzodam, Hirotdan kitobat kelgani rostmi?

Bobur to'xtab, opasining yuziga sinovchan ko'z bilan qaradi-yu:

- Rost, hazrat Alisherbekdan, - dedi.

- Muborak bo'lsin!

- Qulluq.

Xonzoda begim inisidan yana qandaydir murakkab bir xabar kutib, uning yuziga termilib qaradi. Bobur opasining ko'nglidagi dardni sezib bir lahza taraddudlandi. So'ng rost gapni yashirsa yolg'on gapirganday bo'lishini o'yladi-yu:

- Yuring: kitobatni ko'rsatay, - dedi.

Xonzoda begim xonai xosda Boburning qarshisida o'tirib, Alisher Navoiyning maktubini o'qir ekan, andijonlik me'mor tilga olingan joyiga yetganda ko'zida yosh yiltiradi.

- Nechun ko'zingiz yoshlandi, begim? Men sizni suyuntirmoqchi edim-ku!

- Qandoq qilay, toleim past ekan.

- Iningiz podshoh bo'la turib, nahotki sizga yordam berolmasa?

- Siz hali ham meni deb ko'p jafo chekdingiz. Agar o'sha yili... O'shda men rozi bo'lsam, ehtimol keyin Ahmad Tanbal sizga buncha yog'iylik qilmas edi.

Opasining bunchalik tantilik bilan aytgan so'zlari go'yo Boburni yana tanti bo'lishga undar edi. Ko'ngli yaxshi tuyg'ularga to'lib yurgan shu kunlarda nahotki tug'ishgan egachisiga katta bir yaxshilik qilolmasa?

Mana, hozir ular Samarqandning muhtasham bir koshonasiga ko'chib kelishdi. Bu yerda qancha asilzodayu shahzodalar yashagan. Ammo ko'pchiligi iz qoldirmay ketgan. Faqat me'morlar yaratgan go'zalliklar hali ham ko'rgan ko'zni quvontirib, yal-yal yonib turibdi. Yaxshi bir me'mor - hunarsiz asilzodaning yuztasidan afzal emasmi?

- Begim, siz Tanbalning yog'iyligi uchun xijolat chekmang. Ilon baribir ilonligini qilur edi.

- Minnatdormen, amirzodam.

- Hazrati Alisherbek ham bizdan ulug' ishlar kutib kitobat yubormishlar. Nasib qilsa, biz ham umrboqiy obidalar qururmiz, hunarpeshalar yana yig'ilib kelurlar. Men bu muborak kitobatning javobini maxsus elchidan berib yuborurmen. Agar Hirotga borgan o'sha andijonlik me'mor - mavlono Fazliddin bo'lsalar, elchi topib, Samarqandga taklif qilur.

Xonzoda begimning hali yoshi qurimagan ko'zlarida endi shodlik uchqunladi. U inisiga zavq bilan tikilib shivirladi:

- Siz Movarounnahr osmonida bizning yagona umid yulduzimizsiz!

- Endi parvardigor Shayboniyxonni tezroq daf qilsinu yurt tinchisin, deng. O'shanda nafasni rostlab, O'shda qilgan

orzularimizning ijrosiga kirishurmiz.

Mavlono Fazliddin Andijonda qurmoqchi bo'lgan me'morlik obidalarining tarhlarini, loyihalarini Xonzoda begim onasidan olib, hamon asrab yurar edi. Hozir buni Boburga aytishdan iymandi-yu:

- Amirzodam, men endi kechayu kunduz xudoga iltijo qilurmen - dedi, - ilohim shu orzularimiz ro'yobga chiqsin!

Xonzoda begim ruhi ko'tarilib chiqib ketganidan keyin Bobur sandiqchadan she'r daftarini oldi-yu, kechagi mashqini davom ettirmoqchi bo'ldi. Daftardagi bir matla' uning hozirgi ruhiga mosroq edi:

"Har kimki vafo qilsa vafo topqusidir,

Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidir..."

Alisher Navoiyga shu she'rni bitirib yuborsa yaxshiroq bo'larmidi? U yana bir satr yozdi, o'ziga yoqmagandan keyin o'chirib, yana yozdi, yana o'chirdi, nihoyat uchinchi urinishda:

"Yaxshi kishi ko'rmagay yomonliq hargiz"

degan satrni topdi-yu, uni ich-ichidan yoqtirib, ilhom hayajonidan nafasida titroq paydo bo'ldi. Nazarida, Navoiy uning yelkasi osha bu yangi satrni o'qiyotgandek edi. U odamlarga Navoiydek ko'p yaxshilik qilgan siymoning hech qachon yomonlik ko'rmasligini istar, endi shu istagini she'riga ham singdirmoqchi bo'lardi.

Bobur to'rtinchi satrni boshlaganda savdarboshi eshikdan bosh egib, qo'rqa-pisa:

- Mirzo hazratlari, - dedi.

- Meni tinch qo'ying demabmidim?

- Qulingizni afv eting...

- Yana ne tashvish?

- Amirzodam buyurgan edilar. Agar mulla Binoiyni keltirsalar, darhol xabar bering, degan edingiz.

- Shoir Binoiy Shahrizabzdan kelibdirmi?

- Qosimbek janoblari keltirmishlar.

Bobur bu xabarni eshitdi-yu, yozishdan to'xtab, qalamni miz chetiga qo'ydi. Pastdagi qabulxonaga tushib borayotganda Binoiyning taqdiriga oid murakkab voqealar xayolidan takror o'ta boshladi.

* * *

Bobur hirotlik mashhur shoir Kamoliddin Binoiy bilan bundan uch yil oldin Samarqandga birinchi gal kelgan paytlarida tanishgan edi. Binoiyning san'atkor xattotlar tomonidan ko'chirilgan nodir bir qo'lyozma kitobi bor ekan. Kitob yig'ishga havasmand Bobur bu kitobga juda havasi keldi. Binoiy kitobini unga sovg'a qilmoqchi bo'ldi. Bobur Binoiyning Samarqandda musofir ekanini, tanqislik tortib qiynalganini bilar edi. Shuning uchun Bobur sahhoflarni chaqirib, bu kitobning eng baland narxi qancha bo'lishini so'radi. Sahhoflar "eng baland bahosi besh ming dirham", deyishdi. Bobur bu pulni Binoiyga yuborishga ulgurmay, qattiq betob bo'lib yotib qolgan edi.

Keyin u kasallikdan turib, Andijonga jo'nash uchun yo'l hozirligini ko'rayotganda "Majmuati Rashidi" deb ataladigan o'sha kitobni ko'rди-yu, Binoiyga hali haqini bermagani esiga tushdi. Darhol xazinachini chaqirib, besh ming dirham oltinni sanatdi, so'ng pulni kitobdorga berib, Binoiyga yubortirdi.

Bir vaqt kitobdor Binoiyni topolmay qaytib keldi. Musofir shoirning Samarqandda muqim turadigan uyi yo'q, u bugun qayoqqadir mehmonga ketgan edi. Boburning odamlari Andijonga tezroq jo'nash va kuch yig'ish tashvishi bilan nihoyatda band bo'lganliklari uchun hozir Binoiyni qidirib yurish ularga juda malol keldi. Lekin Bobur:

- Shu qiyomatlik qarzni uzmaguncha Samarqanddan qo'zg'almaymen! - deb turib oldi.

Shundan keyin savdaru navkarlar shaharning har tarafiga ot choptirishib, nihoyat Binoiyni topdilar, unga bo'lgan voqeani aytib, besh ming dinor pulini topshirdilar.

Kishi moliga suq podshohlarni ko'p ko'rgan Binoiy o'n olti yoshli Bobur mirzoning bunchalik halolligidan juda qattiq ta'sirlandi-

13 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

yu, unga atab bir she'r yozdi. Bu she'rdan bir nusxasini xattotga ko'chirtirib, Bobur jo'natotganda unga esdalik qilib berib yubordi.

Qirq to'rt yo'llik bu she'rda u Boburni ko'p maqtagan:

"Shoh sultoni Zahiriddin Bobur,

Ki jahon shud zi siti adlash pur!" -

deb, go'yo jahon Boburning adolat bobidagi shuhratidan nurga to'lganini aytgan edi. Bobur, "Jahon, qayda-yu, mening shuhratim qayda!" deb, bu satrlardagi mubolag'adan kulgana bo'lsa ham, lekin zamonadan ko'p jabr ko'rgan Binoiy uchun shu kichik yaxshilik tufayli, ehtimol, butun jahon adolatga to'lib ko'ringandir, deb o'yladi.

Biroq keyinchalik Samarqandga Shayboniyxon xon bo'ldi va shahar shoirlarini yig'ib bir mushoira o'tkazdi. Bu majlisida Binoiy ham qatnashib, she'r o'qidi. Xon uning she'rini yoqtiradi-yu, Binoiy o'ziga mulozim qilib oladi va erishgan g'alabalarining tarixini yozishni topshiradi. Binoiy "Shayboniyxona" degan asarini endi yoza boshlagan paytda Samarqand yana qaytadan Boburning qo'lga o'tadi. Shayboniyxon atrof tumanlar-dan ham quvilib, Buxoroga qarab chekingan kunlarda Binoiy uning qarorgohidan qochib, Samarqandga keladi. U Bobur bilan uchrashmoqchi bo'ladi, lekin Qosimbek uni Shayboniyxon tarafdori deb, Boburning huzuriga kiritmay, Shahrizabzga jo'natib yuboradi. Bobur bu hodisadan yaqinda xabar topib, Qosimbekka:

- Chakki qilibsiz, - dedi. Mulla Binoiy - katta shoir. O'zi kelgan bo'lsa ruxsat bermoq kerak edi.

Qosimbek vaj ko'rsatdi:

- Katta shoiringiz Shayboniyxonni maqtab she'r yozgan.

Bobur kuldi:

- Bizni maqtab she'r yozganini bilmasmisiz? Tojdorlar maqto'vni suysalar, shoir ne qilsin!

Qosimbek jiddiy turib e'tiroz qilmoqda edi:

- Amirzodam, bu odam Shayboniyxonning xufiyasi bo'lishi mumkin.

Bobur o'ylab turib:

- Yo'q, - dedi. - Hirotda Boyqaroday shohga xufiya bo'lmagan kishi Shayboniyxonga xufiya bo'lmas.

- Ammo bu shoir Xo'ja Yahyoning hovlisida turib, uning tuzini ichgan, keyin Xo'ja Yahyoni noinsoflarcha o'ldirtirgan Shayboniyxonga mulozim bo'lgan. Shu yaxshimi?

- Bu yaxshi bo'lmasa, yaxshilik qanday bo'lishini biz ko'rsatmog'imiz kerak. Odam yuboring, mulla Binoiy Samarqandga beshikast olib kelsinlar.

So'nggi so'z farmoyish tarzida aytilgani uchun Qosimbek uni bajarishga majbur bo'lgan edi.

...Bobur pastga tushib, devoniomga to'rdagi eshikdan kirdi. Ko'p o'tmay poygakdagi eshikdan Qosimbek Binoiy boshlab kirdi.

Binoiy Bobur bundan ikki-uch yil oldin ham bir ko'rgan edi. O'shanda u juda salobatli edi. Hozir esa juda ozib, gavdasi allanechuk kichrayib qolgan. To'ni ham, sallasi ham eskirib ketgan. Faqat yirik-yirik ko'zlari avvalgiday mag'rur chaqna turibdi.

Bobur unga peshvoz chiqib uy o'rtasida qo'l berib ko'rishdi. O'ng yoniga Qosimbekni, chap yoniga Binoiy o'tqazib hol-ahvol so'radi. Shunda Binoiy yodaki bir ruboiy aytib, yegulik g'allasi yo'qligini, kiyay desa g'allaning qopi ham topilmasligini aytdi:

Ne g'alla marokaz tavonam no'shid,

Ne muhmali g'alla to tavonam po'shid

degan satrlardagi nozik so'z o'yinini sezib, Bobur beixtiyor jilmaydi. "Muhmal" aslida noaniq degan ma'noni bildirardi. Bu so'z bilan mulla Binoiy o'z ahvolining noaniqligiga ishora qilmoqchi edi. Ayni vaqtda, "muhmal g'alla" - ya'ni qop kiyadigan darajaga yetganini ham aytib, o'z ahvoliga kinoya qilmoqda edi. "Xon huzurida topgan martabamiz shu bo'ldi!" demoqchi edi.

Bobur buning hammasini tushungan ma'noda bosh iring'adi-yu, panjasini peshonasiga tirab, bir lahza jim qoldi. Uning avzoyidan she'rga she'r bilan javob bermoqchi ekanligini sezgan Qosimbek Binoiyga "Shoshmay turing!" deganday ishora qildi. Nihoyat, Bobur qo'lini peshonasidan oldi-yu, Binoiyga kulimsirab qaradi:

In'omu vazifa bori buyrug'usidir,

Muhmalga bo'yu g'allaga uy to'lg'usidir.

Boburda bunchalik she'riy iste'dod bor deb o'ylamagan Binoiy bir lahza hayratlanib turdi-yu, so'ng tojikcha talaffuz bilan:

- Yana bir takrorlang, amirzodam, faqir radifini uqib olmoqchiman! - dedi.

Bobur she'rni ikkinchi aytishda ba'zi joylarini silliqlab, "g'allaga uy" jumlasini "g'alladin uy to'lg'usidir", deb to'g'riladi. "Bo'y" va "uy" degan ichki qofiyalar o'ziga ham yoqimli tuyulib, zavqini keltirdi.

- Ta'bi nazmingizga tan berdim, amirzodam! - dedi Binoiy. So'ng u oq oralagan qalin soqolining uchlarini tutamlab birpas javob qidirdi. Topdi shekilli, boshini tez ko'tarib, qaddini tikladi:

Bir muhmal uchun muncha inoyat bo'ldi,

Musta'mal agar desam nelar bo'lg'usidir!

Binoiyning turkiy she'rga ham bunchalik ustaligi endi Boburni hayratga soldi. Bu yerda "muhmal" so'zi uchinchi bir ma'noda ishlatilgani - Binoiy avvalgi ruboiysiga kamtarona baho berib, uni "muhmal", ya'ni "xom" deb atagani ham ajoyib edi.

"Muhmal"ga "musta'mal", ya'ni "pishiq", "mukammal" so'zining ichki qofiya qilingani ham Boburga juda yoqdi, u munshiyni chaqirib, mulla Binoiy aytgan ruboiylarni yozib olishni buyurdi.

Ikki orada bo'lib o'tgan mushoiradan Qosimbek ham xiyla ta'sirlangan edi. U o'sha kuniyoq Binoiy yaxshi bir hovliga joylashtirdi, Boburning buyrug'i bilan aravada un, guruch, bir qo'y, issiq barra po'stin berib yubordi. Binoiy podshoh mulozimlari qatorida ulufa ola boshladi.

Oradan ikki kun o'tgach, yangi zira beqasam to'n ustidan barra po'stin kiygan Binoiy yana Bo'stonaroyga keldi. Bobur bu gal uni ikkinchi qavatdagi mehmonxonada qabul qildi. Ular dasturxon atrofida yakkama-yakka suhbatlashdilar. Binoiy Boburning Shayboniyxon haqida savol berishini kutib, xon saroyida ko'rganlarini kinoya bilan gapirib berishga tayyorlanib kelgan edi.

Lekin Bobur Binoiy o'ng'aysizlantirmaslik uchun o'tgan gal ham, bugungi suhbatda ham, Shayboniyxonni ataylab tilga olmadi.

So'nggi kunlarda Navoiydan kelgan xatning ta'sirida yurgan Bobur Hirotdan gap ochdi. U Navoiy bilan Binoiyning o'zaro munosabatlari haqida ba'zi bir gaplar eshitgan, endi buning tafsilotlarini bilgisi kelar edi.

Shayboniyxon tilga olinmaganidan yengil tortgan Binoiy kulib gap boshladi:

- Alisherbekning quloqlari og'riganda ko'k qiyiq bog'lagan ekanlar. Buni bazzoz eshitib, ko'k ro'molga "Nozi Alisheriy" deb nom qo'yib sotadigan bo'ldilar. Alisherbek - ulug' siymo, nomlariga yarashadigan ulug' ixtirolar qilganlar. Bachkana kishilar arzimagan narsalarga ham "Alisheriy" deb nom qo'yib, pul ishlashlari faqirning g'ashiga tegdi. Eshagimga g'aroyib bir egar yasatdimu bunga ham "Alisheriy" deb ot qo'ydim. Keyin shu egar ham mashhur bo'ldi! Men bu bilan savdogarlarning bachkana gaplariga kinoya

qilgan edim. Ammo ig'vogarlar buni "Alisherbekka behurmatlik" deb ovoza qildilar, ikki oraga g'ubor soldilar.

Mulla Binoiy hazilomuz boshlagan gapini hasratli tovush bilan tugatdi:

- Amirzodam, mening Alisher Navoiyga ehtiromim cheksiz! Faqir u zotning suhbatlaridan bahramand bo'lgan paytlarimni eslasam, yuragim ezilur.

- Yomon odamlar solgan g'uborni oradan olib tashlash mumkin emasmikin?

- Men hozir shu g'uborni tarqatish harakatidamen. Musofirotda yurib, Alisher Navoiyga atab bir qasida yozdim. Joiz bo'lsa, ba'zi joylarini amirzodamga o'qib beray.

- Marhamat!

Mulla Binoiy o'zi yozgan she'riy asarlarning hammasini yoddan bilar edi. Hozir ham bir burchakka tikilib, "Majma'ul g'aroyib" degan qasidasini yodaki ayta boshladi. Mulla Binoiy Navoiydan uzoqda uning suhbatini sog'inib:

Be tu chun obi Darg'amam dar g'am,

Be tu chun rudi Ko'hakam giryon[13], -

deganda Bobur zavqdan bosh irg'ab:

- O'h! - deb qo'ydi.

Qasida o'qib tugatilganda Bobur ta'sirlanganidan qasrda o'tirganini ham unutgan edi. U atrofiga qarab, go'yo mehmonxonaga uzoqlardan qaytib kelganday bo'ldi.

- Mavloni, bu qasidani Alisherbekka nega yubormaysiz?

- Hirotga boradigan tayinlik odam yo'q, amirzodam.

- Biz yaqinda Hirotga elchi yubormoqchimiz. Kaminaga Alisherbekdan kitobat kelgan edi. Javobini yozib yubormoqchimen.

- Amirzodam, qani edi, qulingizning bu qasidasini ham...

- Marhamat, xattotga berib ko'chirtirmoq zarur bo'lsa, men buyurmen. So'ng elchidan berib yuborurmiz.

Gap shunga qaror topdi-yu, mulla Binoiy xursand bo'lib chiqib ketdi.

Bobur yana xonai xosga kirib, chala qolgan she'rini qo'lga oldi. Biroq endi katta shoir bilan bo'lgan uzoq suhbatdan so'ng, avvalgi she'rlari Navoiyga yuborishga munosib emasdek tuyuldi. Unga ilgari jo'n tuyuladigan narsalar ham aslida juda murakkab ekani hozir juda aniq sezilayotganday bo'lardi. Hamma narsani muhit, ahli jahon murakkablashtiradi. Hirotga yashayotgan Alisher Navoiy ham, hozir Boburga ko'p narsalarni kuyunib aytib bergan Binoiy ham muhitdan, zamona aholidan norozi bo'lganlaricha bor edi. Boburning o'zi bu zamonadan ozmuncha jabr ko'rdimi?

Kim ko'ribdir, ey ko'ngil, ahli jahondin yaxshilik!
Bu haroratli satr qog'ozga tez va ravon tushdi. Bobur o'z zehninging go'yo qayralib, o'tkirlashib qolganini sezib turardi. U hozir xayol ko'zi bilan Hirotidagi Alisher Navoiyni aniq ko'rayotganga o'xshardi. Bobur muhitdan, zamonadan, faqat o'z manfaatini ko'zlaydigan jahon aholidan yaxshilik kutgan odam aldanishi muqarrarligini Navoiyga aytib dardlashgisi kelardi:

Kimki andin yaxshi yo'q, ko'z tutma andin yaxshilik.

Ya'ni, o'z muhitidan baland turolmaydigan odam birovga yaxshilik qilolmaydi. Alisher Navoiyning odamlarga shuncha ko'p yaxshilik qilayotgani - Boburga uning jahon aholidan beqiyos darajada yuksak ekanini yaqqol ko'rsatayotganday bo'lardi. U o'z ko'nglini ham mana shu yuksaklikka undab yana bir bayt yozdi.

Bori elga yaxshilik qilg'ilki, mundin yaxshi yo'q,

Kim degaylar dahr aro qoldi falondan yaxshilik.

Shu kuni kechasi Bobur Navoiyga atalgan maktubini ham, she'rini ham yozib tugatdi. Oradan ikki kun o'tgach, bu maktub maxsus elchi bilan Samarqanddan Hirotga jo'natildi. Bobur Navoiydan qish chiqquncha javob olish umidida edi. Biroq qish chiqib, endi boyche-chak ochilgan kunlarda Hirotidan musibatli xabar keldi: qish chillasi paytida hali Bobur yuborgan elchi yo'lda ekanida Alisher Navoiy vafot etgan edi. Bobur o'ziga ulug' bir murabbiy topdim, deb suyunib yurganda, o'gay taqdir uni bu madadkoridan ham judo qilgan edi.

7

Tepalikka uchib chiqayotgan chopqir otning tuyog'i yerdan bosh ko'tarib, bugun-erta ochilay deb turgan lola g'unchasini ezib-yanchib o'tdi. Bu ot ustida o'tirgan Shayboniyxonning ko'zlari esa pastdagi keng tekislikda chug'urchuqday yopirilib poyga o'tkazayotgan otliqlarda edi.

Tiniq bahor osmonining bir chetida Samarqand bilan Buxoro oralig'ining eng mashhur qo'rg'oni bo'lgan Dabusiya[14] qal'asi savlat to'kib turibdi. Kech kuzda bu qal'a ham Shayboniyxonning qo'lidan chiqib, Boburga o'tib ketganda, qo'shini Buxoroga chekinib, og'ir ahvolga tushib qolgan edi. Ruhi tushgan ba'zi sarkardalar: "Esimiz borida etak yopib, Turkistonga qayta qolaylik!" deyishgan edi. Ammo Shayboniyxonning Samarqanddagi xufiyalari Boburning shoirilar va olimlar suhbatiga berilib, yangi janglarga sust tayyorlanayotganini bildirib turar edilar. Qo'ldan-qo'lga o'tib, juda ko'p talangan Samarqand bahorga chiqib yana ochlik va qahatchilik balosiga yo'liqqan edi. Buning hammasi Shayboniyxonni dadillashtirdi. Yaqinda u Buxorodan Dabusiya qo'shin tortib keldi. Qal'aning baland devorlariga ulardan ham baland shotilar qo'ydi. Qal'a himoyachilari tepadan o'q va tosh yog'dirishayotgan bo'lsa ham xon o'z askarlariga tap tortmay chiqaverishni buyurdi. Odamlar o'lgan-qolganiga qaramay chiqib kelayotganini ko'rgan himoyachilar tepadan katta yog'och bolorlar otishdi, yonib turgan yog'larni chiqayotganlarning boshidan quyishdi. Devor taglari o'liklarga to'lib ketdi. Xon navkarlari qo'rqib chekina boshladilar. Shunda Shayboniyxon o'zining tug'ishgan ukasi Mahmudxonni va suyukli o'g'li Temurxonni butun navkarlari bilan jangga soldi. Xon ukasi va o'g'lini ham ayamayotganini ko'rgan jangchilar yana shotilarga yopishdilar. Yuqoridan yog'ilayotgan ajal shotiga chiqqanlarni tutday to'kayotgan bo'lsa ham, bir necha yuz kishi shovqin-suron bilan devor tepasiga chiqib bordi. Devor tepasidagi jangda ikki tomondan ham juda ko'p odam qirildi, o'liklar tuynuklarni bekitib qo'yganidan pastga o'q otish mumkin bo'lmay qoldi. Xon qo'shini son jihatdan bir necha barobar ko'p bo'lib, shotilardan orqama-orqa chiqib bormoqda edi.

Boburdan yordam so'rab ketgan chopar Samarqandga yetib borguncha bo'lmay Shayboniyxon Dabusiyaning qonga belab axiri oldi-yu, himoyachilarni bitta qoldirmay qilichdan o'tkazdi.

Bu zafar xon qo'shinining ruhini ko'tardi.

Endi Shayboniyxon Dabusiyaning tog'day bir tayanchga aylantirib, undan Samarqand ustiga sakrash tayyorligini ko'ryapti.

Hozir pastda o'tkazilayotgan poyga ham - shunchaki ko'ngil ochish uchun emas, Bobur bilan bo'ladigan hal qiluvchi janglarda Shayboniyxonga eng zo'r, eng chopqir otlar tanlash uchun kerak.

Kuni kecha Samarqanddan kelgan darvish kiyimidagi bir maxfiy Boburning xotini qiz tuqqanini, otini Faxriniso qo'yganlarini aytib bergan edi.

Shayboniyxon poygada bir-biridan o'zib, sor burgutlarday uchib borayotgan yigitlariga zavq bilan tikildi-yu, o'zicha dedi, "Mayli, Bobur kuzdagi g'alabasidan faxrlanib, qiziga Faxriniso deb ot qo'ysin, kerilib, she'rini yozib yotaversin! Ungacha men burgutlarimning hammasini ovga o'rgataman".

Shayboniyxon hali hech qaysi jangga bunchalik jon-jahdi bilan tayyorlangan emas. U Boburni yengish oson emasligini sezardi. Bobur endi o'n to'qqizga kirgan yosh yigit bo'lsa ham nihoyatda iste'dodli, nihoyatda dovyurak sarkarda ekanini Shayboniyxon amalda ko'rdi. Hozir bu atrofda shaharu qishloqlarning ko'pchiligi Boburga yon bosadi. Shayboniyxonning dushmanlari esa behisob. Sulton Ali mirzoning ko'pchilik bek va navkarlari bultur Shayboniyxonga qo'shilgan edi, Bobur Samarqandni olgandan keyin hammasi uning tomoniga qochib o'tib ketdi. Boburning qo'shini kun sayin ko'payib boryapti. Hatto Andijondagi Ahmad Tanbal ham ukasi Sulton Xalilni ikki yuz navkari bilan Boburning ixtiyoriga yuboripti. Shayboniyxon shuni eshitgandan keyin, hozir Boburning obro'si juda baland ekanini, undan hatto Ahmad Tanbal ham qo'rqib qolganini sezdi. Bu ketishda yozga borib Boburning qo'shini yana ham ko'payadi. Shayboniyxon hal qiluvchi jangni tezlatmasa, keyin yutqizadi.

Bu munajjim ham shoir Binoyga o'xshab, xon qarorgohidan Bobur huzuriga qochib borgan edi. Xon Boburning rahmini keltirish uchun munajjimi Bobur huzuriga qochirishdan oldin kaltaklatib, og'iz-burnini qon qilgan, kiyimlarini yirttirgan edi. Mavlono Shahobiddin ismli bu munajjim hozir Bobur saroyida izzat-ikromda ekani ham Shayboniyxonga ma'lum edi. Xonning yashirin topshirig'i qalandar kiyimidagi kishi orqali munajjimga yetkazilgan kuni kechasi Shayboniyxon o'n ming qo'shini bilan Bobur o'rdasiga bostirib bordi, naqoralar, karnaylar chaldirib, istehkom devorlari orqali o'qlar yog'dirdi.

Otlar xandaqlardan o'tolmas, ammo xon askarlarining haqoratimiz qichqiriqlari o'rdada o'tirgan Boburga va uning odamlariga baralla eshitilardi:

- Joning bo'lsa maydonga chiq!

- Qo'rqoqlar, kurk tovuqday moyak bosib o'tira berasanmi?!

- Boburingda yurak bo'lsa ulug' xonga o'zini ko'rsatsin!

- Mard bo'lsa chiqsin maydonga!

Himoyada yotgan odamlarga tungi hujum va shovqin-suron og'ir ta'sir qilishini Shayboniyxon yaxshi bilar edi. Boburning o'rdasi atrofida uning yuzlab otliqlari urra-ur qilishib, borliqni larzaga keltirishdi, ihota qilingan shox-shabbalarga yonib turgan yoy o'qlarini otishib, bir-ikki joyini yondirib yuborishdi. Ichkaridan ham o'qlar otildi, achchiqlangan navkarlarning haqoratlari eshitildi, ammo xon qo'shini bilan olishish uchun hech kim yurak yutib chiqolmadi.

Shayboniyxon Boburning kecha qo'qqisidan maydonga qo'shin tortib chiqolmasligini oldindan bilardi, chunki hech bir aqlli-hushli sarkarda bu qorong'i tunda selday yopirilib kelgan lashkar qarshisiga tayyorgarliksiz betartib otilib chiqmasligi o'z-o'zidan ayon edi. Bu tungi shovqin-suron Shayboniyxonga o'z lashkarining ruhini ko'tarish uchun kerak edi. U o'zining hech narsadan qo'rqmasligini, Bobur esa go'yo tizzasi qaltirab, istehkomdan beriga chiqolmayotganini har ikki tomonga namoyish qilmoqchi, shu bilan yosh dushmanining iz-zat-nafsini qo'zg'atmoqchi edi. Ayni vaqtda, bu tungi hujum - Bobur qarorgohida ish olib borayotgan munajjimi ham dadillashtirishga qaratilgan edi.

Chindan ham bu tungi hujum Boburning izzat-nafsiga qattiq tegdi. Munajjim esa osmondagi yulduzlar tartibini murakkab bir tarzda unga tushuntirib: "Hozir sakkiz yulduz siz tomonda rost turur, - dedi.- Yana ikki kun o'tgach, bu sakkiz yulduz g'animingiz tomo-niga og'ib ketgay. Agar erta-indin jangga kirishsangiz, g'alaba sizniki bo'lishidan butun falakiyot dalolat bermoqda!"

Axiri shu sabablar bir bo'lib, Bobur Shahrisabz va Toshkentdan keladigan katta ko'makni kutib o'ltirmasdan, indin chorshanba kuni jang maydoniga chiqishga qaror berdi. Munajjim buni o'sha aloqachi qalandar orqali Shayboniyxonga yetkazdirdi.

Shayboniyxon chorshanba kuni hayot-mamoti hal bo'lishini sezib, bor iste'dodini, butun tajribasini ishga sola boshladi. Kuni bo'yi bo'lajak jang maydonining har bir pastu baland joyini ko'zdan kechirib chiqdi, oftob qayoqdan chiqib, shamol qayoqdan esishigacha e'tibor berdi. Kechasi esa otlarni egarlatib, hamma narsani taxt qilib yotishni buyurdi, yov maydonga chiqqan zahoti darhol qulay tomonni egallashning rejasini tuzib qo'ydi. Ikki kecha deyarli uxlamadi. Yarim tunda ham, sahar pallada ham uning oq o'tovidan kuchli ovoz va katta ixlos bilan yodaki qiroat qilinayotgan qur'on tovushi eshitilib turdi. Shayboniyxon joynamoz ustida sajdaga bosh qo'yib, xudoga munojot qilar, ko'zlariga yosh olib "Sharmanda qilma parvardigor!" deb pichirlardi.

Jangdovullar azon palla Bobur qo'shinining shoshilinch saflanayotganini va tug' tikayotganini aytib kelgan zahoti Shayboniyxon ham bor askarlarini oyoqqa turg'izdi. Chavkar otda saflarni aylanib chiqdi.

- Shunqorlarim! - deb jarangli ovoz bilan qo'shinga murojaat qildi. - Bu atrofda bizning xudodan bo'lak suyanchig'imiz yo'q. Ota yurtimiz uzoq, yengilsak yetolmaymiz. Birdan-bir najot - yengish! Mening parvardigordan umidim katta. Tushimda ayon bo'ldiv Ъ” nasib qilsa, g'alaba bizniki!

- Inshoollo! - dedi o'nlab ovoz birdan.

Shayboniyxon qur'ondan qisqa bir surani ohangdor tovush bilan ta'sirli qilib o'qidi-yu, diniy rahbarlarga xos sirli va salobatli tarzda fatvo berdi:

- Omin, ollohu akbar!

Minglab odam birdan:

- Ollohu akbar! - deb takbir tushirganda osmon titrab ketganday bo'ldi. Shayboniyxonning valiyligiga ishonadigan, uning fatvosidan ruhlangan qo'shin avvaldan o'ylangan aniq reja bilan yov tomonga yo'naldi.

Uzoq mashqlar bekor ketmagan edi. Xonning qo'shini go'yo bir tan-bir jon bo'lib harakat qilar, xuddi tarang tortilgan yoyday o'rtasi xiyol oldinga chiqib borar edi.

Chap tomon daryo. Shayboniyxon qo'shinini o'ng tomondagi kengliklardan daryo tomonga qiyalatib yo'naltirdi. Chunki daryo tomon nishabroq edi, bugun shamol ham janubdan esmoqda edi. Yo'l nishab bo'lsa-yu, shamol orqadan essa, chopqir otlar yanada tezroq uchishi mumkin. Shayboniyxon bugun qo'llamoqchi bo'lgan to'lg'ama usuli - yashin tezligida harakatlanishni talab qiladi. Shuning uchun u otlarning chopqirini avvaldan tanlab qo'ygan, bugun esa shamolning yo'nalishi yurning nishabligini ham hisobga olgan edi.

Shayboniyxon qo'shinining janubdan qiyalab yaqinlashayotganini ko'rgan Bobur qo'shini yov bilan yuzma-yuz to'qnashish uchun o'ng qanotini oldinroq chiqarib, daryoga orqa o'girdiyu, janubga tomon burila boshladi.

Orada ikki-uch chaqirimcha masofa qolganda Shayboniyxon xos navkalari, ichkilari va tug'bardori bilan birga baland bir tepalikda to'xtadi. Bobur ham shunaqa bir tepalikda otliq turar, uning orqasidagi daryoning suvi ertalabki quyosh nuridan tovlanib

ko'rinardi.

Boburning qo'shinlari orasida to'ra[15] ko'targan, das-tasi uzun nayzalar va oyboltalar bilan qurollangan piyodalar ham ko'p edi. Agar otliqlar ularga to'g'ridan ro'para bo'lsa uzun nayzalar otga yoki otliqqa sanchiladi. Shayboniyxon piyodalarning markazda kelayotganini ko'rib, o'zining qo'shiniga yov markazini ochiq qoldirishni, yovning ikki qanotini aylanib o'tib, ikki biqinidan va orqadan zarba berishni buyurgan edi.

Chap tomon daryo. Shayboniyxon qo'shinini o'ng tomondagi kengliklardan daryo tomonga qiyalatib yo'naltirdi. Chunki daryo tomon nishabroq edi, bugun shamol ham janubdan esmoqda edi. Yo'l nishab bo'lsa-yu, shamol orqadan essa, chopqir otlar yanada tezroq uchishi mumkin. Shayboniyxon bugun qo'llamoqchi bo'lgan to'lg'ama usuli - yashin tezligida harakatlanishni talab qiladi. Shuning uchun u otlarning chopqirini avvaldan tanlab qo'ygan, bugun esa shamolning yo'nalishiyu yerning nishabligini ham hisobga olgan edi.

Shayboniyxon qo'shinining janubdan qiyalab yaqinlashayotganini ko'rgan Bobur qo'shini yov bilan yuzma-yuz to'qnashish uchun o'ng qanotini oldinroq chiqarib, daryoga orqa o'girdiyu, janubga tomon burila boshladi.

Orada ikki-uch chaqirimcha masofa qolganda Shayboniyxon xos navkalari, ichkilari va tug'bardori bilan birga baland bir tepalikda to'xtadi. Bobur ham shunaqa bir tepalikda otliq turar, uning orqasidagi daryoning suvi ertalabki quyosh nuridan tovlanib ko'rinardi.

Boburning qo'shinlari orasida to'ra[16] ko'targan, das-tasi uzun nayzalar va oyboltalar bilan qurollangan piyodalar ham ko'p edi. Agar otliqlar ularga to'g'ridan ro'para bo'lsa uzun nayzalar otga yoki otliqqa sanchiladi. Shayboniyxon piyodalarning markazda kelayotganini ko'rib, o'zining qo'shiniga yov markazini ochiq qoldirishni, yovning ikki qanotini aylanib o'tib, ikki biqinidan va orqadan zarba berishni buyurgan edi.

O'ng qanotdagi Mahmud Sulton, Jonibek Sulton va Temur Sulton xonning buyrug'iga amal qilishib, yovga bir chaqirim qolganda otlarini to'satdan o'ng tomonga burishdi va Bobur qo'shinining chap qanotini aylanib o'ta boshlashdi. Shayboniyxon qo'shinining chap qanotidagi mashhur lashkarboshilar Hamza Sulton va Madhi Sulton ham markazga tegmay, Boburning o'ng qanotini aylanib o'tmoqda edilar.

Eng zo'r kuchlarini markazga qo'ygan Bobur avval tuzgan rejasini shoshilinch ravishda o'zgartira boshladi. Bobur markazga qo'ygan qo'shinning bir qismi o'ng qanotga qo'shilib, Shayboniyxonning chap qanotiga tashlandi.

To'lg'amaning bir qaltis joyi shunda ediki, markazga tegmay o'tgan ikki qanot bir-biridan ajralib qolishi mumkin edi. Yov ularni ikkiga bo'lib tashlashi, so'ng orqadan hujum qilib to'lg'ama ishlatmoqchi bo'lganlarning o'zlarini to'lg'ab, qurshab olishi mumkin edi. Hozir Shayboniyxon qo'shinining chap qanoti xuddi mana shu ahvolga tusha boshladi.

Ammo ana shu yerda eng yugurik otlarning tanlangani ish berdi. Boburning otliqlari oldindan qirqib chiqishga ulgurmadilar. Mahmud Sulton boshliq uch-to'rt yuz chavandoz yov qo'shinining orqasiga o'tib olishga muvaffaq bo'ldi. O'ng qanotdan Hamza Sultonning ikki yuz otlig'i ham chopqir otlarda yovni aylanib o'tib kelib, Mahmud Sultonning yigitlariga qo'shildi. Bobur qo'shini kutilmaganda ham ikki yondan, ham orqadan zarba yeb, esankirab qoldi. Jon achchig'ida baqirayotgan, qilich va o'q zarbidan yiqilayotgan, oyoq ostida majaqlanib chinqirgan vahimali ovozlari, tig', nayza zarbalari, "Urho, ur!" degan nidolar otlarni ham quturtirib yuborgan edi. Bobur qo'shinining dastlabki yasog'i buzilib ketdi, ikki tomonning otliqlari aralash-quralash bo'lib, piyodalarning ustiga otda bostirib keldi. Piyodalarni endi o'z qo'shinining otliqlari ham bosib-yanchib keta boshladi.

Ochiq qolgan markazdan Bobur askarlarining bir qismi alanga tiliday otilib chiqdi-yu, Shayboniyxon turgan tepalikka hamla qilib kela boshladi. O'ng qanotdagi Temur Sulton bilan Jonibek Sultonning yigitlari hali ham qurshovdan chiqolmas edi. Shayboniyxon tomonga bostirib kelayotgan ikki yuzdan ko'proq otliqning raftori juda vahimali edi. Ko'pakbiyning uch-to'rt yuz yigiti qirg'in bo'layotgan joydan chiqib, yov otliqlarining keti-dan tushdi. Ammo oradagi masofa ancha uzoq, Ko'pakbiy yetib kelguncha berigilar Shayboniyxonni butun ichkilari bilan yanchib o'tishi mumkin edi. Buni sezgan xonning ichkilari sarosimaga tushib qolishdi. Yuvoshgina ot minib chiqqan mulla Abdurahim:

- Hazrati imomi zamon, vaqt o'tdi, bexatar joyga chekinaylik! - dedi.

Shayboniyxonning rangida qon qolmagan. U ham bexatar joyga ketishni istardi. Ammo bu tepalikda u tug'lar bilan turibdi. Agar pastga tushib ketsa-yu, askarlari o'girilib qarab, uni va tug'larni ko'rmasa, "Yengilibmiz!" - deb o'ylashadi. Xonning chekinishi B" yengilish alomati bo'ladi. Shuning uchun Shayboniyxon titrab-qaqshab:

- O'lim bor, chekinish yo'q! - deb qichqirdi. So'ng u yuz qadamcha narida turgan xos navkarlariga buyurdi:

- Chiq hammang! Ana u kelayotgan otliqlarning yo'lini to's!

Bu xos navkarlar xonning eng so'nggi tayanchi hisoblanar, ular odatda yengilib qochish kerak bo'lganda xonni qo'riqlab olib ketish uchun saqlanar edi. Xon buyruq bergandan keyin yopirilib kelayotgan narigi yovning qarshisidan chiqib, yoylardan o'q ota-ota ularga yaqinlashdilar. Xos navkarlar narigilarga qaraganda ikki barobar oz bo'lsalar ham dadil savasha boshladilar. Naryoqdan Ko'pakbiy ham uch-to'rt yuz otlig'i bilan yetib keldi. Endi yov ilg'orlari qurshovda qoldi. Bir vaqt shu qurshovni o'ntacha otliq yorib chiqdi.

Xuddi ko'pkari paytida uloq talashib to'satdan tomoshabin ustiga bostirib kelib qoladigan uloqchilarga o'xshab, Shayboniyxon turgan tepalikka chiqib bordi. Mulozimlardan bir nechasi "gur" etib orqaga qochdi. Ammo Shayboniyxon o'z navkarlarining qo'li baland kelayotganini ko'rib turar edi. Kamonga o'q o'rnatib, tepani qiyalab qochib o'tayotgan yov otliqlariga qarab otdi. O'q hech kimga tegmagan bo'lsa ham xon shaxsan o'zi jangga qo'l urganini ko'rgan navkarlar avvalgidan ham qattiqroq qichqirishib, yov ilg'orini bitta qo'ymay qirib tashladilar.

Naryoqda yov qo'shinini o'rab, chulg'ab, to'lg'ama usulini xon aytganday amalga oshirayotgan sultonlar mingga yaqin yigitlari bilan Bobur turgan tepalikka yetib bordilar. Piyodalar Boburga ish bermay qo'ydi. Yaqinda Toshkentdan kelib qo'shilgan mo'g'ul otliqlari Bobur-ning jangni boy berayotganini sezishdi-yu, o'ljasiz ketmaslik uchun egasiz qolgan otlarni jilovidan tutib, yetaklab, jang maydonidan chiqib keta boshladilar. Ba'zi mo'g'ullar esa o'zlari bilan bir safda jang qilayotgan andijonlik va samarqandlik yigitlarni egarlaridan ag'darib tashlab, otlarini o'lja qilib olib qochishga tushdilar.

Bir vaqt Shayboniyxon Boburning o'n-o'n beshta ichkilari bilan tepalikdan tushib, daryo tomonga qarab chekinayotganini ko'rib qoldi. Bu bir hiyla emasmikin, deb tikilib qarasa, Bobur to'lib-toshib oqayotgan daryoga ot solib kirdi. Qirg'oqda qolgan uning bir necha yuz navkarlari Bobur ketidan intilgan yovning yo'lini devorday to'sib oldi. Bobur Samarqandga qarab qochayotganiga endi astoydil ishongan Shayboniyxon qo'llarini osmonga cho'zib, hayajon bilan:

- Xudoyo o'zingga shukur, o'zingga shukur! - dedi. Ammo yovi yengilib qochayotgani endi unga ozlik qiladigan tuyuldi. Shu topda u o'z g'alabasining yana bir daraja baland bo'lishini istardi. Shuning uchun ortda turgan chopar tomonga o'girildi:

- Tez borib shunqorlarimga ayt. Boburning boshini kesib kelgan odamga boshi barobarlik oltin beraman!

Chopar endi otining jilovini bo'shatib joyidan siltanib qo'zg'alganda Shayboniyxon:

- To'xta! - dedi. U mag'lub bo'lgan Boburni asir olib, tavbasiga tayantirsa, g'alabasining shuhrati yana bir daraja oshishini sezdi: - Shunqorlarimga yana bir buy-rug'imizni yetkiz! Boburni tirik tutib kelganga bo'yi barobarlik oltin beraman! Yo tirik, yo o'lik, albatta, olib kelinglar!

Chopar tepalikdan ot choptirib tushib ketayotganda Shayboniyxon ko'zlarining nam ekanini sezdi. G'alaba zavqidan ko'ziga yosh kelganini u endi payqadi-yu, kulimsirab, kafti bilan ko'z yoshini sekin artib qo'ydi.

8

Saraton o'tib, asad oyi kirdi. Samarqand atrofidagi bog'larda mevali daraxtlarning shoxlari yetilgan hosildan egilib, yerga salom bera boshladi. Shahar ichida ham mevali daraxtlar, toklar juda ko'p, ammo ular hammasi hozirdanoq ship-shiydam bo'lib qolgan. Hali sarg'aymagan ko'm-ko'k barglar orasida birorta olma, birorta shaftoli, biror shingil uzum qolmagan. Besh oydan beri qamal azobini tortayotgan shahar xalqi bor mevalarni pishar-pishmas yeb tugatgan. Qo'rg'onning hamma darvozalari yopiq, shahar atrofini Shayboniyxonning qo'shini qurshab yotibdi. Ichkaridan ham hech kimni chiqarmaydi, tashqaridan yordam bermoqchi bo'lganlarning ham yo'lini to'sadi.

Ulug'bek madrasasining baland tomi ustidagi tekis sahnga Boburning oq o'tovi o'rnatilgan, bu yerdan qo'rg'on devorlari, atrof mahallalar, shahar darvozalari yaxshi ko'rinadi. Bobur goho och odamlarning tom bo'g'otlariga in qurgan musichalarni ovlab yurganini ko'radi. Qanotli qushlar sillasi qurigan ochlarga tutqich bermaydi. Shahar ichida qushlar yeydigan don-dun, ovqat qoldiqlari ham topilmaydi. Shuning uchun bu yerdan qushlar ham o'zini olib qochadi. Goho atrof ko'chalarda biror kishi it yoki mushuk tutib olsa, ochlar shuni ham talashib, g'ijillashib qolishadi.

Madrasaning orqa tomonida podshohning katta otxonasi bor. Ilgari bu yerda saroyning yetmish-saksonta oti boqilar edi. Hozir shulardan to'rttaginasi qolgan. Bir qismi Saripul[17]da qo'ldan ketdi. Ko'pchiligi so'yib yeyildi. Biroq shu to'rtta otga ham yemish topilmaydi. Don yuzini ko'rmaganlariga bir oydan oshdi. Pichanu bedalar allaqachon tugagan. Atrofdagi daraxtlarning barglarini ham yulib, qoqib, ot va tualarga yedirishgan. Hozir bargsiz daraxtlar yozda ham xuddi qishdagiday yalang'ochlanib, ko'zga juda xunuk ko'rinadi.

Ot-ulovlarga barg ham topilmay qolgandan keyin daraxtlarning qurigan yog'ochlarini randalab beradigan bo'lishgan.

Bobur otxona hovlisida yog'och randalayotgan Tohirni ko'rdi. Saripulda bu yigit Boburning xos navkarlari orasida edi, daryodan o'tishda ham, keyin ham jonbozlik ko'rsatgan edi. Bobur yaqinda uning uylanish tarixini eshitdi. Shuncha azoblar bilan qayta topib olgan xotini ocharchilikda nobud bo'lib ketmasin deb, Robiyani onasi Qutlug' Nigor xonimga kaniz qilib qo'ydi.

Tohir mayda qilib randalagan yog'ochni sarg'ish mo'ylovli Mamat suvga ivitib yumshatmoqda edi. Shunday qilinmasa uni ot yeyolmas edi.

Saripul jangiga Mamat ham navkar bo'lib qatnashgan edi. O'sha qirg'indan eson-omon qaytgan bu yigit o'tgan hafta qo'rg'on tashqarisiga meva o'g'irlashga chiqib, bir qulog'idan ajralib qaytdi.

Qo'rg'on devoridan bo'y cho'zib, tashqariga qaragan ochlar tashqi bog'larda pishib, shoxlarda tiralib turgan, yerlarga to'kilib yotgan olmalar, noklar, shaftolilarni ko'rib chidab turolmas edi. Kechasi el uxlaganda Mamat uch-to'rtta eski kosib oshnalari bilan qal'a devori tagidagi obmo'ridan tashqariga chiqadi. Chohdan ham bir amallab o'tib pishgan mevalardan to'yganicha yeyishadi. Keyin qo'llaridagi xalta va xurjunlarni ham mevaga to'ldirishadi, ammo qo'rg'onga tomon qaytayotganlarida shafqatsiz Ko'pakbiyning yigitlari ularni tutib olishadi. Mamat ham o'zini kosib deb tanitdi. Agar "Boburning navkariman" desa tirik qolmas edi. Ko'pakbiy "meva o'g'irlagisi kelganlarga ibrat bo'lsin", deb tutilganlardan uchtasining burnini, ikkitasini qulog'ini kestiradi-yu, qo'yib yuboradi. Bir siqim meva uchun qilingan bu vahshiylik tufayli Mamat endi yozda ham telpagini kesik qulog'idan pastgacha bostirib kiyadigan bo'lgan. Ba'zida u o'ziga-o'zi tasalli beradi:

- Qo'loqni-ku, jashirsa bo'ladi, burnim kesilsa nima qilar edim?

Bobur ko'chadan o'tayotib goho burni kesilgan bechoralarni ham ko'rib qoladi.

U bir vaqtlar o'zi Samarqandni yetti oy qamal qilib yotganda odamlarning boshiga qanchalik og'ir kulfatlar tushganini mana endi chinakam bilyapti. O'sha ocharchilikda sahhoflik rastasiga borganlarida o'g'li kunjara yeb shishib o'lgan, o'zi jinni bo'lib qolgan bir kampir xudoni qarg'ab, "Ilohim o'zi ham shu ko'yga tushsin!" - deganini Bobur endi qasoskor taqdirning hukmiddek eslaydi...

Kambag'allar kulbasidan boshlangan ochlik asta-sekin navkarlar, beklar qarorgohiga ham, podshoh saroyiga ham o'rmlab keldi. Mana, o'n kundirki, Bobur non yuzini ko'rmaydi. Un allaqachon tugagan, unga oltin-kumush idishlarda ertalab bir siqim mayiz bilan choy, kechqurun tuya go'shtidan pishirilgan bir kosa sho'rva yoki uch-to'rt tuyur kabob beradilar. Bobur oltinlari yaltiragan shohona idish-tovoqlarga termilib qaraydi-yu, hozir shularning hammasidan bir parcha nonni afzal ko'radi. Lekin non oltinga ham topilmaydi.

Oyisha begimning olti oylik emizikli qizchasi big'illab yig'laydi. Chunki ozib, madordan ketib qolgan Oyisha begimning siynasidan sut kelmaydi. Yaqinda bola ko'rgan boshqa bir onani topib, Faxrinisoni besh-o'n kun emizdirgan edilar, falokat yuz berdi, u ona vaboga uchragan xonadondan ekan. Dahshatli kasallik Faxrinisoga yuqdi-yu, ikki kun ichida bola mumday erib jon berdi.

Bobur kafanga o'ralgan go'dakni yangi qazilgan qabr oldigacha ko'tarib borar ekan, uning burishgan yuzchasiga yuzini bosib yig'lab yubordi: "Mayli, shu vabo menga ham yuqsinu bu azoblardan birato'la xalos bo'lay!" - degan alamli o'y bilan go'dakning sovuq lablaridan o'pdi.

G'alaba kunlari dunyoga kelib Faxriniso nomini olgan qizchani qabrga qo'yib, ustiga tuproq tortganlarida Bobur bir lahza o'zini uning o'rnida ko'rdi, hali tirik bo'lsa ham hayotining bir bo'lagi, avvalgi zafarlariyu quvonchlarini bilan birga umrbod tuproq tagida qolganini butun vujudi bilan his qildi.

Ichkarida Bobur kulfat chekib g'am-g'ussaga botgan sari tashqarida uning dushmanlari tantana qilishmoqda edi. Bobur Hirotdagi amakisi Husayn Boyqarodan, Toshkentdagi tog'asi Mahmudxondan besh oy davomida yordam kutdi, kelmadi. Endi kelmasligi aniq. Shuni payqagan Shayboniyxon har kuni kechasi darvozalar tashqarisida naqora chaldiradi, karnay-surnaylar bilan shahar ahlini uyg'otadi. So'ng xon jarchilari qo'rg'on tashqarisidagi ko'tarmalarga chiqib, shahardagilarni xon tomoniga o'tishga chorlaydi, och odamlarga turli noz-ne'matlar va'da qiladi. Bobur endi urushni boy berganini sezgan bek va navkarlar devorlardan oshib tushib, suv mo'rilaridan o'tib, qamal balosidan qochadi.

Bir kun kechasi Boburni qo'riqlab yuradigan qo'rchi begi ham qal'adan yashirincha chiqib qochdi. Xos qo'riqchilar orasida Tohir

bor edi. Ertasi kuni kechasi Bobur uni o'z huzuriga chaqirib oldi.

Tohir ozib ketganidan yelkari puchayib qolgan, ko'zlari ichiga o'prilib tushgan. Yuzidagi chandig'i esa bo'rtib, go'yo avvalgidan xiyla katta bo'lib ketgan.

- Tohirbek, - dedi Bobur, - Amir Temur maqbarasining hoshiyasiga arab tilida bir hikmat bitilmishdir. Bu hikmatda "Jahon sendan yuz o'girmasdan oldin sen jahondan ko'ngil uza bilgin" deyilmishdir. Men endi jahondan ko'ngil uzmoqchimen. Vabo meni olib ketsa, balki tez qutular edim. Lekin meni vabo ham chetlab o'tdi...

- Xudo saqlasin, amirzodam! Bizning suyangan tog'imiz o'zingizsiz!

- Suyangan tog'ingiz hozir yer bilan yakson bo'lmishdir, Tohirbek! Kecha bir bayt bitmishmen:

Ey ko'ngul, gar Bobur ul olamni istar, qilma ayb,

Tangri uchun de, bu olamning safosi qoldimu?!

Tohir she'rdan ta'sirlanib:

- Rost, hozirgi kunlarimizda safo qolmadi, amirzodam! - dedi. - Lekin oyning o'n beshi qorong'i bo'lsa, o'n beshi yorug'. Shukur, hali tanda jon, belda shamshirimiz bor!

Bobur o'ylanib turdi-yu:

- Endi so'nggi ilinj yog'iy ilkiga tirik tushmaslik! - dedi. - Bor kuchlarni to'plab, qulay bir paytda qal'adan chiqayligu yog'iy halqasiga hama qilaylik! Kunimiz bitmagan bo'lsa yorib o'turmiz, bitgan bo'lsa qilich bilan jon berurmiz!..

- Xudo xohlasa yorib o'turmiz, amirzodam!

- Bu sirni hozircha faqat Qosimbek bilur, siz ham sir saqlang, tayyorlik ko'ring!

- Jonim bilan!

Tohir o'sha kuni kechasi Qosimbekka uchrashdi. Ikkovlari qal'a devorining xokrezlari orqali tashqarini kuzatib, yovning asosiy kuchlari Ohanin, Feruza va Chorraha darvozalari tomonda joylashganini, Shayx-zoda darvozasining atroflarida esa yov halqasi zaifroq ekanini aniqladilar. Navkarlar va otliqlarning eng baquvvatlarini tanlab, ularni hamlaga tayyorlay boshladilar.

Bobur Bo'stonsaroyda xonayi xosda kitoblari va qog'ozlarini ko'zdan kechirib, ularning eng keraklilarini olib ketmoqchi bo'lib saralayotganda eshikdan Qutlug' Nigor xonim, Eson davlat begim va Qosimbek kirib kelishdi. Vajohatlaridan favqulodda bir gap bo'lgan.

* * *

- Amirzodam, - deb Boburning buvisi, so'nggi yillarda ancha bukchayib qolgan Eson Davlat begim gap boshladi: - Shayboniyxon sulh taklif qilib odam yubormish!

Sulh so'zi Boburning qulog'iga najot ohangiday eshitildi. Ammo najotni hech qachon Shayboniyxondan kutmaganligi uchun quloqlariga ishonmay, ko'zlarini buvisi bilan onasi-ga tikdi. Qutlug' Nigor xonim negadir qattiq iztirobga tushgan. Eson Davlat begimning qo'lida zarhal hoshiyali qog'oz. Kampir allanarsadan xijolat chekkanday bo'lib:

- Xonning nomasi, - dedi-da, qo'lidagi qog'ozga istar-istamas qarab qo'ydi.

Xonning nomasi nega eng avval buvisining qo'lida kelib tushganidan Boburning taajjubi oshdi:

- Nomani kim keltirdi?

- Nufuzli bir darvish. Naqshbandiylardan. Rahmatlik Xo'ja Yahyoga qo'l bergan mo'ysafid ekan.

Bobur onasiga qaradi:

- Sizga keltirib berdimi?

- Yo'q, - deb Qutlug' Nigor xonim ma'yus bosh chayqadi.

Eson Davlat begim nomani Boburga uzatar ekan, uyalinqirab qo'shib qo'ydi:

- Aslida bu noma Xonzoda begimning nomlariga kelmişdir.

- Ajabo! - deb Bobur xatni jirkanibroq qo'lida oldi.

- Amirzodam, - dedi buvisi, - sizga aytishga ham uyalurmen... Shayboniyxon Xonzoda begimning ta'riflarini eshitib g'oyibona dard chekarmish. Nomasida bir pora she'r ham bor.

Bobur Shayboniyxonning bu yil ellik yoshga kirganini, o'g'illarini allaqachon uylantirib, nevaralik ham bo'lganini bilar edi.

Zaharxanda bilan nomani ochar ekan, eng avval she'riy satrlarga ko'zi tushdi:

"Sifatingni eshitib zor o'ldim,

Ishqing ilkiga giriftor o'ldim".

Boburning g'ashi kelib, nomani gilam ustiga otdi:

- Bu xon bultur Sulton Ali mirzoning onasi Zuhra begimga g'oyibona oshiq bo'lib noma yuborganini nechun unutdilaringiz?

Nahotki, ishonib bo'lsa?!

Qutlug' Nigor xonim uh tortdi. Eson Davlat begim esa iloji boricha sovuqqonlik bilan gapira boshladi:

- Amirzodam, boshqa vaqt bo'lsa dushmaningizning bu nomasini o'qishga ham hazar qilur edik. Lekin hozir jonimiz qil ustida.

Men-ku, yoshimni yashab, oshimni oshaganmen, besh kun oldinmi, keyinmi, bari bir keturmen. Lekin siz farzandimning yolg'iz o'g'li, ko'zimizning oqu qorasi...

- Men ham taqdirimda borini ko'rurmen. Nasib qilsa yov halqasini yorib chiqurmiz!

Boburning qaltis qarorini Qutlug' Nigor xonim Qosimbekdan eshitgan ekan shekilli, tahlika to'la tovush bilan gapirdi:

- Taqdir deb o'zingizni o'tga tashlamang, amirzodam! Bizni ham o'ylang! Siz yov tig'iga o'zingizni ursangiz, biz ne qilurmiz? Umr yo'ldoshingiz Oyisha begim ne qilur?

Bobur bunday xatarli jangga ayollarni olib chiqib bo'lmasligini endi o'yladi-yu, onasining so'zlariga javob topolmay qoldi. Bir lahzalik sukutdan so'ng Eson Davlat begim gilam ustida yotgan nomaga ishora qilib, istehzoli kulimsiradi:

- Buning kelganiga ikki kun bo'ldi. Meni bilursiz, amirzodam. Ko'p balolarni ko'rib pishgan tadbirkor kampirmen. Noma keltirgan darvishni gapga soldim. Shubhalarimizni aytdim. Darvish qasam ichdi. "Xon astoydil sulh tuzmoqchi", deb bir talay dalil keltirdi. Bari-bir ishonmadim. "Bo'lmasa vakil yuboring, xon o'z niyatini qo'lida qur'on bilan tasdiqlasin!" - dedi. Biz buni sizga aytishdan oldin o'zimiz taftish qilmoqchi bo'ldik. Rahmatlik Xo'ja Yahyoga qo'l bergan halolu pokiza bir mo'ysafid bor edi. O'shani darvish bilan birga xon o'rdusiga chiqardik. Bugun ertalab qaytib keldi. Xon barcha sultonlarning oldida qo'lida qur'on olib aytibdir:

"Shuncha qon to'kilgani yetar, endi Xonzoda begim ro'zi bo'lsinlar, inilariga, onalariga, boshqa odamlariga tegmaymiz, qal'adan bexavotir chiqib ketsunlar", debdi. Katta to'y-tomoshga bilan uylanmoqchi emish. Samarqand xalqiga ham avfi umumiy bermoqchi

19 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

emish! Bir qancha mo'ysafidlar buni eshitib, bizdan iltimos qildilar. Nachora?

Bobur chakkalarini ikki qo'li bilan qisib, bir lahza jim turdi-yu, so'ng birdan alami kelib gapirdi.

- Gulday Xonzoda begim nevaralik xonning haramida... Yo'q, yo'q! Bu insofsizlik!

- Amirzodam, - deb endi Qosimbek gapga aralashdi. - Shu ketishda Shayboniyxon Samarqandni baribir olur. O'shanda zo'rlik bilan bo'lsa ham o'z niyatiga yetur.

Bobur onasidan himoya kutib, Qutlug' Nigor xonimga yuzlandi:

- Onajon, Xonzoda begim ham sizning suyuqli farzandingiz-ku. Shunday jigarbandimizni qaysi vijdon bilan o'tga solurmiz?!

O'zi zo'rg'a turgan Qutlug' Nigor xonim o'g'lining bu gapidan kuyunib yig'lay boshladi:

- Xudo mening boshimga bu qora kunlarni solguncha jonimni olsa bo'lmasmidi?! Xonzoda begim - mening to'ng'ichim!

Yolg'izligimni bildirmay yurgan sirdoshim, mehribonim! Men undan qandoq ayrilgaymen, e, parvardigor? Men shunday qizimni yog'iy panjasiga qanday topshirurmen?!

Eson Davlat begim qizining yelkasidan silab, uning iztirobini bosishga tirishar ekan:

- O'zingizni bosing, bolam! - dedi. - Sizdan ko'ra qizingiz aqlliroq. Xonzoda begim hamma narsani tushundi. Mushkilotlarga fahmi yetdi. Yig'lab-siqtab, axiri ko'ndi.

Bobur hang-mang bo'lib Qosimbekka yuzlandi:

- Nahotki shu gap rost? Xonzoda begim rozi bo'ldilarmi?

- Ha, amirzodam!

- Ishonmaymen! - dedi Bobur. So'ng kaftini kaftiga asabiy urib savdarboshini chaqirdi-yu: - Xonzoda begimni chorlang! - deb buyurdi. Keyin onasi, buvisi va Qosimbekka qarata dedi: - Meni ma'zur tutingiz, begim bilan yakkama-yakka so'zlashmoqchimen. Uchovlari indamay chiqib ketishdi. Anchadan keyin yashil kabo kiygan Xonzoda begim eshikdan motamsaro bir alfozda sekin kirib keldi.

Bobur uni qarshisiga o'tqazib, bir lahza yuziga tikilib turdi. Ilgarigi gulgun yonoqlar endi sarg'ayib ichiga botgan. Lablar so'lg'in. Faqat yirik-yirik ko'zlarida qandaydir qat'iyat alomati bor.

- Begim, siz... Shayboniyxon taklifiga rizolik bergan emishsiz. Shu rostmi?

- Rizo bo'lmay ne ilojim bor?

- Mening mag'lubiyatim sizni ilojsiz qoldirgani rost. Lekin iningiz hali tirik. Men asir tushmoqchi emasmen. Bir o'lim bo'lsa, hammavaqt bor. Ajal yetmagan bo'lsa, sizlarni olib chiqib keturmiz. Kunim bitgan bo'lsa, ilkimda qilich bilan jon berurmen. Ana undan keyin rizolik bersangiz mayli. Unda hech kim: "O'zi omon qolib egachisini qurbon qildi", deyolmas. Menga bunday malomatdan o'lim afzal. Rizo bo'lmang!

Xonzoda begimning ko'ziga yosh quyulib keldi. U Boburni yov halqasini jang bilan yorib chiqib ketolmasligini bilardi. Bobur bir o'limni astoydil bo'yniga olib shunday deganini sezardi. U Boburni mana shu mardligi va dovyurakligi uchun ham jonidan ortiq ko'rar, o'zini yov qo'lga tutqazib, ukasini naqd o'limdan olib qolishni istardi.

Lekin u o'zining bu niyatini Boburdan yashirishga majbur edi. Chunki Bobur, hozir o'zi aytganday, opasini qurbon qilib qutulib ketish malomatidan o'limni afzal ko'rardi. Agar u Xonzoda begimning asl niyatini bilib qolsa, har qanday yo'l bilan bo'lsa ham opasini niyatidan qaytaradi. Undan keyin najot yo'li butunlay bekiladi!

- Boburjon, siz meni deb bevaqt o'limni bo'yingizga olmang. Men sizning ulug' istiqbolingizga ishonurmen. Sizdek nodir iste'dodlar dunyoga kam kelishini boshqalar bilmasa ham men bilurmen. O'zingizni ehtiyot qiling! Taqdiringizni tolei past egachingizning taqdiri bilan tenglashtirmang!

- Nechun bunday deysiz? Hammamiz ham bu o'tkinchi dunyoga mehmonmiz! Siz bilan men bir onaning farzandlarimiz!

- Lekin men qiz tug'ilganmen, farqimiz shunda! Yoshim yigirma beshga kirdi-yu, hamon yolg'izmen. Men ko'ngil qo'ygan odamni taqdir menga ravo ko'rmadi! Omadingiz kelib, Shayboniyxonni yengganingizda, balki mening orzularim ham ro'yobga chiqur edi! O'shanda balki mening ham baxtim ochilarmidi? Yo'q hamma umidlarim tarixning g'ildiragi tagida yan-childi! Qachongacha dargohingizda qari qiz bo'lib yurgaymen, izzatimni bilishim kerak!

- Nahotki, siz nevaralik cholni o'zingizga munosib ko'rsangiz?

- Munosibimni topishdan umidim uzilgan! Endi keksami, yoshmi menga baribir!

- Bir vaqtlar O'shda siz menga nelar degan edingiz? "Ko'nglingizga ishonning", demagan edingizmi? Nahotki, sizning ko'nglingiz shu berahm xonga moyil bo'lsa? Bultur bu odam Zuhra begimga qanchalik noinsoflik qilganini bir eslang. Nahotki, siz shunday odam tufayli bizdan ajralib ketmoqchi bo'lsangiz?!

Xonzoda begim o'kirib yig'lab yubordi:

- Ne qilay?! Boshqa najot yo'q! Yo'q!!!

- Bir onadan tug'ilganmiz, endi taqdirimizda neki bo'lsa birga ko'rurimiz! Bizdan ajralmang! Tunda yov halqasiga hamla qilurimiz! Tayyor turing!

Xonzoda begim ham yana erkakcha kiyinib, ukasi bilan jangga kirishni butun vujudi bilan istardi. Hozir unga ham dushman asoratidan ko'ra qo'lida qurol bilan o'lish afzal tuyulardi. Xonzoda begim to'satdan shu tuyg'uga berilib:

- Qachon? - deb so'radi.

Bobur ovozini pasaytirib:

- Shu bugun kechasi! - dedi.

Xonzoda begim bugun kechasi suyuqli ukasining yov qurshovida halok bo'lishi muqarrarligini go'yo oldindan sezdi-yu, seskanib o'rnidan turdi:

- Bugun emas! Yo'q, yo'q!

Bobur ham o'rnidan turdi:

- Begim, mening inilarcha aytgan so'zim inobatga o'tmasa, buni podshohlik farmoni deb biling!

Xonzoda begim indamay Boburga yaqinlashdi. Yuzini ukasining ko'kragiga bosib, yelkari silkina-silkina o'rtanib yig'ladi. Shu tarzda u Bobur bilan so'zsiz vidolashdi-yu, keyin go'yo uning farmoniga bo'ysunganday bosh egib, chiqib ketdi.

* * *

Yarim tunda Bobur, Qosimbek, Qutlug' Nigor xonim, Oyisha begim, Tohir xotini Robiya bilan birga, yana o'ttiz-qirqta bek va navkarlar Shayxzoda darvozasiga yig'ildilar. Biroq ularning orasida Xonzoda begim yo'q. Bobur Xonzoda begimni birga olib

chiqishni onasi-ga topshirgan edi.

Qutlug' Nigor xonim yig'layverib ovozi o'ldirib qo'ygan. Uning hazin tovush bilan bergan uzuq-yuluq izohidan Bobur shuni bildiki, Xonzoda begim buvisi bilan birga Chorraha darvozasiga qarab ketgan.

Shayboniyxonning qarorgohi o'sha tomonda. Nahotki Xonzoda begim o'sha niyatidan qaytmagan?

Bobur orqaroqda turgan navkarlariga o'girildi-yu, ko'zi Tohirga tushdi:

- Tez chorraha darvozasiga boring! Xonzoda begimni topib, mening buyrug'imni yetkazing! Darhol bu yoqqa yetib kelsinlar!

Begim kelmaganlaricha biz qo'zg'olmaymiz! Shuni borib ayting!

- Amirzodam!.. - deb Qosimbek Boburga e'tiroz qilmoqchi bo'lgan edi. Bobur unga quloq solmay yana Tohirga buyurdi:

- Tezroq boring!

Shiddat bilan chopayotgan otning taqalari toshlarga qarsillab urilib, ko'chalarning tungi sukutini buzib o'tdi. Tohir Chorraha darvozasiga yetib borganda Xonzoda begim tushgan mahofa mash'al ko'targan otliqlar qurshovida qo'rg'ondan chiqib ketmoqda edi.

Ko'pdan beri davom etayotgan qamal yov qo'shinini ham toliqtirgan, hamma urush tugashini sabrsizlik bilan kutar, agar Boburning opasi xonning shartini qabul qilsa, sulh tuzilishini ko'p odam bilar edi. Endi shahardan mash'alalar yoqib, darvozani ochib chiqqan shohona mahofa va uning ichida o'tirgan Xonzoda begim xon qo'shiniga tinchlik alomati bo'lib ko'rindi-yu, hammani uyg'otib yubordi. Sulh keltirayotgan malika sharafiga naqoralar va karnay-surnaylar chalindi.

Mahofa atrofiga mo'ri-malahday qo'shin to'planib borayotganini Tohir ochiq darvoza orqali ko'rdi-yu, otini tez orqaga burdi.

Shayxzoda darvozasi oldiga uchib borib, hamma ko'rganlarini Boburga aytib berdi.

Shodlikka to'lib yangrayotgan naqora sadolari, karnayning "vah-vaha-hu-u"si, surnay navosi bu yerlarga ham eshutilmoqda edi.

Boburning nazarida, Xonzoda begim qari qiz bo'lishdan qo'rqib va ukasi dargohida tortgan kulfatlaridan bezib, Shayboniyxon huzuriga rohat-farog'at izlab ketgan edi.

- Dunyoda sadoqat yo'q ekan! - dedi u alam bilan va otining jilovini siltadi: - Darvozani oching!

Darvoza sekin ochildi. Choh ko'prigi tushirildi. Olti oydan beri qo'rg'ondan chiqmagan bir dasta otlig'u piyoda odamlar qorong'i tunda yuraklarini hovuchlab, choh ko'prigidan o'tdilar. Atrof tahlikaga to'la. Go'yo har daraxt ortida bir o'lim kutib turibdi.

Yo'llarda yov jangdovullari uchrab qolishidan xavotirlanib, yo'lsiz joylardan yurdilar, chuqur ariqlardan o'tdilar. Lekin biror joyda yovga duch kelmadilar.

Samarqand qo'rg'oniga o'ralib, uning olti darvozasini olti boshli ajdarhoday qo'riqlab yotgan yov qo'shinining butun diqqat-e'tibori xon qarorgohidan kelayotgan karnay-surnay tovushiga va qal'adan go'yo sulh timsoli bo'lib chiqqan malikaga jalb bo'lgan edi.

Xonzoda begim xonning shartini qabul qilgandan so'ng Boburni ta'qib etmaslik haqida butun qo'shinga farmon berilgan edi.

Xonzoda begim hamma balolarga o'zini tutib berib ukasini yov qurshovidan xalos qilganini Bobur bilmasa ham Qutlug' Nigor xonim yaxshi bilar edi.

Uzoqdagi naqora va karnay-surnaylar to'y shodiyonasini eslatuvchi quvnoq kuylar chalgan sari Qutlug' Nigor xonimning yuragi qon bo'lib, ko'zlaridan duv-duv yosh to'kilardi.

Toshkent, O'ratepa, So'x - Ko'chki Bosgan Buloq

1

Toshkent... O'n besh-yigirma yildan beri urushning sovuq nafasi tegmagan bu shahar Sa-marqandga nisbatan osuda hayot kechirmoqda edi. Toshkent qo'rg'onining har o'n ikki darvozasidan odamlar bemalol kirib-chiqib turibdi. Bo'zsuv va Solor arig'ining bo'ylaridagi mevali daraxtlar kuz yomg'irida yuvingan. O'rik, olcha barglari o'z butoqlari bilan vidolashish oldidan shafaqday qizil tus olgan. Uzoqdan ko'rinib turgan Chotqol tog'lariga qor tushgan.

Qamal dahshatlarini boshdan kechirib kelayotgan Boburga Toshkentning to'kin-sochin kuzi, bag'ri kengligi, tog'dan esgan sarin shabadasi ma'sud o'smirlik davrini eslatdi. U o'n olti yasharligida kelganida Xadradan pastdagi Hazrati Ukkosha bulog'idan suv ichgan. O'qchi mahallasida Toshkentning jahonga mashhur o'q-yo'ylarini yasagan ustalarga oltin bezakli "Kamoni Shoshiy" buyurtma bergan, Shayhantohurga ko'milgan bobosi Yunusxonning qabrini ziyorat qilgan edi.

Hozir u elliktacha bek va navkari bilan (qolganlari uni O'ratepada kutib turadigan bo'lishdi) Besh-og'och darvozasidan kirib, Qoratosh mahallasi orqali xon saroyi tomon borar ekan, yonidagi Qosimbek birdan bezovta bo'ldi:

- Nechun dorug'a peshvoz chiqmadi?

Bobur Toshkent xonining jiyani edi, o'tgan gal kelganlarida shahar dorug'asi ularni qo'rg'ondan tashqarida izzat-ikrom bilan kutib olib, saroyga boshlab borgan edi.

- Bu gal biz xonumondin ayrilib, mag'lub bo'lib kelmoqdamiz, janob Qosimbek! - dedi Bobur ma'yus kulimsirab. - Shuning uchun ortiqcha ehtirom kutmang.

Chindan ham Mahmudxon saroyida Boburni juda sovuq qarshi olishdi. Uning navkarlarini hatto arkka kirgizishmadi. Bobur Qosimbekning izzat-nafsga borib asabiylashayotganini ko'rdi-yu:

- Siz bilan biz Samarqandda naqd o'limni zimmamizga olgan edik, hatto o'limdan najot izlagan edik!- dedi. - O'shal dahshatlarning oldida bu mayda behurmatliklar hech gap emas. Kecha O'ratepada bir bayt bitdim, aytaymi?

- Bajonidil!

- Eshiting:

Davlat uchun ko'ngulni zor etma,

Izzat uchun o'zingni xor etma!

- Haq gapni bitibsiz, amirzodam. Bu bevafo dunyo g'am yemakka arzimaydir!

Shu bilan ikkovlari bir-birlariga sal tasalli bergan bo'ldilaru, Bobur xonning qabulxonasiga qarab ketdi.

Qo'lga oltin dastali hassa ushlagan, zarbof to'n kiygan shig'ovul Mahmudxonning Shayboniyxon elchisi bilan band ekanini aytganda, Boburning qalbida birdan noxush tuyg'ular qo'zg'aldi. U qamaldan chiqqandan so'ng ikki oycha O'ratepada xolasinikida turgan, Shayboniyxon Mahmudxonga elchi yuborib, Movarounnahrni bo'lib olish haqida bitim tuzishga intilayotganini o'sha yerda eshitgan edi. Mishmishlarga qaraganda, Shayboniyxon Farg'ona vodiysini Toshkent xoniga berib, O'ratepani o'zi ishg'ol qilmoqchi emish. Agar shu gap rost chiqsa, Boburning bu atrofda jon saqlaydigan joyi qolmaydi, Movarounnahrndan bosh olib chiqib ketish kerak bo'ladi.

Uning bugun Toshkentga kelishidan maqsadi - tog'asini Shayboniyxonning makru hiylalaridan ogoh qilish va uni bosqinchilarga qarshi mudofaaga chorlash...

Bobur qabulxonada ancha vaqt muntazir turgandan keyin shig'ovul chiqib, uni xonning huzuriga boshlab kirdi. To'rda qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan shatranj donalari ko'rindi. Shayboniyxonning elchisi yo'g'on gavdali, bahaybat Jonibek Sulton xonga ta'zim qilib turibdi. Sarg'ish yuzli, xushbichim Mahmudxon tillarang mo'ylovini dikkaytirib mamnun kulimsirayotganiga qaraganda, hozir Jonibek Sultonni shatranjda yutgan edi. To'rt yildan beri jiyani ko'rmagan tog'asi shuncha uzoqdan boshiga kulfat tushib kelgan Boburni kuttirib qo'yib, o'zi Shayboniyxonning elchisi bilan shatranj o'ynab o'tirganida qandaydir yashirin ma'no bor edi. Mahmudxon mag'lub bo'lgan jiyani ko'ra g'olib Shayboniyxonni ortiqroq hurmat qilishini elchiga sezdirib qo'ymoqda edi.

Buni payqagan Bobur Jonibek Sultonga ataylab salom bermadi, unga xuddi devorga qaraganday beparvo bir nazar tashladi-da, tog'asiga yuzlandi:

- Xon hazratlari, men sizni yog'iymlaringizning makru hiylalaridan ogoh qilgali keldim!

U Jonibek Sultonning chiqib ketishini kutib bir laha sukut qildi. Oraga tushgan noqulaylikni tarqatish uchun Mahmudxon elchiga maxsus ehtirom bildirib, uni eshik og'zigacha kuzatib qo'ydi. So'ng Boburni zarbof ko'rpacha ustiga taklif qilib, o'ng yoniga o'tqazdi:

- Xush kelibsiz, Mirzam! Ko'p otashin bo'lmang. Bu kunlar ham o'tar. Siz hali yoshsiz, o'n gulingizdan biri ham ochilgan emasdur.

- Mening ko'p gullarim ochilmay xazon bo'ldi, hazratim. Mening bir qanotim Ahmad Tanbalning olovida kuydi-yu, ikkinchi qanotimni Shayboniyxon kuydirdi. Ilohim, endi siz shu mash'um olovlarning orasida qolmang!

Mahmudxon bu gapni sal boshqacha tushundi:

- To'g'ri, Tanbal bizga ham xiyonat qildi. Shuning uchun biz Tanbal elchisini emas, Shayboniyxon elchisini qabul qildik.

- Ammo siz uchun Tanbal ko'ra Shayboniyxon yuz chandon xatarliroq, hazratim! Chunki Tanbalga Far-g'ona vodiysi yetib ortadir. Ammo Shayboniyxon butun Movarounnahrni egallamoqchi. Xuroson bilan Eronni ham olmoqchi. E'tibor bergan bo'lsangiz, uning unvo-ni: "Xalifai rahmon, Iskandari soniy!". Shayboniyxon Iskandar Zulqarnayndek barcha mamlakatlarni fath etmoqchi, yana bu bilan qanoatlanmay, butun musulmon olamining diniy rahbari - xalifai zamon bo'lmoqchi!

Shayboniyxonning niyati uning unvonidan ham ko'rinib turishiga Mahmudxon ilgari uncha e'tibor bermagan edi. Hozir Boburning so'z'lari ta'sirida bir laha o'ylanib oldi, so'ng boyagi xon elchisining so'zlarini esladi:

- Nazarimda, Shayboniyxon bizga qarshi yurish qilmoqchi emas. Elchisining aytishicha, ular Hisorni, so'ng Xuroson bilan Eronni egallashmoqchi.

- Xon hazratlari, bu hammasi sizni g'aflatda qoldirish uchun keltirilgan yolg'on dalillardir! Tarixni bir eslang: qaysi fohiv avval Toshkent bilan Farg'onani olmay turib, Xurosonu Eronga yurish qilgan? Chingixonmi? Yo'q! Amir Temurmi? Yo'q! Axir butun Movarounnahrni, Samarqand, Toshkent, Farg'onani egallamasdan, ularning kuchiga tayanmasdan turib, Xurosonu Eronga yurish qilish ahmoqlik bo'lur-ku! Buni Shayboniyxon bilmagay deysizmi?

Shayboniyxonning Toshkentga hujum qilish ehtimoli Mahmudxonni anchadan beri tahlikaga solib kelardi. Shuning uchun u Issiqko'ldan narida hukmronlik qilib yurgan ukasi Olachaxonni o'n besh ming qo'shini bilan yordamga chaqirgan. Bu qo'shin hozir yo'lda, biror oy ichida Toshkentga yetib keladi. Shayboniyxonning odamlari bundan allaqachon xabar topgan bo'lishlari kerakki, Toshkentga elchi yuborib, murosa yo'lini izlab qolishdi. Mahmudxon Shayboniyxonning sarkardalik qobiliyatini yaxshi biladi va u bilan urushishni istamaydi. Jiyani Bobur esa urush bo'lishini juda naqd qilib qo'yyapti. Nega? Mahmudxon jiyani niyatini aniqroq bilmog'chi bo'ldi:

- Xo'sh, Mirzam, Shayboniyxonning urushishi aniq bo'lsa, biz ne qilmog'imiz kerak?

- Shayboniyxonga qarshi turgan barcha kuchlar to'planib ittifoq tuzmog'imiz lozim!

Mahmudxon qo'ng'ir ko'zlarini Boburga sinovchan nazar bilan tikdi.

- Siz bilan ittifoq tuzaylikmi, Mirzam?

- Faqat biz emas, kichik xon dodam Olachaxon hazratlari borlar-ku.

- Ha, Olachaxonning qo'shini bilan mening qo'shinim birlasha o'ttiz ming bo'lur. Keyin biz sizning qo'shiningiz bilan birlashurmiz - shunda qancha bo'lg'ay?

Boburning ikki yuzu elliktagina odami qolgan edi. Buni yaxshi biladigan Mahmudxon Boburni kulgi qilmoqchi bo'lib, shu savolni bermoqda edi. Chindan ham o'ttiz ming qo'shini bor xonlar bir dasta askari qolgan, xonumonidan ayrilgan Bobur bilan ittifoq tuzib o'tirarmidi? Bobur Mahmudxonni o'ziga yaqin olib, shu gapni aytganidan izza bo'ldi.

- Hazratim, o'gay taqdir hozir meni shu ko'yga soldi. Ammo biz mag'lubiyat zahrini ichishdan oldin g'alaba sharobini ham tatib ko'rgan edik. Shuning uchun sizga ko'nglimni ochib gapirishga jur'at etdim!

- Ochiq gapirganingiz ma'qul, albatta. Qalay, iloj bo'lsa Shayboniyxon bilan yana olishmoqchimisiz?

Mahmudxonning savolida: "Yiqilgan kurashga to'ymaydi, chamasi-da!" degan kinoyali ma'no bor edi.

- Olishishga mening haqqim bor, - dedi Bobur.- Chunki birda yiqilgan bo'lsam, birda yiqitganmen! Ammo siz Shayboniyxonga ko'p yordamlar bergansiz!..

- Bu - rost, rost! - dedi Mahmudxon. Shu topda uning ko'nglidan: "Agar og'a-ini ikkovimizning o'ttiz ming qo'shinimizga Boburni sarkarda qilib qo'ysak, jiyanimiz Shayboniyxon bilan urushib, ancha tajriba orttirgan, o'zi ham dovyurak yigit, yengib chiqishi mumkin", degan fikr kechdi.

Mahmudxonning o'zida sarkardalik iste'dodi yo'q edi. Agar Bobur uning qo'shiniga bosh bo'lib Shayboniyxonni yengsa, keyin odamlar Mahmudxonni emas, Boburni va uning iste'dodini ulug'laydi. Undan so'ng, Bobur Toshkentni ham tog'asidan tortib olishga haqli bo'ladi. Chunki azaldan ma'lum: qo'shin kimning qo'lida bo'lsa, hokimiyat o'shaniki.

Mahmudxon shuni o'yladi-yu, o'z qo'shiniga Boburni sarkarda qilish fikridan darhol qaytdi. Gapni boshqa yoqqa burib:

- Sho'rlik Xonzoda begim... ne ko'ylarga tushdi-a?- dedi. - Shayboniyxon makkor tulki-da. Xonzoda begim ona tomondan bizga avlod, ota tomondan temuriylarga mansub. Begimni olsa obro'si oshishini bilgan. Samarqandda dabdabali to'y berib uylanganmish.

Mahmudxonning gap avzoyidan, Bobur go'yo opasini qurbon qilib, o'zi qutulib chiqqan edi. Bobur voqeaning boshqacha bo'lganini ayta boshlaganda, Mahmudxon ishongisi kelmay bosh chayqadi:

- Juda uyat bo'ldi-da, Mirzam, hammamiz malomatga qoldik!

- Davron mening boshimga toj kiydirgan edi, - dedi Bobur yana otashin bo'lib. - Endi shu toj o'rnida ta'na toshi! Hammasidan to'ydim, xon hazratlari! Endi borsa kelmas bo'lib bosh olib ketishdan boshqa ilojim qolmadi!

- Undoq demang, Mirzam! Minba'd siz bizning aziz mehmonimizsiz. Egachim Qutlug' Nigor xonim sizga muntazir edilar.

Zaifangiz Oyisha begim ham shu yerdalar. Borib ular bilan ko'rishing, dam oling. Ertaga Shayboniyxon elchisi sharafiga qabul marosimi o'tkazmoqchimiz. Siz ham ishtirok eting!

Bobur xon huzuridan chiqar ekan, hamma gapi bekor ketganini, Mahmudxon Shayboniyxondan tahlikaga tushib qolganini va u bilan dadil olishishga jur'at etolmay, xushomad yo'lga o'tganini endi aniq sezdi. Ark hovlisidan o'tib borayotganda Toshkentdagi osudalik hozir unga dovul oldidan bo'ladigan xatarli sukunatdek tuyuldi. Yaqinlashib kelayotgan dovuldan onasi va xotinini olib chiqib ketish niyati bilan arkning to'ridagi ayollar turadigan ichki hovlilarga qarab ketdi.

* * *

Oyisha begim Toshkentga bundan ikki oy avval kelgandi. Samarqandda ilk farzandining o'limi ustiga qamal azoblari qo'shilib, yosh juvon kasalmand bo'lib qolgan edi. Mahmudxonning suyuqli xotini Roziya Sulton singlisiga o'zi turgan qasrdan joy berib, uni eng yaxshi tabiblarga qaratgan va yaxshi parvarish qilib, oyoqqa turg'izgan edi.

Bobur shuning hurmatini qilib, avval Roziya Sulton begim huzuriga kirdi. Oyisha begimga qilgan parvarishlari uchun qaynegachisiga minnatdorchilik bildirdi-yu, endi xotinini O'ratepaga olib ketmoqchi ekanini aytdi. Laqabi "Qorako'z begim" bo'lgan o'ttiz yoshlardagi bu chiroyli juvon shahlo ko'zlaridan uchqunlar sochib:

- Amirzodam, Oyisha begim sargardonlikdan to'ygan, endi uni chekka joyga yubormagaymiz! - dedi.

- Taqdirimizda bori shu bo'lsa, nachora, hazrat begim?

- Meni ma'zur tuting, amirzodam, ammo har kimning taqdiri o'z peshonasiga bitilur.

- Biroq... kemaga tushganning joni bir bo'lmasmi?

- "Jonimiz bir" deb bechora singlimga shuncha azob berganlaringiz yetar. Ozib cho'p bo'lib keldi. Endi sog'ayganda yana sarsonlik, yana lomakonlik!

Bobur bugun mayda-chuyda behurmatliklarga bardosh berishni zimmasiga olib kelgan bo'lsa ham, lekin xonning boyagi kinoyalari ustiga qaynegachisining bu beandisha gaplari qo'shilib, jon-jonidan o'tib ketdi.

- Hazrat begim, maqsadingizni ochiq aytin - endi singlingizni mendan ajratib olmoqchimisiz?!

- Men undaq deganim yo'q! Siz ham sargardonlikni bas qiling, amirzodam. Endi Toshkentda muqim turing!

Bobur: "Sizga sig'indi bo'libmi?" degisi keldi-yu, lekin yana o'zini bosib:

- Taklifingiz uchun tashakkur! - dedi va xayrlashib chiqib ketdi. O'sha kuni oqshom u Oyisha begim bilan yolg'iz qolganda Roziya Sulton begimning gaplaridan norozi bo'lganini aytdi:

- To'n ilig'ini egasi bilur, deydilar. Roziya Sulton begim bizni o'zimizchalik bilmasalar kerak. Ko'p aralashmasalar yaxshi bo'lur edi.

- Ammo men egachimga hamma gapni aytib berganmen, Mirzam.

- Er-xotinning hech kimga aytmaydigan sirlari bo'lmagaymi?

Oyisha begimning ilgarigi uyatchanliklari endi qayoqqadir yo'qolgandi. U ham opasiga o'xshab, Boburga tik gapirdi:

- Mening egachimdan yashiradigan sirim yo'q, Mirzam!

Bir vaqtlar Boburni ulug'lab, "hazratim" deydigan Oyisha begim endi xonga o'xshab, balandroqdan kelib, "mirzam" deyishi ham g'alati edi.

Bobur kinoya bilan so'radi:

- Demak, endi sizga men kerak emasmen, faqat egachingiz kerak?

- Nechun unday deysiz? Men hali ham sizning nikohingizdamen!

- Unday bo'lsa, men sizni bu yerdan olib keturmen. Safar tayyorgarligini ko'ring!

Yo'l azobiga chidami yo'q Oyisha begim ozorlanib so'radi:

- Yana O'ratepagami? Men o'sha yo'llarni eslasam, ko'nglim behuzur bo'ladir. Hazratim, mening jonimni yo'l oldi! Samarqandga bejon bo'lib bormasam edim, jigarporam o'lmas edi. Mana hozir bir yoshga kirib tetapoya bo'lib yurib ketur edi!

Oyisha begim go'dak o'lgan qizalog'ini eslab, ko'zlari jiqqa yoshga to'ldi. O'shandagi o'limning sovuq nafasi Boburning ham yuziga tegib o'tganday eti uvushdi.

- Ajalga davo yo'q ekan, begim. Lekin undan berida bir boshga necha qayta oftob tegib, necha marta kulfat tushar ekan. Yosh bo'lsak ham buni ko'p ko'rdik. O'lmasak, hali yana yorug' kunlarga yetishurmiz, farzandlik ham bo'lurmiz. Shu mushkul damlarda bir-birimizni tark etmaylik. Men bilan birga yuring.

- Birga yurgan paytlarimda siz menga qaradingizmi, Mirzam? Hamisha saltanat tashvishiyu urush-yurishlar... Men sizni deb shuncha sargardon bo'ldim. Siz meni oylar davomida ko'rmasangiz ham sog'inmas edingiz... Balki men sizga munosib emasdurmen?.. Suymagan xotiningizning sizga ne keragi bor?!

Bobur xotiniga ko'ngilsizroq bo'lib yurgan paytlarini esladi. Hozir ham Oyisha begimni birga olib ketishga urinayotgani - uni ortiq darajada suyganidan yoki usiz yashay olmasligidan emas, balki Oyisha begimni yaqinlashib kelayotgan xavf-xatar girdobiga tashlab ketishni o'z sha'niga munosib ko'rmaganidan edi.

- Xonzoda begimni yog'iyga oldirganimiz ozmi? - dedi Bobur. - Shuning malomati ham menga yetib ortadir, begim! Endi sizni bunday balolardan uzoqqa olib ketmoqchimen!

- Hozir men uchun Toshkentdan tinch joy yo'q!

- Bu hammasi - muvaqqat tinchlik, inoning! Ko'p o'tmay Shayboniyxon bu yerga ham bostirib kelur!

- Men egachimning qanoti ostida hech narsadan qo'rqmaymen! Dargohingizdan adoi tamom bo'lib kelib, egachimning yonida yana tirildim!

- Mening dargohimda qiynalganingiz rost. Lekin... yaxshi kunlarimiz ham bo'lgan edi-ku!.. Insof bilan bir eslang axir!..

Oyisha begimning barcha alamlari yangilanib, xotirasi loyqalanib turgan shu daqiqalarda birorta yaxshi kun esiga tushmadi.

- Dargohingizda qachon yaxshi kun ko'ribmen, Mirzam! Mudom safar! Mudom tahlika! Mudom sarsonlik! Mudom bemehrlik!

Bobur Oyisha begimdan bunchalik adolatsiz gap kutmagan edi. Axir u Samarqandni birinchi marta olganida Oyisha begim "najotkorimizga" deb sovg'a yubormaganmidi? Keyingi g'alabasida "faxrlanamen" deb shivirlagan kim edi? Bobur bularni eslab o'tirishni o'ziga ep ko'rmadi-yu, xotiniga hayrat bilan tikilib:

- Nahotki hammasini unutmangiz? - dedi.

- Yo'q, ko'rgan azob-uqubatimni umrbod unutmasmen!

- Faqat azob-uqubat?!

- Bu ozmi? Oz bo'lsa, xo'rlanib yig'laganlarimni ham unutmasmen! Endi qolgan umrimni egachimning duoi jonini qilib o'tkazurmen. Sargardonlik bas! Xo'rlik bas! Men ham shoh qizimen!

Bobur oltin kamariga osilgan charm hamyonini titroq qo'llari bilan ochib, nimanidir qidirdi, ammo topolmadi. So'ng indamay tashqari chiqdi-yu, mulozimlari turadigan xonaga o'tdi.

Dastorpech ertaga bo'ladigan qabul marosimi uchun Boburning shohona kiyimlarini sandiqdan olib, dazmollamoqda edi. Oltinlar, qimmatbaho gavharlar bilan bezatilgan ipak kiyimlar Bobur hozirgina xotini va qaynegachisidan eshitgan beandisha gaplar alamini yanada oshirib ko'rsatganday bo'ldi. Shuning ustiga Qosimbek Boburga ro'para bo'lib shikoyat qildi:

- Xon shig'ovuli ertangi qabul marosimida Jonibek Sultonni sizdan balandroqqa o'tqazmoqchi emish! Bu ne surbetlik! Axir siz shohsiz! Nahotki dashtiy bir bekni sizdan ortiqroq e'zozlasalar?!

Qosimbek hali ham o'zini Boburning eshik og'asidek tutar va uning obro'-izzatini himoya qilishni o'zining burchi deb bilardi. Xon bugun Boburni qabulxonasida muntazir qilib qo'yib, Shayboniyxonning elchisi bilan shatranj o'yinab o'tirganda ham dashtiy sultonni jiyanidan baland qo'ygan emasmi? Bir kunda shuncha kamsitish!.. Ertaga bunday mayda-chuyda kamsitishlar yanada ko'payishi aniq. Buning hammasiga chidab, sig'indi bo'lib yurishga bardoshi yetmasligini endi aniq sezgan Bobur:

- Yo'q! - dedi. - Hammasidan kechdim! Janob Qosimbek, men endi shoh emasmen! Kerak emas menga xon qabuli! Bas!

Uloqtiring hammasini!

Bobur dastorpechning qo'lidagi oltin bezakli to'nni yulqib olib, yerga otdi. Nariroqda gavhar va yoqutlar bilan bezatilgan shohona salla turgan edi. Bobur sallaga qadalgan ikkita gavhar donasini - bir vaqtlar Oyisha begim bergan sovg'ani sitib, yulib oldi, so'ng sallani eshikka qarab otdi. Salla chuvalib ketib, bir uchi ostona ustiga uzala tushdi.

Qosimbek sarosima bilan Boburning yelkasiga qo'lini qo'ydi:

- Amirzodam, sizga ne bo'ldi? Amirzodam!

Rangida qon qolmagan Bobur hansirab xitob qildi:

- Minba'd men bir darvish bo'lib kun ko'rmoqchimen! Janob Qosimbek, onamga ayting! Men hozir O'ratepaga keturmen! Yuz chumchuqqa bir kesak! Toju taxt da'vosidan voz kechdim! Kim shunga ko'nsa, men bilan yursin! Qolganlarga javob!

Bobur salladan yulib olgan ikkita gavharni siqimlaganicha ark hovlisiga chiqdi. "Suymagan xotiningiz sizga ne kerak?" degan so'zlar qulog'iga qaytadan eshutilib ketdi. Chindan ham yulduzi to'g'ri kelmagan begimni endi o'z ixtiyoriga qo'ygan ma'qul emasmi? Ammo bu begim endi til chiqarib, shuncha achchiq gaplarni aytishi, eridan bironta ham yaxshilik ko'rmadim, deyishi, Boburning qalb yaralariga sepilgan tuzdek vujudini achishtirmoqda edi. U o'z xonasiga kirib qog'oz va daftarlari saqlanadigan sandiq tagidan Oyisha begim bir vaqtlar ipak bilan tikkan xaltachani qidirib topdi. Yillar davomida xaltachaning oq matosi sarg'ayib, xiralashgan, ammo qizil ipak bilan tikilgan "Najotkorimizga" degan kashtasimon yozuv asliday turgan edi. Bobur gavharlarni xaltachaga solib, Oyisha begimning oldiga bordi.

- Begim, siz meni najotkor bilib, bu gavharlarni "taxtga chiqqanda tojga qadab chiqsinlar" deb yuborgan edingiz. Hozir mening toju taxtim yo'q... Shohlik da'vosidan ham butunlay voz kechdim. Darvish bo'lib tog'larga chiqib ketmoqchimen. Siz esa shoh qizisiz... Oling gavharlaringizni!.. Balki yana boshqa biron... najotkoringizga sovg'a qilursiz!

Oyisha begim xaltachani olar ekan, achchiq bilan bidillab dedi:

- Meni yana tashlab ketadigan bo'lsangiz, javobimni berib keting!

- Shundoqmi? Ajrashmoqchimisiz?

- Ha. Ajrashamen!

- Bo'lmasa... bugundan boshlab menga xotin emassiz! Boshingiz ochiq! Shariat bo'yicha uch taloqsiz!

2

O'ratepaning janubidagi Turkiston tizma tog'i etaklariga bahor ancha kechikib keladi. Hamal oyining oxirlarida dalalarga endi qo'sh chiqadi. Qorli Piryax cho'qqisining tagida to'rt tomoni baland tepaliklar bilan o'ralgan shamolpana Dahkat qishlog'ida o'riklar savr oyiga borib gullaydi.

Qishloqning kunbotish tomonida baland tepalikka ko'tariladigan tik yo'l - baroz bor. Baroz shunchalik balandki, uning yuqorisidan Dahkatga qaralsa, qishloq teran bir chuqurlikning tubiga joylashganday ko'rinadi.

Barozdan yuqoridagi tekis dalada Tohir yalang oyoq bo'lib, ho'kiz bilan yer haydamoqda. Samarqandda Tohirga qo'shilib navkar bo'lib kelgan bir qulog'i kesik Mamat esa hali haydalmagan zoyak yerga qulochkashlab urug' sochyapti. U ham yalang oyoq bo'lib ishton pochasini shimarib olgan. Ulardan narida uch-to'rtta dahkatlik tojik dehqonlar ham yer haydab, ekin ekayotir. Yer yumshoq, havo yoqimli, ishning unumi yaxshi. Shuning uchun hammalarining ruhlari ko'tarinki. Shuncha vaqt jangu jadalda yurib, dehqonchilik kasbini sog'ingan Tohir endi yayrab yer haydaydi va birda-yarim ashula xirgoyi qilib qo'yadi.

Barozdan piyoda ko'tarilib kelgan Bobur tog'da qo'y boqib yurgan, dalada qo'sh haydayotgan yosh-yalanglarga qarar ekan, bir narsadan taajjublandi. Tog'u toshga poyabzal chidamagani uchun kambag'allarning ko'pisi yalang oyoq yurardi. Ust-boshlari ham yupun, lekin ruhlari tetik, qorinlari to'yib ovqat yeyishsa, kayflari chog'.

Bobur o'zini shu yoshlarga qiyos qiladi: uning ham to'rt muchasi sog', o'zi kuchga to'lgan yigirma yoshli yigit, qishloq yigitlaridan kamligi yo'q. Lekin nega u bunchalik g'amgin? Mana bu ulug'vor tog'lar bag'rida nega u go'zal tabiatning tirik bir bo'lagiday yayray olmay-di?

Hamma gap yalang oyoq yurishda bo'lganiday, Bobur ag'darma etigini yechib marzaga qo'ydi-yu, haydalgan yer ustida sarpoychan yurib ko'rdi.

Tuproq baxmalday mayin, undan bahor va yoshlikning hidi keladi. Odamning tuproqdan yaratilgani haqidagi rivoyat esga tushadi. Navkarlar va dehqonlar Boburning yalang oyoq yurganini avval hazilga yo'yib kulishdi. Keyin Bobur etigini marzada qoldirib, Dahkatning barozidan yalang oyoq tushib ketayotganini ko'rishdi-yu, hayron bo'lishdi.

Barozning mayda toshlari Boburning tovonlariga botar, tik joylardan tushayotganda chaqir toshlar oyog'iga tikan bo'lib kirib ketayotganday og'riq qo'zg'ar edi. Lekin Bobur tishini-tishiga qo'yib og'riqqa chidab borar edi.

Barozning yarmigacha tushganda ketidan ag'darma etikni qo'lga olib, sakrab-sakrab Tohir yetib keldi:

- Amirzodam, etikni kiying! To'xtang. Bu toshlar oyog'ingizni yara qilmasin!

Bobur to'xtab, Tohirning tovonlari qoraygan katta-katta oyoqlariga qaradi:

- Sizning oyog'ingiz jarohatsiz-ku?

- E, amirzodam, biz o'rganib ketganmiz.

- Men ham o'rganmoq istaymen.

- Nechun?

- Sizlarga havasim kelur, - dedi Bobur yo'lida davom etib.

Tohir undan sal keyinroqda borar ekan, kuldi:

- Amirzodam, podshohning navkarga havasi kelishi mumkin emas.

Bobur Tohirdan xiyol ranjib:

- Siz ham menga ishonmadingizmi? - dedi. - Toshkentda podshohlik da'vosidan voz kechganimni ayt-gan edim-ku!

Bu hodisaga Qosimbek ham, boshqa ko'pchilik bek va navkarlar ham "achchiq ustida shuncha-ki aytilgan gap", deb qarashgan va o'sha ikki yuz ellik kishining hammasi Qutlug' Nigor xonim bilan birga Boburning ketidan Dahkatga kelishgan edi.

Tohir og'ir tin oldi-yu:

- Amirzodam, men sizga o'zimdanda ham ortiq ishonurmen, - dedi. - Ammo sizning shohlik tashvishidan qutulishingiz mumkin emas.

- Nechun? Axir shahzodalarning toju taxtsiz o'tganlari yo'qmi?

- Bor. Ammo siz undaylardan emassiz.

- Ammo men toju taxtning bevafoqligini bilganlardanmen. Shoh Jamshiddek, Iskandar Zulqarnayndek tojdorlar ham orttirgan davlatu molu dunyolarini tashlab, qabrga bitta kafan bilan ketgan emaslarmi?

Tohir yaqinda tog'ning narigi tomonidagi Obburdon qishlog'iga borganlarini esladi.

Boburning toju taxtdan ixlosi qaytganligi behazil bo'lsa kerakki, shoh Jamshidning tilidan aytilgan tojikcha she'ni chashma bo'yidagi toshga o'yirdi. To'rt satrik bu she'ning ikki satri Tohirning esida turibdi:

Giriftem olam ba mardiyu zo'r,

Va lekin naburdem bo xud ba go'r[18]

Olamni zabt etgan jahongirlarning saltanati ham omonat - O'zlari dunyodan ketishla-ri bilan tugaydi. Lekin shoirning yaxshi so'zlari toshga bitilgan harflarday asrlar davomida o'chmaydi. Shunday ekan, Bobur qolgan umrini shoirlikka bag'ishlasi yaxshi emasmi?

- Men jon der edimu, lekin beklar sizni qo'ymaslar,- dedi Tohir.

- Beklarga ijozat berurmiz, keturlar.

Bobur shu so'zining ustidan chiqar olishini yalang oyoq yurish bilan isbot qilmoqchi bo'lganday, yana mayda toshlar ustidan sarpoychan yurib ketdi. Biroq uning qiynalib borayotgani mayishib yurishidan sezildi. Tohir uni quvib yetdi-yu:

- Amirzodam, etikni kiying, - dedi. - Yalang oyoqlikni havas qila ko'rmang. Xudo sizni hech vaqt bu ko'ylarga solmasin.

- Qaysi ko'ylarga?

- Yalangoyoqlarning ahvoliga tushmang!

- Ajabo! Yalangoyoqlar odam emasdirlarmi?

- Odam. Lekin siz shoh bo'lib tug'ilgansiz!

- U holda - shoh odam emasdirmi?

Tohir javob topolmay qoldi. U shoh bilan navkar orasida tog'day baland devor borligini bilar, Bobur bu devordan bir sakrab oshib o'tmoqchi bo'layotgani g'alati tuyulardi.

Tohirning nazarida, Bobur qayta shoh bo'lishdan umidini uzganu tushkunlikka uchragani uchun shu gaplarni aytyapti.

- Amirzodam, agar siz shohlikdan shoirlikni afzal ko'rsangiz, unda men ham... ahli ayolim bilan tinch bir go'shada dehqonchilik qilib, sizga sadoqat bilan umr o'tkazgan bo'lur edim... Lekin buning iloji bo'lmas...

Bobur etigini Tohirning qo'lidan oldi.

- Siz qayting, - dedi Tohirga. - Ammo bu gaplar oramizda qolsin. Keyin yana kengashurmiz. Boring!

Tohir barozdan qaytib chiqar ekan, Boburning unga o'zini yaqin olib shuncha g'alati gaplar aytdanidan ko'ngli ko'tarilib kulib qo'ydi. Biroq Bobur bir go'shada tinchgina yashaydigan miskintabiat odamlardan emas edi. Uning yalang oyoq yurishga o'rganmoqchi bo'lgani esa Tohirga shoirona bir sho'xlik bo'lib ko'rinardi.

Tohir barozning tepasiga chiqqanda orqasiga o'girilib qaradi. Bobur hamon etigini qo'lga olib, pastlab bormoqda edi. Tohir uning chidamiga tan berib: "Lekin so'zidan qaytmaydigan odati ham bor!" deb qo'ydi.

Bobur oyog'ining bir-ikki joyi qavarib shilinganini sezsa ham og'rig'iga chidab, qishloqning berigi chetidagi chashma bo'yiga sarpoychan bordi. Undan narida yumshoq tuproqli so'qmoq bor edi. Lekin qishloq odamlari uning yalang oyoq yurganini ko'rib, pastu baland gap qilishlari mumkin edi.

Unga uyini bergan qishloqning kadxudosi ham, bek va mulozimlar ham "Mirzo hazratlari" deb, Boburga hamisha ta'zim qilishar edi. Agar Bobur kambag'al dehqonga o'xshab sarpoychan yursa, bular oddiy yalang-oyoqqa ta'zim qilganday ko'rinib, izzat-nafsga borishlari va xafa bo'lishlari mumkin edi. Shuning uchun Bobur a'yonlar uchraydigan joylardan odatdagiday etik kiyib o'tar edi-yu, Dahkatning atrofidagi yonbag'irlarga borgach, yana yalang oyoq bo'lib olardi. Oyog'iga botib ozor beradigan g'adir-budur toshlar, butalar dilini o'rtayotgan alamli o'ylarning taftini oladiganday bo'lar edi. Kunlar o'tishi bilan uning tovonlari sag'ri charmiday qalinlashib tosh-poshlar, yog'in-sochinlar kor qilmaydigan bo'lib ketdi.

Dahkatdan uch-to'rt chaqirim quyida Qorazov deb ataladigan baland jarlar tagidan odamni oqizadigan ulkan Oqsuv yelib o'tadi. Bu suvning o'ngga burilib, yoyilib oqadigan sokinroq bir joyida kechuv bor.

Tog' bag'ridan qiyalab o'tgan so'qmoq bilan archalar orasidan yurib kelayotgan Bobur tushga yaqin Oqsuvning shu kechuvi oldidan chiqdi va daryodan o'tib kelayotgan yigirmatacha qurolli otliqlarga ro'para kelib qoldi. Oldinda piyozi chakmon va qizil bo'rk kiygan Qosimbek. Unga ergashib kelayotgan navkarlar ham tanish.

Bobur ularga yalang oyoq yurganini ko'rsatgisi kelmadi-yu, yo'ldan chetlanib, baland bir archaning soya-siga borib o'tirdi.

Lekin bu orada Qosimbek ham uni ko'rib qoldi. Kechuvda qornigacha ho'l bo'lgan otini Boburdan ancha narida to'xtatib, tez yerga tushdi. Navkarlar ham Boburni hurmat qilib apil-tapil otdan tushdilar. Qosimbek otining jilovini navkariga berib, egilib ta'zim qilgan ko'yicha Boburga yaqinlashdi. Musibatli tovush bilan dedi:

- Amirzodam, bir qoshiq qonimdan keching! Yana bir shumxabar!...

Boburning xayoli Toshkentga ketdi. Qosimbek uch oydan beri o'sha yoqlarda yurgan edi. Boburning tog'asi Mahmudxon

Shayboniyxonning elchisi sharafiga ziyofatlar berib yurib, axiri xon bilan bitim tuzgan edi. Bu bitimga binoan Shayboniyxon O'ratepani Mahmudxonga berib, o'zi Hisorga qo'shin tortib ketgan edi. Paytdan foydalangan Mahmudxon ukasi Olachaxon bilan birga Farg'ona vodiysidagi Ahmad Tanbalga qarshi urush ochgan edi. Ular vodiyni Ahmad Tanbaldan tortib olib, Toshkent xonligiga qo'shmoqchi edilar. Shayboniyxon avval bu niyatga qo'shilgan edi. Nahotki endi so'zidan qaytgan bo'lsa?!

- Ne bo'ldi? So'zlang!

- Shayboniyxon manfurlik bilan so'zidan qaytmishdir, amirzodam! Tog'alaringiz Farg'ona vodiysida Ahmad Tanbal bilan olti oy olishib, uni yengolmay, ko'p talafotlar berib, zaiflashib qolgan paytda Shayboniyxon bitimni buzib, kutilmaganda ketlaridan bostirib kelmishdir! Oldinda Ahmad Tanbal qo'shini, ketlarida yolg'on ittifoqchi Shayboniyxon qo'shini! Tog'angiz bu ikki baloning orasida qolib tor-mor bo'ldilar! Shayboniy-xon uni asir olmishdir.

Bobur joyida o'tirolmay o'rnidan turib ketdi.

- Yo alhazar! Toshkent ham ketdimi, a?

- E, so'ramang, amirzodam! Toshkentda ikki ming qo'riqchi askar bor edi. Olti oyga yetgulik zaxira bor edi! Qo'rg'onni qattiq turib himoya qilsa bo'lur edi. Biroq asir tushgan Mahmudxon behad uyatlik bir ish qilmishdir. Shayboniyxon uni qatl ettirmoqchi bo'lganda, Mahmudxon: "Qonimdan keching, ne talabingiz bo'lsa bajaray!" dedi. Shunda Shayboniyxon shart qo'yurki, Toshkentdagi qo'riqchi askarlaringizga buyruq yozib yuboring, toki qo'rg'onni jangsiz tashlab chiqib ketsinlar, ammo xazina bilan haram qo'rg'onida qolsin. Jon shirin-lik qilib, Mahmudxon bu shartni qabul qilmishdir!

- Nahotki butun haram Shayboniylar ilkiga tushgan bo'lsa?!

- Ha, amirzodam, g'oliblar qo'riqchisiz Toshkentda uch kun elni talamishdir! Tog'oyingiz Mahmudxonning eng ko'hlik singlisi Davlat begim Shayboniyxonning o'g'li Temur Sulton haramiga uchinchi xotin bo'lib kirmishdir. Ellik uch yashar Shayboniyxonning o'zi Mahmudxonning o'n olti yoshlik go'zal qizi Mo'g'il xonimni nikohlab olmishdir! Mahmudxonning suyuqli xotini Roziya Sulton begim ilgarigi elchi Jonibek Sultonga g'unchachi qilib nikohlanmishdir! Bultur Xonzoda begim uchun bizni shunchalar malomat qilgan Mahmudxon endi suyuqli xotinini, qizini, singlisini o'z joni uchun bunchalik sharmandali ahvolga solgani butun el-ulusning nafratini keltirmishdir!

Boburning xayoli Oyisha begimga ketdi. Undan ko'ngli qolib, ajrashib ketgan bo'lsa ham, lekin bir vaqtlar ilk yoshlik mehri bilan suygan xotining Shayboniyxon haramiga tushishi ehtimoli uni dahshatga keltirdi. Opasi Xonzoda begimning Shayboniyxon haramiga tushgani ozmi?

Bobur Qosimbekka dahshat to'la ko'zlarini tikib so'radi:

- Nahotki Oyisha begim...Egachim Xonzoda begimning kundoshiga aylantirilgan bo'lsa?!

- Yo'q, amirzodam! Ne til bilan aytayki, Oyisha begim xonning amakisi - ellik besh yoshli Ko'chkinchixonga to'qol xotin qilib nikohlanmishdir!

Bobur yuzini qo'llari orasiga olib nido qildi:

- O, bu ne razolat? Ne sharmandalik?!

Qora ko'zlaridan uchqunlar sochib Boburga achchiq gaplar aytgan o'sha Roziya Sulton begim bugun Jonibek Sultonning quchog'ida! Bu yo'g'on gavdali makkor bek Mahmudxon saroyida elchi bo'lib, xon bilan shatranj o'ynab, ataylab yutqizib yurgan paytlaridayoq uning suyuqli xotinini ko'z ostiga olib qo'ygan bo'lsa ehtimol. Oyisha begim-chi?

Qosimbek armon to'la tovush bilan so'zida davom etdi:

- Koshki Mahmudxon shuncha uyat ishlar qilib, tirik qolgan bo'lsa!

- Tog'oyim o'ldirildimi?!

- Shayboniyxon birinchi martasida uni o'ldirmagan edi. Lekin haligi sharmandaliklar bilan ruhan o'ldirgandan battar qilib Movarounnahr chegarasidan sharqqa - Oltoy tomonga quvib yuborgan edi. Bundan alami kelgan Mahmudxon o'sha yoqlarda o'ziga tarafdorlar topib, qo'shin yig'ib Shayboniyxondan qasd olish uchun yana Sirdaryo bo'yiga keladi. Xo'jand yaqinida ikkinchi marta jang bo'lib, Mahmudxon yana yengiladi-yu, ikki yosh o'g'li bilan asir tushadi. Bu gal Shayboniyxon Mahmudxonning o'zini ham, yosh o'g'illarini ham ayovsiz qatl ettirmishdir!

- Yo alhazar!.. Yo rab!..

Bir vaqtlar Boburga oqibatsizlik qilib, alam o'tkazgan yaqinlarining taqdir tomonidan bunchalik shafqatsizlarcha jazolanishi Boburni qora bosiriqday ezib, karaxt qilib qo'ydi. Bobur ulardan har qancha ranjiganda ham bunday og'ir jazolarni ularning hech biriga ravo ko'rmas edi.

Boburning rangi quv o'chib, yuz muskullari titrayotganini ko'rgan Qosimbek shumxabar keltirgani uchun yana bir marta uzr so'radi. Boburning sal taftini oladigan chora qidirib:

- Amirzodam, qani, o'ltirsinlar, marhumlarning arvofiga tilovat qilaylik, - dedi.

Tizzalari bo'shashib, oyog'ida zo'rg'a turgan Bobur archa tagidagi boyagi joyiga qaytib o'ltirdi. Qosimbek uning qarshisiga tiz cho'kdi. Navkarlar ham birin-ketin cho'nqaydilar. Qosimbek shirali, yo'g'on ovoz bilan qur'on suralarini ohangdor qilib aytib, uzoq tilovat qildi. Daryoday bir zaylda oqadigan bu ohanglar Boburga dunyoning bebaqoligini, o'tib turgan har bir daqiqa umr qaytib kelmaydigan ne'mat ekanini, hayotning g'animatligini eslatdi-yu, u o'zini sal bosib, yalangoyoqlarini to'nining etagi bilan bekitib qo'ydi. Tilovat tugab, yuzlariga fотиha tortganlaridan so'ng Qosimbek navkarlarga qo'li bilan nariroq borib turish ishorasini qildi. Ular uzoqlashgach, Boburga yanada yaqinroq kelib, past ovoz bilan dedi:

- Shayboniyzodalar bu g'alabalardan quturib, Andijonga ko'z tikmishlar. Bosqinchilar erta-indin O'ratepaga ham kelurlar. Endi bu yerlarda yurish xatarli, amirzodam. Tog' oshib, Hisorga ketmoq kerak.

Hisor hukmdori Xisravshoh taxtni Boburning amakivachchasi Boysunqur mirzodan tortib olib, taxtga da'vogar bo'lmasin, deb, o'ldirtirgan edi. Bobur shuni esladi-yu:

- Mening qordan qochib do'lga tutilishim ne darkor, janob Qosimbek? - dedi.

- Mening maqsadim boshqa, amirzodam. Kamina Hisor beklari bilan bulturdan beri maxfiy muzokara olib bormoqdamen.

Ularning ko'pi Xisravshohdan norozi ekan. O'zi bir navkardan chiqqan tagi past hukmdor. Taxtda o'ltirishga haqqi yo'q. Borsak, yaxshi beklari sizga yon bosgaylar.

- Yana taxt talashishmi? Yo'q, janob Qosimbek! Men bu talashlardan juda to'ydim! Hozir menga tinch bir go'sha bo'lsa, darvishona hayot kechirsam, ash'or yozsam - shu o'zi bas!..

Qosimbek boyadan beri ko'zini Boburning yalang oyoqlaridan olib qochmoqda edi. Shahzodaning bunday yurishi unga juda erish tuyulardi.

- Amirzodam, siz bizning taqdirimizni ham o'ylang! Ikki yuz ellikta sodiq odamlaringiz - beklaru mulozimu navkarlaringiz sizga omad tilab, avvalgidan ham katta martabalarga yetishingizga ishonib, tog'u toshda sargardon bo'lib yurishi nechun? Qosimbekning gapi tagida: "Chindan darvish bo'laman desangiz sizga buncha beku navkarlarning ne keragi bor? Nechun javobini bermaysiz?" degan ma'no yotar edi.

- Siz keltirgan mudhish xabarlardan ko'nglim vayron bo'lib turgan paytda yana bir mushkul gapni qo'zg'adingiz, janob Qosimbek!

- Gustoxligim uchun meni kechiring!

- Ammo siz haqsiz. Men sizdek sodiq kishilarimning taqdirini ham unutmashim kerak. Rostini ayting, janob Qosimbek, Xisravshohning o'zi ham sizni xizmatga chorlaganmi?

- Chorlagan. Ikki qayta maxsus odam yubormishdir.

Bobur Qosimbekning mardona yuziga, qirq yoshga bormasdan oq oralay boshlagan kalta soqol-mo'yloviga ma'yus bir nazar tashladi.

- Sizdan mahrum bo'lish men uchun behad mushkul!- dedi. - Otam o'lgandan beri menga otadek g'amxo'rlik qildingiz. Men sizdan ko'rgan sadoqatu yaxshilikni hali boshqa hech qaysi bekdan ko'rgan emasmen!

- Sarafrozmen, amirzodam!

- Endi shu yaxshiliklaringiz hurmati, men sizga javob berurmen. Mayli, Hisorga boring!

- Sizni tark etib ketishga ko'nglim yo'q, amirzodam! Birga ketaylik!

- Men o'zim ham shohlik zanjiridan butunlay ozod bo'lishga intilmoqdamen, janob Qosimbek. Bu zanjirning bir uchi tobe odamlarga bog'langan bo'lsa, uning ikkinchi uchi shohning o'ziga bog'lanur ekan! Shu sabab, tobelarni zanjirdan bo'shatmaguncha podshohning o'zi ham zanjirband bo'lur ekan. Men endi mana shu tabiat bag'rida zanjirsiz yashashga qasd qildim. Shuning uchun sizga javob! Boshqa beku mulozimu nav-karlar ham vaqt-soati bilan javob olurlar!

Bobur Qosimbek bilan xayrlashmoqchi bo'lib o'rnidan turdi. Samarqandda suyuqli opasidan, Toshkentda xotinidan ayrilgan, bugun esa shuncha mash'um xabarlar eshitib, yana eng ishongan bekidan ham ajrashishga majbur bo'layotgan Bobur o'zini har qancha tetik tutishga urinsa ham tizzalari bukilib, gandraklab ketdi. Qosimbek uni quchoqlab xayrlashar ekan, ko'zlari jiqqa yoshga to'ldi.

3

Bobur o'ziga azob beradigan og'ir tuyg'ularni tog'lardan ko'rinadigan kengliklarga sochib yubora olsa yoki go'zal she'riy satrlarga joylay olsa bir qadar yengil tortadi.

Ne yerda sokin o'lay? Ne qilay? Qayon ketayin?

Ne dayrdin eshigim ochilur, ne masjiddin.

Necha eshikdin eshikka gado kabi yetayin?

Kuyib-yonib yozgan bu satrlari qalbining taftini olar, dunyoda uning uchun hamma eshiklar bekilganda ham bir muqaddas qopqa - she'riyat qopqasi doim ochiq ekanini ich-ichidan sezib ko'ngli ko'tarilardi. U o'z qalbida hali sarf etilmagan qudratli kuchlar borligini, opasi Xonzoda begim Bobur bilan vidolashgan paytida: "Sizning nodir iste'dodingiz bor, bu buyuk ne'matni hayf qilmang!" degan so'zlari ko'p esiga tushadi. Kecha mana shu Oqsuv bo'yidagi bir qishloqda to'y bo'lgan, shunda yosh bir xonanda sehrli tovush bilan Boburning "Ko'nglimdan o'zga yori vafodor topmadim" deb boshlanadigan g'azalini ashula qilib aytganini u o'zi ko'chadan o'tayotib eshitgan edi. O'sha daqiqalarda uning qalbidagi eng zo'r kuch junbushga kelib, yuzaga chiqish uchun yo'l axtargan edi. Bu ichki kuch unga Dahkatning kunchiqish tomonidan uch ming gaz balandlikdagi Osmon Yaylov tog'ining uchidan otilib chiqib turgan mo'jizaviy buloqni eslatdi. Jilg'alar bo'yidan, tog' yon-bag'rilarining tagidan ko'z ochgan buloqlar ko'p. Lekin shunday yuksak tog'ning eng baland bir nuqtasidan yorib chiqqan bunday g'alati chashmani Bobur birinchi marta shu yerda uchratdi.

Janubda mangu qorga burkangan ulug'vor Piryax cho'qqisi yaltirab turibdi. Ammo u cho'qqi bilan Osmon Yaylov tog'ning orasida behad chuqur jilg'alar, katta-katta balandliklar bor. Bu buloqning suvi o'sha cho'qqidan tushib, yana Osmon Yaylovga chiqib kelguncha ikki oradagi chuqurliklardan ham teranroq joyga tushib, so'ng yana yuksak toqqa ko'tarilgan bo'lishi kerak. Buloq buncha kuchni qaerdan olganikin? Uni shunchalik baland joyga chiqishga, shunday toshlar orasidan ko'z ochishga nima majbur qilgan ekan? Ehtimol, ilgari uning ko'zi pastdagi tog' kamarlarida bo'lgandir? Balki buloqning ustiga tog' ko'chib tushib, avvalgi ko'zini bekitib qo'ygandir?

Boburga birdan o'z hayoti ham ko'chki bosgan buloqqa o'xshab ko'rindi. Axsida qulagan jar ham shu buloqning ko'ziga tushgan. Ko'chmanchi sultonlarning Samarqanddagi g'alabasi ham... Ichki bir kuch bilan qaynab chiqayotgan buloq ko'chkining tuproqlarini yuvib, toshlar orasidan yo'l topib o'ta boshlaganda Movarounnahrda ijtimoiy zilzilalar zarbidan yangi-yangi jarlar qulaydi, qoyalar ko'chadi-da, yana shu buloqning ko'ziga tushadi.

Buloq hamon tug'ilgan zaminining boshqa joylariga bosh urib, yorug' dunyoga olib chiqadigan yangi yo'llar izlaydi.

Agar Osmon Yaylov bulog'i toshlar orasidan yo'l topib, mana shunday baland qoyani yorib chiqqan bo'lsa, Bobur umidsizlanmasligi kerak. Ehtimol, uning tolei ham mana shu buloqqa o'xshab, baland bir nuqtadan qayta ko'z ochar. Balki bu baland nuqta she'riyatdadir?

Bir kuni peshin kechroq Bobur Osmon Yaylov bulog'i bo'yida mana shu xayollarga g'arq bo'lib yolg'iz o'tirganda, katta-katta ikkita bo'ribosar itni ergashtirib bir cho'pon yigit kelib qoldi. Oyog'ida choriq, boshida qizil xoshiyali oq qalpoq, beliga katta pichoq osib olgan, qo'lida qizil irg'ay tayoq. U tosh ustida o'tirgan Boburga salom berdi-yu, itlarni orqaroqda qoldirib, o'zi buloqdan kaftida suv olib ichdi. Keyin ho'l qo'llarini qalami yaktagining qo'ltiqlariga arta turib, Boburga gap qotdi:

- Ha, jo'ra, poshshong ziqnalik qildimi, toqqa yalang oyoq chiqibsen?

Cho'ponning "sen-sen"lab gapirgani Boburning qulog'ini tirnab o'tganday bo'ldi. Ammo o'zini bosiq tutib:

- Qaysi podshohim? - deb so'radi.

- Bobur degan bir podsho Dahkatda yurgan emish. Sen o'shaning odamlaridanmisen?

Bobur eski kiyimlarini kiyib chiqqan, o'zi tog' oftobida kuyib qoraygan, ammo uning yuzida, qo'llarida asilzodalarga xos bir nazokat borligi bilinib turardi. Cho'pon uni podshohning mulozimlaridan deb o'ylamoqda edi. Bobur o'zini tanitgisi kelmay:

- Ha, - dedi.

Cho'pon irg'ay tayog'iga keng ko'kragini tirab, Boburga sinovchan nazar bilan tikildi:

- Podshongga juda sodiqmisen?

Bobur miyig'ida kulib:

- Men o'zimga sodiq bo'lsam bas, - dedi.
- Podshoh ham seni yomon ko'rsa kerak-da, xor qilib qo'yibdi.

Endi Bobur cho'ponning yuziga tikilib qaradi. Betiga hali ustara tegmagan yigirma yoshlardagi yigit. Lekin chuqur ko'zlari qirq-ellik yoshga kirgan va ko'p g'am chekkan odamnikiday so'lg'in, keksanamo.

- Podshohimni muncha ko'p so'roqlading, biron arzing bormi? - dedi Bobur kulimsirab.

Cho'pon qovoqlarini uyib:

- Men uni mana shu tog'da yakkama-yakka uchratmoqchimen, - dedi.
- Agar uchratsang... Ne gaping bor?

Cho'pon yigitning ko'zlari g'azab bilan qisildi:

- Otam bilan akamning boshini ne qilgan, shuni so'rab bilmoqchimen.
- Boshini? Bobur-a?! Sen... sen kimsan o'zing?
- Chagraklardanmen!

Bobur Andijon tog'larida yashaydigan chorvador turkiy qabila - chagraklarni eslab hayrat bilan so'radi:

- Bu yerda ham chagraklar bormi?
- Biz bu yerga O'sh tomonlardan qochib kelganmiz. Men o'shanda o'n to'rt yashar bola edim. Bobur kelib otam bilan akamning qo'ylarini, yilqilarini tortib olmoqchi bo'lgan. Cho'ponlar: "Bermaymiz!" deb g'alayon qilgan. Keyin Bobur hammasini o'ldirib, boshlarini kesib ketgan. Onam bilan borsak, o'n besh-yigirmata o'lik yotibdi. Boshlari yo'q. Tanasidan tanib olish qiyin bo'larkan. Onam dam u tanani quchoqlab yig'laydi, dam bu tanani...

Bobur O'shning janubida bundan olti yil avval Ahmad Tanbalning qonli xurjunidan lolaqizg'aldoqlar ustiga yumalab tushgan kallalarni yana ko'z oldiga keltirdi. O'shanda uni seskantirib yuborgan yoshgina yigitning kallasi va ustara tegmagan yuzi ko'z oldida qaytadan gavalandi. Mana bu turgan cho'ponning yuzi Boburga birdan o'sha yuzni eslatdi-yu, kesik bo'yinning qon aralash go'shtlari xayolida takror paydo bo'lib, borlig'ini dahshatga keltirdi. U cho'ponga sarosima ko'zlar bilan qarab:

- Ahmad Tanbal o'ldirgan! - dedi. - Sulton Ahmad Tanbal!

Cho'pon tayog'ini ko'krigidan olib, Boburga yaqinroq keldi:

- Sen o'sha boshlarni ko'rganmiding?
- Ha, yaylovda... O'shning yaylovida Ahmad Tanbal o'sha boshlarni keltirib ko'rsatgan. Bunga olti yil bo'ldi... Cho'ponlar g'ulu ko'tarib, navkarlardan uch-to'rttasini o'ldirmishlar. Tanbal o'shaning qasdiga bosh kesib kelgan edi!
- Tanbal emas! Menga ko'rgan odamlar aytgan! Otamning boshini Bobur kesib ketgan!
- Odamlar yolg'on aytmishlar! Men... aniq bilamen. Bobur norasida o'smir edi. Toqqa Sulton Ahmad Tanbal borgan!

Bobur o'zini oyoqlayotgan odamga o'xshab shoshilib gapirayotgani uchun cho'pon yigit endi undan gumonsiradi. Zug'um qilib:

- Sen o'zing kimsen? - dedi. - Bobur sening kiming?

Bu savol Boburning etini junjiktirdi. Go'yo cho'pon hozir undan otasining xunini talab qiladigandek tuyuldi.

Egasining ovoqidagi g'azab va tahdidni payqagan itlar birdan irillab, Boburga tashlanishga tayyorlanishdi. Bobur o'rnidan sapchib turdi. Qo'li beixtiyor belidagi xanjarning sopiga bordi.

Lekin uning oyoqlari yalang edi. Itlar eng avval uning oyog'idan oladiganday ko'rindi. Shu payt u o'zining yalang oyoq yurganidan qattiq pushaymon bo'ldi.

- Nega indamaysen? - dedi cho'pon yana tahdid bilan.

Bobur o'zini iloji boricha vazmin tutib:

- Ne deyin? Gapimga ishonmasang! - dedi.

Cho'pon itlariga o'girilib:

- To'rtko'z, Bo'ynoq, yotinglar! - dedi. So'ng yana Boburga yuzlandi: - Xo'sh, gaping chin bo'lsa, mening otamni Boburning o'zi emas, Tanbal degan beki o'ldirgan. Shundaymi?

- Shundoq.

- O'sha bekka kim farmon bergan? Boburmi?

- Bobur bunday bo'lishini bilmagan... Yoshlik qilgan!

- Yana poshshoyingning tarafini olasan-a! Agar men hozir mana bu itlarimga "ol!" - desam, seni tilka-pora qilib tashlagay. Shunda faqat itlar aybdor bo'lgaymi? Bularni olqishlaganim uchun men gunohkor bo'lmasmenmi?

Bobur cho'ponning bu gapiga e'tiroz qilib bo'lmasligini sezdi-yu, boshini quyi soldi:

- Balki sen haqlidirsan...

- Kimsen o'zing? Ayt rostini!

Cho'ponning ovoqidagi tahdidni sezishib, itlar yana irillashdi. Bobur qo'rqanini sezsa, itlar unga tashlanadiganga o'xshardi. U bor kuchini go'yo ko'zlariga yig'ib, cho'ponga tik qaradi-yu, dadil turib:

- Men Boburmen! - dedi.

Cho'pon quloqlariga ishonmay, uning yalang oyoqlariga yana bir qaradi:

- Nahotki podshoh Bobur sen bo'lsang?!

- Ha, men podshoh edim!

- Hozir-chi?

- Hozir... toju taxt da'vosidan voz kechdim. Endi faqat shoirona hayot kechirmoqchimen.

- Shoshma, shoshma!

Oqsuv bo'yida bo'lgan kechagi to'yda cho'pon ham bor edi. U xushovoz yosh hofizning Bobur g'azali bilan aytgan ashulasini tinglab g'alati bo'lib ketgan edi. Ashula oxirida:

Bobur, o'zungni o'rgata ko'r yorsizki, men

Istab jahonni, muncha qilib yor topmadim! -

degan satrlar uning esida qolgan edi.

Hozir Bobur bir o'zi tog'u toshda yolg'iz yurgani ham uning o'sha baytini tasdiqlagan ko'rindi-yu, cho'pon itlariga qarab:

- Yot! Bo'ynoq, yot! - deb buyurdi. Itlar tinchlangach, yana Boburga ko'z tikib so'radi: - Shoirlicing rost bo'lsa, shu yerda yozgan she'rlaringdan birini ayt-chi?

Bobur yerga qarab o'ylanib oldi-da, boshini ko'tardi.

- Eshit:

Ne xesh meni xushlaru ne begona,

Ne g'ayr rizo mendinu ne jonona.

Har nechaki yaxshilikda qilsam afsun,

Xalq ichra yomonlik bilan men afsona.

Ichki tug'yon bilan o'rtanib aytilgan bu satrlarning tafti cho'ponning birdan yaltirab ketgan ko'zlarida aks etdi.

- Sen ham kuyganlardan ekansen, shoirliging tan berdim! Agar shu shoirliging bo'lmasa, seni rahmatlik otamning qasdigal itlarimga talatib yuborar edim! Xayr, shoir, omon bo'!

Cho'pon itlarini ergashtirganicha chag'atda yoyilib yurgan qo'ylariga qarab ketdi.

Bobur shu kuni Osmon Yaylovdan Dahkatga qanday tushib kelganini bilmaydi. U mash'um o'tmishidan osonlikcha qochib qutulolmasligini, yomon beklar Boburning nomidan qilgan zolimliklarni odamlar undan ko'rishini o'ylab, vujudini yangi bir bezovtalik chulg'ab oldi. Yoshlikda beklarning ra'yiga qarab qilgan xatolari boyagi ikkita vahimali itning qiyofasiga kirib, hali ham ketidan quvib kelayotganga o'xshardi.

Dahkatda esa uni yana bir tahlikali xabar kutib turardi. Shayboniyxon qo'shinlari O'ratepaga yetib kelgan, shaharga bozor qilish uchun borgan dahkatlik kadxudoni xon kishilari tutib olib kaltaklashgan.

- Bobur yashirinib yurgan joyini ko'rsatasan! - deb talab qilishgan edi. Yuzlari qamchi izidan qontalash bo'lib shishib ketgan ellik yoshlardagi kadxudo tojikchalab:

- Men mehmonimni tutib beradigan ablah emas! - dedi Boburga - Yovlaringizni Oqtangi degan daraga boshlab borib, adashtirib, o'zim tog'ma-tog' qochib keldim!

Oqtangi Dahkatdan o'ttiz chaqirimcha g'arbda edi. Xonning iskabtoparlari bugun bo'lmasa, ertaga bu yerlarga yetib kelishi muqarrar. Shayboniyxon Boburning boshini kesib kelganlarga katta oltin va'da qilgan.

Ichki hovlidan Qutlug' Nigor xonim chiqdi:

- Boburjon, hammamiz najotni sizdan kutmoqdamiz! Darvishona yurishlarni endi bas qiling. Hamma sizni quvg'indagi shoh deb bilur, boshqa gapga hech kim ishonmagay. Xon kishilari ham sizni taxtga da'vo qilishi mumkin bo'lgan bir shahzoda deb izlab yururlar. Dahkatliklar ham shuncha vaqt bizga nonu tuz berdilar. Endi bu qishloqni xavf-xatardan qutqarish ham sizning burchingizdir, jonim!

Bobur agar yov bilan bu yerda to'qnashsa, qishloq oyoqosti bo'lishini o'yladi. Bu yerda u bilan birga yurgan onasini, bek va navkarlarini yovdan omon saqlash uchun ham, o'zi boyagi cho'ponga o'xshash qasoskorlarning tasodifiy qurboni bo'lib ketmasligi uchun, dahkatlik kadxudoning tuzini oqlash uchun ham Bobur yana qaytadan qurol-yarog' taqishga va odamlariga boshchilik qilishga majbur ekanini, hozir shundan boshqa iloji yo'qligini his qildi-yu, og'ir "uh" tortdi:

- Shohlik taqdirimdan yalang oyoq qochib qutulolmas ekanmen! Janob Sherimbek! Siz endi Qosimbekning o'rnida amiral umarosiz!

Boburni o'n ikki yoshida Olatog' tomonlarga olib qochib ketib qutqarmoqchi bo'lgan kekxa Sherimbek tog'oyi quvonib ta'zim qildi:

- Inoyatingizdan sarafrozmen, amirzodam! - dedi.- Buyuring!

- Odamlarimizning barchasiga amrimizni yetkazing. Ko'ch-ko'ronni yig'ishtirsinar! Shu bugun kechasi Dahkatdan jo'nab ketgaysiz!

- Muborak buyrug'ingiz alhol ado etilur, amirzodam!

Yana zirhli kiyimlar kiygan, qurol-yarog' taqqan Bobur o'sha kecha tog'dan-toqqa oshib kun chiqish tomonga - Isfaradan naridagi So'xga qarab ketdi.

4

Tog'dan tushib kelayotgan So'x soyi toshlarga bosh urib shovullaydi. Bobur archazor so'qmoqdan Oynatog' tomonga ko'tarilib boradi. Tog'larda ko'p yurib har qancha chiniqqan bo'lsa ham, tik so'qmoq yo'lda hansirab qoladi. Oynatoqqa yetguncha ikki-uch marta to'xtab na-fas rostlaydi.

Tabiat mo'jizasi bo'lgan bu tog'ning silliq toshlarida atrof xuddi oynadagi kabi akslanib turadi. Bobur bu toqqa chiqqanda uning sehrli oynasida o'z taqdirini ko'rishga intiladi. Qachongacha tog'dan-toqqa o'tib, chet qishloqlarda Shayboniyxon qilichidan jon saqlarkan? Ana, yashil bog'larga burkangan So'x, Hushyor qishloqlari. Bular ham chingiziylar hurujidan himoya istab, Boburni uch yuztacha navkari bilan yil bo'yi mehmonday e'zozlab yurishibdi. Bosqinchilarning shum qadamlari hali bu yerlarga yetib kelgan emas. Ular Sirdaryo bo'ylarida va Andijon tomonlarida o'zaro urushlar bilan band.

Bobur quyoshli kunda Oynatog' tepasiga chiqib, Qo'qon tomonlarga oqib ketayotgan So'x soyiga tikiladi. Bu soyning suvida tillarang shu'lalar o'ynaydi. Aytishlaricha, So'x suvining tarkibida oltin bor ekan, shuning uchun bu suvni ichgan odamning vujudi yayraydi. Nahotki shu Oynatog' ham, shu tilloli soy ham - hammasi yana chingiziylar istilosiga giriftor bo'lsa?

Boburning ortidagi qorli tog'lardan sovuq shamol esadi. Uzoqdagi yashil vodiylarga osmondagi oqish bulutlarning soyasi to'shalib yotadi.

Hozir avji bahor, Farg'ona vodiysi yashil libosda.

Ufqning harir pardasi ortida - ko'z ilg'amas uzoqliklarda Chotqol tog'lariyu Toshkent vohasi bor. Jizzax va Samarqandni, Marg'ilon va Andijonni Bobur hozir go'yo xayol ko'zi bilan ko'rdi-yu, bir vaqtlar shunday keng dunyoda bexavotir, erkin yurgan paytlarini eslab, yuragini armon timdaladi.

Hozir mana shu ulkan vatanda uning osuda yashaydigan makoni, tayinli bir uyi yo'q. Hammasi Tanbal bilan Shayboniyxonning qo'lga o'tib ketgan. Eshik og'a Sherim tog'oyi Boburni Xurosonga ketishga undaydi.

Biroq Bobur ketsa, vatanidan umrbod ayrilishi mumkinligini go'yo oldindan sezadi. Ilgari tug'ilgan yurtida bemalol yurganda unchalik bilinmaydigan vatan tuyg'usi endi vatanidan ayrilish xavfi tug'ilganda uning butun vujudini qamrab olgan. U mana shu o'lkani necha qayta u chetidan-bu chetigacha kezib chiqqan, uning har bir chaqirimiga ko'z nurini to'kib, yoshligini urug'day sochib o'tgan. Uning butun umri, butun borlig'i mana shu muazzam zaminga ildiz otgan. Endi bu ildizlarning hammasini qanday yulib olib ketadi? Buning og'rig'iga qanday chidash mumkin?

Ahmad Tanbal bilan Shayboniyxon avval bir-biri bilan ittifoq tuzib, hozir bir-birining payini qirqishga tushgan. Shu kunlarda ular

jang qilayotganini Bobur aniq biladi. Zora bu ikkalasi bir-birining boshini yesa-yu, Boburning bekilgan yo'llari ochil-sa... Bobur shu umid bilan Andijon tomonga maxsus odamlar yuborgan. U ertayu kech shu odamlarning xushxabar bilan qaytishini kutadi.

Lekin yuborilgan odamlar bir yarim oydan beri qaytmayapti. Nima bo'ldiykin? Kutish og'ir. Kunlar benihoya sekin o'tadi. Bobur nima qilishini bilmay tog' yonalarini yolg'iz kezgani-kezgan. Tadbirkor Qosimbek ketib qolmaganda, balki undan yaxshi bir maslahat chiqarmidi? Jonkuyar safdoshi No'yon Ko'kaldosh ham yo'q - bultur Toshkentning janubidagi Ohangaronda bir nomard uni baland jordan tashlab o'ldirgan. Bir-biridan mash'um xotiralar Boburning xayolida muttasil charx uradi. U intihosiz g'am-g'ussalar qurshovidan chiqib ketishga intilib, xayolida she'r mashq qilib ko'rdi. Ammo uni bu ko'ylarga solgan dahshatli voqealarni qofiyaga solib, ohangdor qilib aytishga xushi kelmadi.

* * *

Kechki payt tog'larga tuman tushdi. Archazor yonida xayol surib yurgan Bobur pastdagi vodiy yo'llarini ham tuman to'sib qo'yganini ko'rdi-yu, soy bo'yiga keldi.

Quyuq tuman dunyoni allanechuk tor va sovuq qilib qo'ydi. So'x soyining yuqori-pastlari ham ko'zdan yo'qoldi. Tezoqar tog' daryochasining qayoqdan kelib, qayoqqa ketayotgani endi faqat uning toshlarga urilib shovullashidan bilinar edi, xolos. Boburning hozirgi qarorgohi mana shu soyning yaqinida - keng bir sayhonlikda edi. Balandroq bir joyda uning qizil movut chodiri bor. Chodirning o'ng yonida Qutlug' Nigor xonimning sakkiz burchakli oq o'tovi turipti. Qolgan yigirma-o'ttizta o'tov va chodirlar ularning nari-berisiga o'rnatilgan. Sovuq tuman ichida chodir va o'tovlar go'yo bir-birlaridan uzoqlashib ketganday va hammasini mog'or bosayotganday ko'rinardi.

Bobur yo'lida uchragan odamlarning ta'zimlariga indamay bosh irg'ab o'tdi-yu, Mamadali kitobdorning o'tovi tomonga burildi. Bu yerda Bobur doim o'z ko'chi bilan birga olib yuradigan kitoblari saqlanar edi. Besh-olti tuyaga yuk bo'ladigan nodir kitoblar qalin charm qoplangan maxsus sandiq va qutilarga yog'in-sochin o'tmaydigan qilib joylangan edi. Keksayib qolgan bo'lsa ham hamma safarlarda Bobur bilan birga yuradigan zaxil yuzli ellik besh yashar Mamadali kitobdor kitoblarni xuddi chaqalog'ini avaylaydigan onaday avaylab-asrar edi. U Boburga ta'zim qilib:

- Buyuring, amirzodam! - dedi.

Bobur tarixiy kitoblardan bir-ikkitasining nomini aytdi.

Mamadali kitobdor kitoblarga qo'l urishdan oldin qo'lini yaxshilab yuvadigan odati bor edi.

- Siz muntazir bo'lmang, qulingiz elturmen!

Bobur o'tovdan chiqib o'z chodiriga kirdi. Oradan ancha vaqt o'tganidan keyin Mamadali kitobdor aytilgan kitoblarni ipak matoga o'ragan holda ikki qo'llab ko'tarib kirdi-yu, to'rdagi miz ustiga sekin qo'yib, orqasi bilan yurib chiqib ketdi.

Bobur mashhur sarkardalar va shohlarning hayotlari haqidagi tarixiy kitoblarni varaqlar ekan, murakkab jumlar, jimjimador o'xshatishlar, afsona va rivoyatlar orasidan chinakam bo'lgan va odamni ishontiradigan voqealarni izlardi. Lekin ko'pchilik kitoblarda nuqul g'alabalar dabdabali uslub bilan kuylanardi.

Ehtimol, hozir Shayboniyxon haqida ham mana shunday dabdabali kitoblar yozilayotgandir. Bobur Binoiyning yana Shayboniyxon tomoniga o'tib ketganidan, Muhammad Solih esa "Shayboniyнома" degan she'riy kitob yozayotganidan xabardor edi. Ular Shayboniyxonning Bobur bilan olishuvlarini qanday yozisharkin? Mana bu kitoblardagi kabi g'olibni ko'klarga ko'tarib maqtashsa, Boburga bo'lmagan ayblarni taqib, uni yomonlashsa, keyin odamlar haqiqatni qayerdan biladi?

Bobur nuqul zafar tantanalarini kuylagan jangomalarni bir chetga surib qo'ydi. So'ng o'rnidan turib, o'zining "Vaqoi'" deb atalgan xotira daftarlarini sandiqdan oldi.

Qiziq: so'nggi marta daftarga Bobur o'zining Samarqandni Shayboniyxondan qanday tortib olganini yozganu keyin unga qo'l urmagan edi. Demak, keyingi mag'lubiyat va sargardonliklarni uning o'zi ham yozishni istamagan ekan! Ammo bular daftarga yozilmagani bi-lan Boburning xotirasida muttasil takrorlanib yuribdi-ku. "Isitmani yashirsang, ichga urar", deyдилar. Bobur qilgan xatolarini daftaridan yashirgani bilan ular har kuni ne-cha qayta yangi-yangi tafsilotlari bilan xayolidan o'tib, qalb yarasini tirnagani-tirnagan. Bundan ko'ra hamma voqealarni rostgo'ylik bilan mana bu daftarga yozsa, balki o'shanda isitma tashiga chiqib, dili xiyol yengillashar?

Bobur daftariga Saripulda qanday mag'lub bo'lganini, keyin qanday xo'rliklar ko'rganini yoza boshladi.

U bu ishni go'yo o'zi uchun, o'z vijdoni oldida hisob bergisi kelib qilardi. Shuning uchun boya o'qigan kitoblaridagi jimjimador, balandparvoz uslub bu yozuvlarga mutlaqo yarashmasligini sezardi. Shu sezgi ta'sirida kitoblari orasida turgan Shomiyning "Zafarnoma"sini qo'lga olib varaqladi.

Bu kitobning muqaddimasida Shomiyning Amir Temurdan qanday topshiriq olgani hikoya qilingan edi. Sohibqiron jangnomalar va tarix kitoblarida ko'p uchraydigan hashamdor takalluflarni suymas ekanlar, ortiqcha lof urishlar, mubolag'alar ichida haqiqat yo'qolib ketishini, dabdabali uslub chindan sodir bo'lgan voqealarning ma'no va mohiyatini odamlardan to'sib qo'yishini aytgan ekanlar. "Shuning uchun siz bor haqiqatni aniq ravon qilib yozing, toki uning ma'nosini avom xalq ham anglagay, xos kishilar ham maqbul ko'rgay", - deb sohibqiron Shomiyga maxsus tayinlagan ekanlar.

Afsuski, Shomiy bu topshiriqni to'liq uddalay olmagan ekan. Amir Temur uning "Zafarnoma"sini o'qiganda qanoatlanmaganini Bobur onasi in'om qilgan sandiqdagi boshqa qo'lyozma manbalardan bildi. Ehtimol, shundan so'ng Amir Temurning ko'rgan-kechirganlari va yaratgan tuzuklari uning o'z tilidan aniq, iliq va ravon uslubda bayon etilgandir?

Hozir Boburning diliga eng yaqin uslub mana shu edi. U xotira yozishda ham sohibqiron bobokalonidan saboqlar olar, boshidan kechirgan barcha hodisalarni, yutuq va xatolarini eng ishongan sirdoshiga aytib dardlashgan kabi samimiyat bilan qalam tebratardi. Faqat uning endigi sirdoshi - O'ziyu mana shu daftari edi. "Ko'nglimdan o'zga mahrami asror topmadim!" deb g'azal bitgan Bobur endi barcha ko'rgan-kechirganlarini mana shu mahramiga roz aytganga o'xshab xotira yozardi.

Bu rozlar orasida faqat jabru jafolar emas, yodga tushganda ko'ngilni ko'taradigan voqealar ham yo'q emas edi. Boshiga tushgan ko'rguliklar Boburni nihoyatda chiniqtirgan, goho yalang oyoq qor kechib yurar, ammo shamollash nimaligini bilmas edi. Shu haqdagi bir lavhani daftariga yozib qo'ydi:

"Xashtiyak kenti yaqinida mahkam zarb sovuq edikim, ikki-uch kishi sovuqning shiddatidan o'lub edi. Manga g'uslga ehtiyoj bo'ldi. Bir ariq suvidakim chekkalari qalin muz to'ng'ib edi, o'rtasi suvning tezligidan yax bog'lamaydur edi, bu suvga kirib g'usl qildim, o'n olti qatla suvga cho'mdim".

O'shandagi sovuqning ta'siri yodiga tushib, eti yana bir junjikdi, lekin o'n olti marta muz orasiga cho'mgan bo'lsa ham, sog'-

salomat qolgani - vujudida qanchalik pahlavonona kuch-quvvat yig'ilganidan dalolat berishini o'ylab suyunib qo'ydi.

Ammo shundan keyingi voqealarni qalamga olganda Ahmad Tanbalga in'om qilgan bag'dodiy qilichi aylanib kelib Boburning joniga qasd qilgani ko'z oldida tahlikali tarzda gavdalandi.

O'sha yili Bobur Ahmad Tanbal bilan qaytadan jangga kirishib, O'sh va O'zganni qo'lga kiritgan, Andijon yaqinida uning askarlariga shikast yetkazib, qo'rg'on ichiga chekinishga majbur qilgan edi.

Biroq kechasi Bobur qorovullikka tayin etgan nav-karlar beparvolik qilib uxlab qolganmi yoki tunda Tanbal bilan yashiriqcha til biriktirganmi, har qalay, tong qorong'isida kimdir "Yog'iy bosdi!" deb qichqirdi-da, ura qochdi. Xakan arig'i yaqinida ochiq joyda uxlab yotgan odamlar cho'chib uyg'onishdi-yu, vahima ichida tum-taraqay bo'lib ketishdi. Bobur tez otga minib, yoni-veriga qarasa, o'ntacha odami qolibdi. Nariroqda yovning jangdovullari qochganlarning ketidan o'q otyapti:

- To'xta! Qaytinglar! - deb qichqirdi Bobur o'z odamlariga. Ammo hech kim qaytmadi.

Yov jangdovullari ozdek ko'rindi. Bobur yoydan ularga qarab o'q otdi. Jangdovullar qochdi. Bobur ularni quvish bilan bo'lib, daraxtlar orasidan chiqib kelgan yuzga yaqin otliqlarni ancha kech ko'rdi.

Tong yorishib qolgan edi. Hammadan oldinda qo'lida qalqon tutgan, qilich yalang'ochlagan Ahmad Tanbal kelmoqda edi.

Bobur uni tanigach, otining jilovini tortib, yon-veriga qaradi. U bilan faqat Tohir va yana ikkita yigit - uchtagina jangchi qolgan edi. "To'rt kishi bularga bas kelolmaysen, qoch!" dedi ichki bir ovoz.

Ammo shuncha xiyonatlar qilgan, doim qochib qutulib yurgan Ahmad Tanbal endi birinchi marta yuzma-yuz kelganda undan qo'rqib qochishga oriyat yo'l bermadi. Oriyat o'limdan yomon deb, bejiz aytmagan ekanlar. Bobur darhol jilovini qo'yib yuborib, kamoniga o'q o'rnatdi. Ahmad Tanbal qilichini sug'urayotganda Bobur uning qisiq ko'zlarini mo'ljalga olib o'q otdi. O'q Tanbal boshiga kiygan zirhli dubulg'aga qarsillab urildi, uni teshib o'tolmagan bo'lsa ham, Bobur xiyonatkor dushmanining boshiga musht tushirganday bo'ldi. Bobur chapdastlik bilan yoyga yana o'q o'rnatib, uning bezraygan yuziga to'g'rilab otdi. Tanbal yuzini qalqoni bilan to'sishga ulgurdi. Bobur otgan ikkinchi o'q qalqon orqali Tanbalning yuziga urilgan tarsakidek ovoz chiqardi. Bu orada Tanbalning yonidagi kishilar Boburga ham yoydan o'q yog'dirdilar. Bir o'q uning tizzasidan pastroq boldiriga qadaldi. Ahmad Tanbalning o'zi otini "chu-chulab" qo'lida qilichi bilan Boburga baqamti keldi. Bobur yarador oyog'ining "jizillab" kuyib og'rganini va Ahmad Tanbalning qo'lidagi qilich allanechuk tanish ekanini bir vaqtda his qildi. Bu - Boburning nomidan Ahmad Tanbalga in'om qilingan egik bag'dodiy qilich edi. Bu qilichni o'pib, Boburga sadoqatli bo'lish haqida qasamyod qilgan Ahmad Tanbal nahotki endi uni egasiga qarshi ko'tarsa? Bobur buni o'ylashga ham ulgurmasdan qilich uning boshidagi dubulg'aga kelib tushdi. Boburning ko'zlaridan go'yo olovli uchqunlar sochilib ketdi, boshi birovning boshidek hissiz bo'lib qoldi. Qilichning tig'i dubulg'a kiygizini kesib o'tolmagan bo'lsa ham bosh yaralangan edi. Boburning bo'yniga dubulg'a chetidan qon sirqib tushdi.

Boldiridagi yaradan etigi issiq qonga to'lmoqda edi.

Ahmad Tanbal g'olibona hayqirib qilichini yana ko'tardi. U endi o'tkir qilichini Boburning zirhli kiyimlari orasidan sal-pal ko'rinish turgan bo'yniga urmoqchi va boshini kesib tushirmoqchi edi. Shu payt ortdan Tohir yetib keldi-yu, Bobur mingan bo'z otning jilovini siltab tortdi. Bedov ot o'rnidan sakrab qo'zg'olar ekan. Ahmad Tanbal bo'ynini mo'l urgan qilich Boburning yoy-o'qlari solingan saqdog'iga tegib, uni shart kesib tushdi.

- Amirzodam! Jilovni oling! - qichqirdi Tohir.

O'zi esa Boburning otiga qamchi bosdi.

Qamchi yeb o'rganmagan uchqur bedov oldinga o'qday otilib, egasini balo-qazodan olib chiqib ketdi.

Yarador Bobur O'shga qaytdi, ancha kungacha boshi g'uvillab, oyog'i cho'loqlanib yurdi.

Lekin uni yara og'rig'idan ham ortiq qiynagan dard b' b' Qosimbekning taklifi bilan Tanbalga in'om etilgan bag'dodiy qilichning aylanib kelib o'z boshiga tushganligi edi. Qotilga kim qilich bersa o'zi uning tig'iga duchor bo'larkanmi? Biroq dunyoda adolat bo'lsa, shuncha qotilliklar, shuncha xiyonatlar qilgan Ahmad Tanbalga nega qasos qaytmaydi?

Bobur shu o'ylar bilan xotira yozishga berilib ketib, qorong'i tusha boshlaganini ham sezmedi. Savdarlar oltin qandildagi shamlarni yoqдилar. Boburga kechki ovqat keltirdilar. U yolg'iz o'tirib ovqatlandi. Xotira yozganda unga o'z hayoti avvalgidan iliqroq va ma'noliroq tuyulgan edi. Bekor o'tirganda esa yana o'sha og'ir o'ylar, sovuq pushaymonlar xayoliga bosib kela boshladi. Bobur ulardan tezroq qutilgisi kelib, yana qalamini qo'lga oldi.

Keyin yarim tungacha daftariidan bosh ko'tarmay so'nggi yilning voqealarini yozdi.

* * *

Atrofdagi o'tovlar jim, hamma uyquda.

Tun sukunatida otning dupuri, itlarning hurishi eshitildi. Qarorgohning chetiga qo'yilgan qorovul zarda qilib:

- To'xta! Kimsen? - dedi. O'rinni[19] ayt!

- O'ron - Andijon.

Qorovulning ovozi yumshadi:

- Andijon bo'lsa kelaver. Ovozingdan Tohir chopuqqa o'xshaysenmi?

- Ha, Tohirmen.

- Bemahalda yolg'iz yuribsen?

- Meni gapga tutma. Mirzo hazratlariga shoshilinch xabar keltirdim.

Tohir qorong'ida Boburning chodirini tasmollab topdi-yu, otini beriroqdagi qoziqqa bog'ladi. U avval soqchilarni yoki mulozimlarni uyg'otmoqchi bo'lib, chodirning ro'parasidagi o'tovga qarab o'ta boshladi. Shunda chodirning ichi yorug' ekanini, eshik o'rniga tutilgan parda ochilib, Bobur chiqib kelganini ko'rdi. Tohir Boburning qarshisiga kelib yukundi. Past tovush bilan:

- Amirzodam, muntazir qilganim uchun afv eting,- dedi. - Yog'iylaringizning urushi endi tugadi.

Bobur sabrsizlanib so'radi:

- Xushxabar bormi? Nechun yolg'iz qaytdingiz?

Tohir boshini quyi solib, hazin tovush bilan dedi:

- Bir qoshiq qonimdan keching, amirzodam!..

Bobur sovuq xabarlar izg'irini oldindan sezganday eti uvushdi:

- Qani ichkari kiring.

Savdarlar uxlab qolgan. Bobur hech kimni uyg'otgisi kelmadi. Baland, keng chodirning to'rida to'rt-beshta sham lipillab yonib turibdi.

Bobur sham yorug'ida Tohirga endi zehn solib qaradi. Chakmonining etaklariga loy sachragan. Ozib ketganidan yelkalari puchayib qolgan, ko'zlari ichiga o'pirilib tushgan. Yuzidagi chandig'i esa bo'rtib, go'yo avvalgidan xiyla katta bo'lib ketgan. Lablari pirpirab, o'pkasi to'lib gapirdi:

- Amirzodam, Andijon ham Shayboniyxonning ilkiga o'tdi. Behisob ko'p odam qirildi. Hamrohing qirg'inda halok bo'ldi.

Tohir shunchalik charchagan ediki, gavdasi chayqalib, oyoq ustida zo'rg'a turar edi. So'nggi umididan ham ayrilib bo'shashgan Bobur ko'rpacha ustiga o'tib o'tirdi-yu, Tohirni ham o'tirishga taklif qildi.

Tohir gilam ustiga cho'kkalab o'tirgach, Bobur undan voqeaning tafsilotini va Ahmad Tanbal nima bo'lganini so'radi.

Tohir Andijon yaqinidagi Xo'ja Katta degan qishloqda boy bir odamga aravakash bo'lib yollangan, o'zining kimligini bildirmay butun hodisalarni odamlardan so'rab bilgan, boyning shahardagi do'koniga mol olib borganda ko'p narsani o'zi ham ko'rgan edi.

Ahmad Tanbal Andijon etagida bo'lgan jangda shikast yegandan keyin qo'rg'onga kirib bekinadi. Qamal boshlanadi. Qo'rg'on ichida ochlik, kasallik va nifoq kuchayadi. Bir vaqtlar Samarqandda Boburni tashlab, Ahmad Tanbalga ergashib qochgan bek va navkarlar endi uning o'zini tashlab, Shayboniyxon tomoniga qochib o'tadilar. Xonning qo'shini devorga shoti qo'yib chiqib, qo'rg'onni bosib oladi.

Ahmad Tanbal akasi Bek Tilba, ukalari va boshqa odamlari bilan arkka kirib bekinishadi. Biroq arkning atrofida uylar ko'p, ularga orqadan shoti qo'yib tomiga chiqish oson. Ahmad Tanbal arkda jon saqlayolmasligini sezadi-yu, Shayboniyxondan shafqat so'rashga qaror beradi. "Yiqqan barcha oltinlarimni hazrati xonga moli amon tariqasida to'lamoqchimen, umrbod xizmatlarida bo'lmoqchimen, qonimdan kechsinar!" deb arkdan bir mo'ysafidni vakil qilib chiqaradi. Ammo mo'ysafid arkka qaytib kelmay yo'q bo'ladi. Xon askarlari arkning tomlari ustiga shoti qo'yib chiqa boshlaydilar. Talvasaga tushgan Ahmad Tanbal aka-ukalari bilan birga arkning darvozaxonasiga boradi. Taslim bo'lganlarini ko'rsatish uchun qilichlarini bo'yinlariga osib, darvozadan tashqariga shafqat so'rab chiqadilar.

Ark darvozasi oldida Shayboniyxonning o'g'li Temur Sulton turgan ekan. Navkarlariga: "Asir olma, arzimaydi, qir hammasini!" - deb buyruq beradi. Ahmad Tanbalni aka-ukalariga qo'shib, qilich bilan chopib, burdalab tashlaydilar. Keyin boshlarini kesib bir qo'pga tiqadilaru Shayboniyxonga ko'rsatgani olib ketadilar.

Tohirning hikoyasi shu yerga kelganda Bobur:

- Yo xudoyo tavba! - deb beixtiyor yoqasini ushladi.

So'nggi paytlarda Boburni ezib yurgan javobsiz savollardan biriga hozir go'yo momaqaldiroqday vahimali javob kelgan edi. Xo'ja Abdulladay mard, fidokor odamni qo'rg'on darvozasiga osib o'ldirgan Ahmad Tanbalning o'zi endi o'sha qo'rg'ondagi ark darvozasi oldida itday xor bo'lib o'lgan edi! Bobur in'om qilgan qilichni uning boshiga razilona urgan Tanbal endi boshqa qilichlar zarbidan burdalangan edi!

Tog'dagi chagraklarning boshini vahshiylarcha kesib, xurjunga solib kelgan Tanbalning o'z boshini yanada vahshyroq bir tarzda kesib, qo'pga solib ketgan bo'lsalar, uni, albatta xonga eltib ko'rsatganlar.

Bobur qopdan Shayboniyxonning oyog'i tagiga yumalab tushgan tanish kallalarni ko'z oldiga keltirdi. Mahmudxonda eshik og'a bo'lib yurgan Tilba Sultonning yo'g'on bo'yinli semiz boshini Shayboniyxon tanigan bo'lsa kerak. Ammo xon Ahmad Tanbalning kallasini tanimaydi. Shayboniyxon o'zini shuncha ovora qilgan Ahmad Tanbalning basharasini ko'rib qo'ygisi keladi, ammo yuztuban tushgan qonli kallaga qo'l urgisi kelmaydi. Ahmad Tanbalning qonli kallasini oyog'ining uchi bilan yumalatib o'nglab, siyrak soqoliga, suyagi bo'rtgan keng yuziga qaraydi. Bobur o'zicha tasavvur etgan bu hodisadan aqli shoshib:

- Obbo! Obbo! - deb bir necha marta takrorlab qo'ydi.

Bu hodisalarda qandaydir o'zgacha bir adolat borligini sezgan Bobur boshqa voqealarni aqliga sig'dirolmay lol bo'lib qoldi. Shayboniyxon berahmlikda Ahmad Tan-baldan ham o'tib tushgan-ku. Nahotki falak intiqom qilichini shunday shafqatsiz xonning qo'liga berib qo'ysa? Bir vaqtlar Bobur orzu qilgan, ammo yetisholmagan ulkan maqsadga - Movarounnahrda parokanda viloyatlarni birlashtirib, yagona kuchli davlat barpo etish maqsadiga - endi Shayboniyxon yetishmoqdami? Nahotki buning uchun Shayboniyxonday makkor, zolim va shafqatsiz bo'lish kerak edi? Tohir Andijonda xonning buyrug'i bilan bo'lgan qirg'inning tafsilotini aytib berganda Boburning sochlari tikka bo'lib ketdi. Minglarcha ayollar, o'smirlar, cholalar Ahmad Tanbalning odamlari qatorida bekordan-bekorga nobud qilingan edi. Nahotki hozirgi zo'rlar zamonasida yengib chiqish uchun Shayboniyxonday zo'ravonliklar qilish shart bo'lsa?!

Bobur ma'rifatli shoh bo'lishga urinib, she'ru san'atga ko'p vaqt berib, insofu diyonatni o'ylab, nahotki shu tufayli Shayboniyxonga yutqizgan bo'lsa?!

- Amirzodam, xon kishilari sizni so'roqlab yurganlarini eshitdim. Ayg'oqchilari hid olib So'xga kelib qolsalar ham ajab emas!

Bobur ota yurtidan batamom ajralganini endi astoydil his qildi. Ahmad Tanbalning mag'lubiyati buloqning ko'ziga tushgan yangi bir ko'chki edi. Tog'ning bu tomonida buloq qaytadan ko'z ochishi mumkin bo'lgan yo'llarning hammasi bekildi. Agar Bobur tezroq tog' oshib Xurosonga ketmasa, Shayboniyxon aylanib o'tib, uning so'nggi yo'lini ham bekitadi!

Bobur iztirob ichida Tohirning oddiy bir navkar ekanligini ham unutdi-yu, unga hasrat qilib gapirdi:

- Xonumondin ayrilganimiz ozmidi? Endi vatandin ham judo bo'lurmizmi?!

Boburning ko'zi yoshlanganini ko'rgan Tohirning ham ko'ngli buzilib, lablari pirpira-di:

- Amirzodam, musofirlik g'ami mening ham yurak-bag'rimni o'rtaydi. Bizning Quvalar ham xonning posh-nasi tagida majaqlandi. Agar borsam mendan Fozil tarxonning qasdini olishlari aniq. Biz ham kindik qoni tomgan joydan ayrildik, amirzodam. Musofirlik taqdirimizda bor ekan. So'xda ham musofirmiz. Hisorga borsak ham, undan nariga ketsak ham shu musofirlik... Yo'lda kelayotib o'ylanib keldim. Men sizdan ajralmayman, amirzodam!

Tohir butun najotni odil podshohdan izlaydigan dehqontabiat yigit ekanini Bobur bilardi.

- Lekin men siz kutgandek odil podshoh bo'lolmadim! - dedi Bobur. - Kelgusida bo'lamenmi, yo'qmi, hali noma'lum...

Oraga bir lahza sukunat cho'mdi. Tashqarida So'x soyi go'yo tun sukunatidan fig'oni chiqib shovullardi.

Chodir ichida quvg'indagi shoh bilan uning oddiy navkari yuzma-yuz o'ttiribdi. Vatandan ajralish musibati oldida ularning oralaridagi katta farq go'yo kichrayib, ahamiyatsiz bo'lib qolgan. Boshlariga tushgan ko'rgiliklar ularning taqdirlerini bir-biriga o'xshash qilib qo'yan. Shuncha yil jangu jadallarda birga yurib, qanchadan-qancha o'lim xavflarini birga kechirgan bu ikki yigit bugun birinchi marta sirdoshlarcha ochiq so'zlashmoqda edilar. Tohir boshqa vaqtda Boburga aytolmaydigan so'zlarini hozir ko'ngli yumshab, erib turgan paytda aytdi:

- Amirzodam, men bir navkaringiz bo'lsam ham sizga tug'ushqonimdek mehr qo'yanmen. Botirligingizgami, shoirligingizgami, odamgarchiligingizgami, ishqilib, mening... sizga ixlosim zo'r! Sizning shuncha xavfu xatarlardan omon qolganingiz ham katta

davlat!

Shu topda Tohir suyukli inisiga mehri toblanib, og'ir paytda uning ko'nglini ko'tarayotgan jonkuyar akaga o'xshar edi. Darhaqiqat, u Boburdan yetti yosh katta edi. Bobur ham bir lahza shohligini unutib, Tohirga xuddi akasiga qaraganday qaradi:

- Meni juda ko'p xatarlardan siz olib qolgansiz. Men sizdan ko'rgan yaxshiliklarimning o'ndan birini ham qaytargan emasmen. Siz menga og'amdek qadransiz.

- Rahmat sizga.

- Lekin hozir mening ko'nglim yer bilan yakson. Taqdir menga iste'dod bergan, kuch bergan, g'ayrat bergan, ammo nechun baxt bermagan?!

- Bu zamonda baxt o'zi yo'q, amirzodam! Axir sizdek nodir iste'dodlar dunyoga har kuni kelmaydi-ku! Nodon tojidorlardan qon yig'lagan elyurtimiz sizdek ma'rifatli sarkardaga mushtoq. Lekin baxil zamona g'alabani zolim xonga berib, bizni, mana vatanimizdan ham judo qilmoqchi. Ilohim bu baxil zamonaning bog'lari qurib ketsinu sizu bizning qadrimizga yetadigan yaxshi zamonlar ham kelsin! Endi... amirzodam, bu yerdan tezroq ketish kerak. Hirot ham bizga begona yurt emas. Podshoh Husayn Boyqaro sizning qarindoshingiz. Mening tog'oyim mavlono Fazliddin ham Hirotida ekan...

Bobur Xurosonga ketmay iloji yo'qligini o'yladi-yu, oshib o'tishi kerak bo'lgan tog'larni ko'z oldiga keltirdi. Uzoqdan moviy tusga kirib behad jozibali ko'rinadigan bu tog'lar tik dovonlardan, xatarli uchmalardan o'tishi kerak bo'lgan odamga qanchalik tund va berahm ko'rinadi! Hozir Boburning tasavvurida baland cho'qqilarning asriy qorlari kafanday beharakat va sovuq, o'limday abadiy bo'lib gavdalandi.

- Xatarli yo'llarda men o'z jonimni avval xudoga, so'ng sizga ishonib topshirmoqchimen. Bugundan boshlab siz mening qo'rchiboshimsiz. Ichki beklarim qatorida bo'lursiz.

- Inoyatingizdan minnatdormen, amirzodam!

- Hozir bu inoyatning sharafidan azobi ko'proq. Yo'lda charchagansiz. Borib dam oling. Ertadan safar tayyorligi boshlanur. Tohir ta'zim qilganicha chiqib ketdi.

- Rahmat sizga.

- Lekin hozir mening ko'nglim yer bilan yakson. Taqdir menga iste'dod bergan, kuch bergan, g'ayrat bergan, ammo nechun baxt bermagan?!

- Bu zamonda baxt o'zi yo'q, amirzodam! Axir sizdek nodir iste'dodlar dunyoga har kuni kelmaydi-ku! Nodon tojidorlardan qon yig'lagan elyurtimiz sizdek ma'rifatli sarkardaga mushtoq. Lekin baxil zamona g'alabani zolim xonga berib, bizni, mana vatanimizdan ham judo qilmoqchi. Ilohim bu baxil zamonaning bog'lari qurib ketsinu sizu bizning qadrimizga yetadigan yaxshi zamonlar ham kelsin! Endi... amirzodam, bu yerdan tezroq ketish kerak. Hirot ham bizga begona yurt emas. Podshoh Husayn Boyqaro sizning qarindoshingiz. Mening tog'oyim mavlono Fazliddin ham Hirotida ekan...

Bobur Xurosonga ketmay iloji yo'qligini o'yladi-yu, oshib o'tishi kerak bo'lgan tog'larni ko'z oldiga keltirdi. Uzoqdan moviy tusga kirib behad jozibali ko'rinadigan bu tog'lar tik dovonlardan, xatarli uchmalardan o'tishi kerak bo'lgan odamga qanchalik tund va berahm ko'rinadi! Hozir Boburning tasavvurida baland cho'qqilarning asriy qorlari kafanday beharakat va sovuq, o'limday abadiy bo'lib gavdalandi.

- Xatarli yo'llarda men o'z jonimni avval xudoga, so'ng sizga ishonib topshirmoqchimen. Bugundan boshlab siz mening qo'rchiboshimsiz. Ichki beklarim qatorida bo'lursiz.

- Inoyatingizdan minnatdormen, amirzodam!

- Hozir bu inoyatning sharafidan azobi ko'proq. Yo'lda charchagansiz. Borib dam oling. Ertadan safar tayyorligi boshlanur. Tohir ta'zim qilganicha chiqib ketdi.

Boburning uyqusi kelmas edi. U yana chodirdan chiqdi. Kunduzgi tuman tarqab ketgan, lekin osmonda bulut bor. Yulduzlar onda-sonda ko'rinib qoladi. So'x soyi osmonni boshiga ko'tarib shag'irlaydi. Tunda tog'larning qorasi kunduzgidan haybatliroq ko'rinadi. Bobur qop-qora tog'larga tikilib turganda yana ko'chki bosgan buloq esiga tushdi. Tog'larning bu tomonida hamma yo'llari bekilgan buloq endi tog'larning naryog'idan ko'z ochib chiqa olarmikin? Ulug'tog'dan narida bahaybat Pomir. Undan narida Himolay va Hindikush...

Buloq bu tog'larning hammasidan o'tib borib, nar-yoqlarda qaytadan ko'z ochishi uchun qanchalik katta kuch-qudrat kerak!

Taqdir Taqozosi (Ikkinchi Qism)

Hirot - Dovuldan Oldingi Osudalik

1

Xazonrezlik payti. Hirot bog'lariga suv beradigan Hiriyrud daryosi va Injil anhorining qirg'oqlariga za'faron yaproqlar to'kilgan. Qal'a tashqarisidagi mashhur Bog'i Jahonoro, Bog'i Muxtor, Bog'i Zubayda, Bog'i Chamanlardagi uzumzor va anorzorlar yoz bo'yi ko'tarib turgan mevalaridan ayrilib, yakkam-dukkam qovjiroq barglar bilan so'ppayib qolganlar.

Biroq bu janubiy shaharda kuzning xazonrezlik odatiga bo'ysunmaydigan daraxtlar ham ko'p. Hirotga Qandahor tomonidan kelishda yo'l bo'yidagi xiyobon va sayrgohlarda o'sgan minglarcha sarvlar, sanobar[20] daraxtlari kuzda ham bahordagidek yashnab turibdi. "Husayn Boyqaro hovuzi" deb atalgan ulkan toshhovuz bo'yida kumushrang jajji yaproqlari qush tilini eslatadigan baland va go'zal lisonittayr daraxtlari bor - bular ham xazon nimaligini bilmaydi.

Lisonittayrning barglari yara-chaqaga doriligini eshitgan Tohir hovuzdan beriroqda otdan tushdi-yu, jilovini yoshgina navkariga tutqizdi. So'ng o'zi hovuzning xilvatroq tomoniga o'ta boshladi. U dorivor barglardan yulib olib ketmoqchi bo'lib tepadagi shoxlarga tikilib borayotganda qarshidan kimdir:

- Menga qarang, bek yigit! - deb qoldi.

Tohir daraxtning yo'g'on tanasi ortidan chiqib kelayotgan mullanamo kishini ko'rdi. Nimasidir Fazliddin tog'asini eslatib, yuragini hapriqtirdi. Ammo soqolining uzunligi-yu, yuzining keksanamo ko'rinishi Tohirni shubhaga soldi. U odob bilan:

- Labbay, - deb salom berdi.

Tohirning yuzidagi xanjar iziga tikilib turgan haligi kishi endi uning ovozi ham tanidi-yu:

- Tohir! Jiyanim! - deb qichqirib yubordi.

Tohir ham endi tog'oyisini tanib, quchoq ochganicha unga qarab otildi. Hovuzning shishaday tiniq suvida ularning akslari bir-biriga qo'shilib ketdi.

- Vatanimning hidini olib kelgan jiyanim! Xudoga shukr, eson-omon ekansen!

33 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

Mavlono Fazliddin jiyani quchog'idan qo'ydi-yu, ko'zidan yuziga oqib tushgan quvonch yoshlarini artib, Tohirning kumush kamariga, beklar taqadigan qimmatbaho xanjariga va saqorlot chakmoniga endi razm solib qaradi. Tohirning boshidagi dubulg'aning tepasida ham beklarga xos kichkina bayroqcha bor edi.

- Jiyanim, martabang oshibdimi?

- Ha, tog'a, qo'rchibegimen.

- Muborak bo'lsin. Ilohim senga yomon beklarning ta'siri urmasin!

- Bobur mirzo ham yomon beklaridan bezgandan keyin bittasining o'rniga meni qo'ydi... Xo'sh, o'zingiz qalaysiz, mulla tog'a?

Kelganimdan beri qidiramen. So'roqlab-surishtiray desam, tanish-bilish yo'q.

Yoshi qirqqa kirar-kirmas yuziga ajin tushgan mavlono Fazliddin ma'yus tovush bilan dedi:

- Yuribmiz... Tuproqdan tashqarida. Xudo bizni omadsiz yaratgan ekan-da, jiyanim. Bu yerga kelib, endi Navoiy hazratlarining marhamatlaridan bahramand bo'lay deganimda, u zoti oliy vafot etdilar. Katta qurilishlar Husayn Boyqaro zamonida ham unchamuncha bo'lib turgan edi. Mana shu yil Husayn Boyqaro ham olamdan o'tdi. Qurilishlar taqa-taq to'xtagan. Bizga o'xshaganlarga yana ish yo'q!

- Unday bo'lsa, Bobur mirzoga bir uchrang.

- Bobur mirzo ham bu yerda mehmon... Meni qabul qiladimi, yo'qmi? Orada nozik gaplar o'tgan.

Tohir mavlono Fazliddin bilan Xonzoda begim orasida bo'lgan murakkab voqealarning chet-yoqasini eshitgan edi.

- Bo'lmasa, avval men u kishini xoli topib, siz to'g'ringizda gap ochib ko'raymi, mulla tog'a?

- Mayli, buni keyin yana maslahatlashurmiz. Obbo jiyanim-ey! Men Bobur mirzoning Hirotda kelganlarini eshitganimdan beri "sen ham bormikinsen, yo'qmikinsen", deb har bir navkarga ko'z tikib yurgan edim... Qani endi, yur, uyga boraylik! Agar senga mana bu dorivor yaproqlar kerak bo'lsa, uydan topib beraman. Bizning bog'chada ham shu daraxtdan bor.

- Bog'chada... bir o'zingizmisiz yoki uylandingizmi, mulla tog'a?

- Uylanganmiz, jiyani. Navoiy hazratlari maslahat berdilar. U kishida bog'bon bo'lgan durust bir odamning qizi bor ekan...

- Muborak bo'lsin! Farzandlar ham bormi?

- Ha, bir o'g'il, bir qiz.

- E, ajoyib-ku! Unday bo'lsa, men uyingizga to'yonalar bilan borurmen!

- O'zingni ko'rganim ming to'yonadan afzal, jiyani! Qani, yur!

Tohir bir necha qadam yurdi-yu, keyin nimanidir eslab, osmonga qaradi. Oftob og'ib borar edi.

- Mulla tog'a, uyingiz yaqinmi?

- Yo'q, uzoqroq. Shahar chetidagi Nazargoh mahallotida. Nima edi?

- Men hozir bir soatdan so'ng xizmatda bo'lmog'im kerak edi. Podshoh buyurgan edi.

- Obbo!.. Undoq bo'lsa... Shu yerda birpas o'tiraylik. Men sal diydoringga to'yay! O'zing qalaysen, jiyanim, uylanganmisen?

Tog'a-jiyani hovuzdan chetroqdagi tosh kursiga borib o'tirdilar. Tohir Robiyani qanday topganini aytib berdi-yu:

- Kobulga kelib bitta o'g'ilcha ko'rdik! - dedi. - Otini Safarbek qo'ydik.

- E, xayriyat! Men bir vaqtlar hamma narsadan umidimni uzgan edim. Seni ham qayta ko'rolmasmen, deb o'ylagan edim. Bosh omon bo'lsa, hammasi o'tar ekan... Sen bilan biz-ku, qutulib keldik-a! Andijondagilarning ahvoli ne bo'ldi?

- Buni so'ramang, mulla tog'a! Shayboniyxonning qirg'ini kechalari tushimga kirsam, bosinqirab chiqamen!.. U yoqda rosa abgor bo'lib, ikki yuz qirqtagina odam bilan Xurosonga qarab jo'nadik. Hisor tog'larining orasida rosa qiynaldik. Ot-ulovlar o'lib-so'yilib tamom bo'lgan. Bobur mirzo ham otini onasiga berib, o'zi piyoda yuradi. Oyoqlarimizda choriq. Qo'llarimizda tayoq. Turadigan joyning tayini yo'q. Birov beri kel, demaydi. Arzimagan amaldorlar Bobur mirzoday odamga behurmatlik qilib "yo'llaringdan qolmanglar, Hisordan tezroq o'tinglar", deydi. Bizning g'azabimiz kelib, qo'pol gapirgan amaldorlarni chopib tashlasak, deymiz. Lekin Bobur mirzo: "Bardosh qilinglar, tezroq Amudaryodan o'tib olaylik", deb shoshiradi.

- Lekin shoshirganicha bor ekan-da, jiyani. Sizlardan sal keyin Shayboniyxon Hisorni ham bosibdi-ku.

- Ha, keyin bilsak, Bobur mirzo uzoqni o'ylab shunday qilgan ekanlar. Hisor podshosi Xisravshoh umrida bir mushuk bilan ham urushib ko'rmagan qo'rroq odam ekan. Beklarning ko'pchiligi undan norozi ekan. Bobur mirzoga maxfiy odamlar yuborib:

"Keling, Hisorni sizga beraylik!" der ekanlar. Lekin Bobur mirzo fitnaga aralashmadi. "Keling", degan haligi beklarga: "Xoqon bo'lsalaring o'zlaring kelinglar", deb yaxshi gaplar aytib odam yubordilar. Biz Amudaryodan bu yoqqa o'tganda, Shayboniyxon Hisorga bostirib kiribdi. Qo'rroq Xisravshoh xon bilan jang qilishga yuragi betlamay, poytaxtni tashlab qochibdi. Uning o'ttiz ming qo'shini tarqab ketibdi. O'zingiz bilasiz, mulla tog'a, bunday paytda beklar nomi ulug'roq bir podshoh izlab qolishadi. Bobur mirzo Shayboniyxon bilan dadil jang qilgani, birda yengilgan bo'lsa, birda uni yenggani eslariga tushadi. Ilgarigi eshik og'a Qosimbek o'sha paytda Hisor qo'shinining orasida edi. Uning Bobur mirzoga ixlosmandligini bilasiz.

Xullas, ini buzilgan ariga o'xshab tarqalgan Hisor qo'shini Amudaryo bo'yida bizga kelib qo'shilaverdi. Eng avval Boqibek Chag'oniyoniy degani to'rt yuz askari bilan keldi. Bobur mirzo unga kutganidan ziyoda hurmat ko'rsatdi. Boqibekni eng baland martabali eshik og'a qilib qo'ydi. Keyin Xisravshohning boshqa beklari-yu, navkarlari ketma-ket kelib bizga qo'shilaberdi-da. O'zimiz daryodan ikki yuz qirqtagina odam o'tgan edik. Bir oy ichida to'rt mingga yetdik...

Mavlono Fazliddin jiyani so'nggi yillarda bir qadar o'zgarib qolganini endi aniqroq sezdi. Tohir ilgari bunchalik so'zlay olmas edi. U gapdon asilzodalar orasida ko'p yurib, mulozimlarga xos murakkab iboralar ishlatishga o'rgangan edi.

- Biz Kobulga kelsak, arg'in degan urug'dan Muqimbek hokim bo'lib o'tirgan ekan. Taxt da'vo qilishga haqqi ham yo'q, biz bilan olishadigan kuchi ham yo'q. Kobulni bizga jangsiz berdi. Keyin Husayn Boyqarodan Bobur mirzoga xat berdi. "Cherik bilan keling, Shayboniyxonga qarshi ittifoq bo'lib chiqaylik", debdi. Otda qirq kun yurib shuncha joydan kelsak, Husayn Boyqaro olamdan o'tibdi.

- Bir jihatdan Kobulni poytaxt qilib, bu yerga obro' bilan kelganlarning yaxshi bo'libdir, jiyanim. Aks holda, Husayn Boyqaroning kalondimog' o'g'illari Bobur mirzoni pisand qilmagan bo'lur edi.

- Lekin hozir hurmatimiz juda joyida. Shahar hokimini bizga qo'shib qo'yg'nanlar. Hirotni aylantirib rosa tomosha qildirdi. Katta dargohlarda har kun ziyofat. Bugun kech Bobur mirzo yana saroyga borishlari kerak edi...

Tohir osmonga ko'z tashlab, oftobning ancha pasayib qolganini ko'rdi-yu, bezovtalanib o'rnidan qo'zg'aldi:

- Mulla tog'a, men kech qolsam bo'lmas. Sizning uyingizga ertaga borsam maylimi? Qanday topib boramen? Shuni ayting.

Ular Tohirning otini jilovidan tutib turgan navkarning oldiga borgunlaricha mavlono Fazliddin uyining qayerdaligini Tohirga batafsil tushuntirdi. Tohir otining jilovini navkarining qo'lidan olar ekan:

- Mulla tog'a, otingiz qani? - dedi.

- Jiyanim, men piyoda yuramen.

- Uyingiz uzoq bo'lsa ham-a?

- O'rganib ketganmen.

Tohir tog'asining kambag'allashib qolganini endi sezdi-yu, otining kumush bezakli yuganini mavlono Fazliddinga tutqazdi:

- Bo'lmasa mana shu ot sizniki.

- O'zing-chi, jiyanim?

- Otxonada mening yana ikkita otim turibdi. Mining!

Tohir tog'asini qo'ymasdan otga mindirdi-yu, beliga qistirilgan qimmatbaho qamchini ham tog'asiga berdi.

- Siz O'shda menga mindirib yuborgan otning quluni bu, mulla tog'a. O'shanda meni boshdan-oyoq kiyintirgan edingiz-a, esingizdami?

- E, bosh omon bo'lsa do'ppi topiladi, jiyan! Buni eslatib o'tirma.

"Ammo ertaga kelin ayamga ham, bolalariga ham bosh-oyoq kiyimlik olib borib, tog'amni yana bir suyuntirishim kerak!" dedi Tohir o'zicha.

Ikkinchi ot ustida o'tirgan yoshgina navkar nima bo'layotganiga unchalik tushunmasa ham tog'a-jiyanga angrayib qarab turardi.

Mavlono Fazliddin xo'shlashib keta boshladi. Tohir navkariga qarab shipshidi:

- Farosating bormi?

Bekni piyoda qoldirib, navkarning otlig turishi chindan ham odobga to'g'ri kelmas edi. Yosh navkar buni ertaroq sezmaganiidan izza bo'lib otdan sakrab tushdi va jilovini Tohirga tutdi:

- Afv eting, bek janoblari.

Mavlono Fazliddin o'girilib qaradi-yu, Tohir nav-karning otida beklarcha savlat to'kib borayotganini, navkar esa uning yonida yo'rg'alab piyoda ketayotganini ko'rdi. Navkardan chiqqan ba'zi beklar obro'talab bo'lishi mavlononing esiga tushdi. "Ishqilib, Tohir o'shalarga o'xshamasin-da!" deb qo'ydi ichida.

2

Bugun o'n yetti kundirki, Bobur Hirotda Alisher Navoiy istiqomat qilgan muhtasham Unsiyada[21] yashaydi. Unsiyaning baland peshtoqlari, niliy gumbazi, oftobda jilolangan rang-barang koshinlari Boburga Samarqanddagi Ulug'bek madrasasini eslatadi. Lekin Unsiya-ning to'rt tomonidagi to'rtta minorasi Ulug'bek madrasasinikidan balandroq, binoning hajmi ham kattaroq edi. O'zi bundan o'n besh yilchagina oldin qurib bitirilgan, hali hamma bezaklari yap-yangi edi.

Unsiyaning ichidagi xonalardan bir qanchasini Navoiyning shaxsiy kutubxonasi egallagan. Bobur kutubxonadagi kitoblarni varaqlaganda, ularning ba'zi joylarida ulug' shoirning dastxatini ko'rdi-yu, Samar-qandda undan olgan maktubni esladi. Navoiyni ko'rishga muyassar bo'lolmagani uchun yuragini ma'yus tuyg'ular chulg'adi.

Kutubxona eshigi oldiga chiroyli bir javonga o'xshash katta soat qo'yilgan. Belgili vaqtlarda bu soatning tepasidagi jajji haykalcha harakatga keladi-yu, oltin bolg'achalar bilan ohangdor qilib zang chaladi. Bunday soat yasash g'oyasini soatsozga Navoiyning o'zi aytib, maxsus buyurtma bergan edi. Keyin Hirotda "Alisheriy" deb ataladigan zang chaluvchi soatlar rasm bo'lib ketgan edi.

Bobur kutubxonadan chiqar ekan, ustma-ust zang chalayotgan soatga qarab turib, o'zicha o'ylandi: "Ajab! Alisherbekning o'zlari vafot etgan bo'lsalar ham ixtirolari tirik. Umri soniy shulmikin? Bu soat o'z egasining ikkinchi umrini o'lchab zang chalmuqdamikin?"

Unsiyaning ich-tashida bu binoni qurgan va unda hayotining oxirgi kunigacha yashagan noyob insonning ruhi kezib yurganga o'xshardi. Bobur Navoiyning qo'li tekkan eshiklarni ehtiyot bilan ochar, marmar zinalarda uning ko'zga ko'rinmas izlarini bosib o'tayotganini his qilib, mumkin qadar sekin qadam tashlar edi.

Hovlida toshhovuz bo'yidagi chinorlar tagida farrosh yigit xazon supurmoqda edi. Bobur ikki tomonida to'q yashil shamshod daraxtlari qator turgan chiroyli yo'lkaga burildi. Bu yerda uni Navoiyning shogirdi Xondamir va uning eng yaqin nadim[22]laridan Sohib Doro kutib turar edilar. Hassa tayangan keksa Sohib Doro Bobur bilan ko'rishayotib:

- Amirzodam, - dedi. - Hazrat Mirning vafotlaridan beri Unsiya ruhsiz tanadek edi. Siz kelganingizdan so'ng bu tanada yangi jon, yangi ruh paydo bo'ldi!

Yoshi o'ttizlarga borgan tiyrak ko'zli Xondamir Boburga sinovchan nazar bilan kulimsirab tikildi: "Andijondan kelgan yigirma to'rt yoshlik shahzoda bu mubolag'ali gapga yarasha kamtarona javob toparmikin?"

Qalbi ezgu va ma'yus tuyg'ularga to'lib turgan Bobur shoirona o'xshatishlar qilib o'tirgisi kelmay jo'n javob berdi:

- Mavlono, hazrat Alisherning makonlari mening o'zimda yangi bir ruh paydo qildi. Bu yerda men san'atu ma'rifatning hali umrimda ko'rmagan kamolotini ko'rmoqdamen.

Xondamir Boburning javobidan qanoatlangandek mamnun bosh irg'adi. Sohib Doro ham:

- Siz haqsiz, amirzodam, - dedi. - Hazrati Mir neki yaratgan bo'lsalar, hammasida o'zlarining oliy ruhlaridan bir nishona qoldirmishlar. Mana bu minoralarga bir nazar tashlang!

Bobur uchi osmondagi oq bulutlarga tegay deb turgan baland koshinkor minoralarga tikildi.

Odatda, yuksak minoralarning odam chiqib atrofqa qaraydigan usti yopiq halqasi, ya'ni shiyponchasi eng tepasida bo'ladi. Unsiya minoralarida esa tepadagi halqadan tashqari o'rta belida ham maxsus halqalar bor edi. Sohib Doro buning sababini aytdi:

- Hazrati Mir Hirotda manzaralariga baland bir joydan qarab o'tirib hordiq chiqarar edilar. Keksaygan paytlarida minora tepasidagi halqaga chiqishlari mumkin bo'lmay qoldi. Shundan so'ng me'morga o'zlari aytib, pastroqqa ham halqa qurdirdilar.

- Iloj bo'lsa, shu halqalardan biriga biz ham chiqsak, - dedi Bobur.

- Bajonidil!

Sohib Doro Boburni Xondamir bilan birga g'arbiy minoraga tomon boshladi. Ammo minora ichidagi tik, aylanma zinalardan chiqolmasligini aytib, o'zi pastda qoldi. Minoraning o'rta halqasiga Boburni Xondamir boshlab chiqdi.

Ular atrofqa ko'z yugurtirishdi. Uzoqda qorli Muxtor va Iskalja tog'lari. Pastda kuz kirib, suvi jildirab qolgan Injil anhuri. Uning chap sohilida mashhur Gavharshodbegim madrasasi savlat to'kib turibdi. Navoiy qurdirgan Ixlosiya madrasasi Injilning o'ng qirg'og'ida - Gavharshodbegim madrasasiga yuzma-yuz tushgan edi. Ixlosiyadan narida bemorlar davolanadigan, ayni vaqtda, mudarrislar yoshlarga tibbiyot ilmini o'rgatadigan Shifo'iya nomli shifoxona "H" madrasa. Undan narida ulkan gumbazli Xalosiya

xonaqohi. Katta bir mahallaning o'rnini oladigan joy Alisher Navoiy qurdirgan nodir obidalarga to'lib, Hirotning salobatiga salobat qo'shgan edi.

Shaharning narigi yoqlarida ham moviy tog'larga o'xshab yuksalib turgan minora va gumbazlarning ko'pligi Boburga birdan Samarqandni eslatdi-yu, yuragini dard aralash sog'inch tuyg'usi chulg'adi.

- Mavloni, - deb Bobur Xondamirga yuzlandi. - Hirot obidalarini qurgan me'morlar orasida Movarounnahrda kelganlari ham bormidi?

- Amirzoda, Siz Hirotta Samarqand sayqali ham borligini sezib turganga o'xshaysiz.

- Ha, savolimning boisi ham shu.

- Hirotning ko'p ulug' zotlari Samarqandda tahsil ko'rmishlar. Ular Samarqand sayqalini qalblarida olib kelmishlar, yana Movarounnahrdaqatoratlaridan bezib qochgan talay iste'dodlar Hirotga kelib, hazrat Alisherdan panoh topmishlar. U oliy zotning fazilatlarini behisob edi. Lekin faqirga eng ulug' tuyulgan fazilatlarini "B" hazrat Mirning iste'dodshunosliklari-yu, zakovatparvarliklari edi. Ulug' ishlarini ulug' iste'dodlarsiz qilib bo'lmasligini hazrat Alisher yaxshi bilur edilar. Shuning uchun hamisha el-ulus orasidan nodir iste'dodlar izlab o'tdilar. Yonlarida yurgan nadimlariga, musohiblariga, biz kabi shogirdlariga aytar edilarki, baxillik doim nursiz, layoqatsiz, iste'dodsiz odamlardan chiqur. Xususan, oliy jamiyatda layoqatsiz baxillar doim iste'dodlarning yo'lini to'surlar, xudodod zakovatlarini yuzaga chiqarmay, xayf qilurlar, bundan butun xalq zarar ko'rur. Dunyodagi eng mash'um baxillik, iste'dodlarning yo'lini to'sguvchi baxillikdir. Dunyodagi eng oliy saxovat esa nodir iste'dodlarni yuzaga chiqaruvchi saxovatdir.

- Ayni haqiqat! - zavqlanib xitob qildi Bobur.

Xondamir bu xitobdan ruhlanib, ovozi xiyol ko'tarib davom etdi:

- Biz biron safardan qaytsak yoki hazrat Alisherga bir-ikki kun ko'rinmay yurib, keyin huzurlariga kelsak: "Qani, xo'sh, yana qanday ajoyib iste'dod uchratingiz?" "B" deb so'rar edilar. Biz uchratgan nodir iste'dodlarning ba'zilarini o'n besh-o'n olti yoshlik o'spirinlar bo'lar edi. Hazrat Alisher: "Bo'ladigan bola o'n besh yoshida bosh bo'lur, bo'lmaydigan odam qirq yoshida ham yosh bo'lur", der edilaru topilgan iste'dod o'spirin bo'lsa ham huzurlariga chorlar edilar. "Sohib Doru iste'dodli shoir Zayniddin Vosifiyni o'n besh yoshida hazrat Mirning huzuriga keltirgan edi. Hazratning saxovatlaridan bahramand bo'lgan bu yosh shoir juda tez ulg'ayib, butun Hirotga mashhur bo'ldi. Ulug' musavvir Kamoliddin Behzod ham yoshlikdan hazrat Mirning tarbiyalari bilan ulg'aydilar. Shoir Hiloliy, xattot Sulton Ali Mashhadiy ham hazrat Alisher kashf etib, tarbiyat qilgan iste'dodlardandir. Ko'z o'ngimizda turgan Hirot so'nggi o'ttiz-qirq yil mobaynida avvalgidan o'n barobar go'zalroq, ulug'vorroq bo'lib ketganini barcha fozil kishilar ay-turlar.

- So'zingiz chin, mavlono. Men ko'rgan Rub'i maskunda[23] Hirotdek shahar yo'qdir!

- Amirzodam, bugungi Hirotni shunchalik go'zal, shunchalik ulug' qilganlar - el-ulus orasidan chiqqan iste'dodlar emasmi?

- Rost! Ko'z o'ngimizda turgan barcha nodir obidalar - ulug' iste'dodlar xazinasidan chiqqan gavharlardir.

- Lutf qildingiz, amirzodam. Hazrat Alisher - gavharday bebaho iste'dodlar xazinasini ochgan eng ulug' kashfiyotchi edilar. Buni sulton Sohibqiron Husayn Boyqaro ham tan olgan edilar. Eshitgandirsiz amirzodam, hazrat Alisher bilan Husayn Boyqaroning oralariga nifoq solgan baxillar ko'p edi. Ma'lumimgizkim, sulton Husayn mastlikda ko'p yomon ishlar ham qilgan edilar... Ammo ichmay yurgan ta'blari tiniq kunlarda hazrat Alisherga shundoq ehtiromlar ko'rsatar edilarki, hammamiz hayron qolar edik. Bobur Xondamirning zavqli bir voqeani eslagandek mamnun kulimsiraganini ko'rdu-yu, uning hikoyasini kutib, yuziga tikildi. Xondamir hali yigit yoshida bo'lsa ham ko'p o'ltirib ishlash oqibatida bir oz semirib qolgan to'la gavdali o'rta bo'y kishi edi. U go'shtdor barmoqlari bilan qoshining ustini silab qo'ydi-yu:

- Hazrat Alisher "Xamsa"larini bitirib Sulton Husayn Boyqaroga o'qishga berdilar, - deya hikoya qila boshladi. - Sulton Husayn ta'bi nazmi o'tkir zot edilar. "Xamsa"ni o'qib hazrati Alisherni saroylariga chaqirmishlar, butun a'yonlari oldida tabrik aytmishlar. Sulton Husaynning yaxshi ko'rgan bebaho bir oq otlari bor edi. Miroxo'rga: "O'shal otni keltiring!" - deb buyurmishlar. Mir hazratlari hayratga tushib: "Menga ot in'om qilmoqchilarmi?" - deb o'ylamishlar. Otni keltirgunlaricha podshoh Mir Alisherga qarab: "Endi siz she'riyatda menga ustoz pirsiz, men sizga murid bo'lmoqchimen", deganlar. Mir Alisher iztirob bilan e'tiroz qilganlarki: "Hazratim, siz podshohdirsiz, sizga men murid bo'lmog'im kerak". Shu asnoda oq otni oltin anjomlari bilan keltirurlar. Sulton Husayn kulib turib so'rabdilar: "Murid pirning amrini bajarmog'i kerakmi?" Mir Ali-she'r, albatta, tasdiq javob bermishlar. Shunda podshoh u oliy zotga aytmishlarki: "Bo'lmasa, mana shul otga mining!" Shohning amri vojib. Mir Alisher otga yaqinlashurlar. Oq otning bir fe'li bor ekan: Sulton Husayndan boshqa odam minmoqchi bo'lsa, belanglab qo'ymas ekan. Mir Alisher yaqinlashganda ot belanglashga tushmish. Shunda Sulton Husayn otni jilovidan olib: "Tinch tur!" - deb o'shqirurlar. Ot tinchlangach, hazrat Mir unga minurlar. Saroy ahli: "Endi nima bo'larkin?" deb nafaslarini ichlariga olib sukutga ket-mish. Sulton Husayn otning jilovini ilkilaridan qo'ymay hovli bo'ylab yurib ketmishlar. Hamma hayron. Shunda podshoh ot ustidagi hazrat Alisherga ayturlarki: "turkiy tilda birinchi bo'lib yozgan ulug' "Xamsa"ngiz uchun mendek Sulton Sohibqiron sizga jilovdor murid bo'lsa arzir!" Saroy ahli bu so'zni eshitib, lol bo'lib qolmish. Hazrat Alisherning o'zlari shu darajada mutaassir bo'lmishlarki, hushlaridan ketib qolmishlar. Keyin mulozimlar chopib borib hazratni otdan tushirib olmishlar... Ana, amirzodam...

- Fikringizga tushundim, mavlono, - dedi Bobur o'ychan tovush bilan. - Qayerdiki iste'dodlarga baxillar zavol keltirolmasa-yu, saxiylar yo'l ocha olsa, o'sha joy bugungi Hirot kabi kamolot cho'qqisiga ko'tarilgan ekan.

Xondamirning ko'nglidagi gapni Bobur burchalik yaxshi topib aytgani mavlonoga g'alati ta'sir ko'rsatdi. Xondamir Boburda o'zining maslakdoshini topganday quvonib:

- Tasanno, amirzodam! - dedi. - O'shal ulug' zotlar davrida Hirotning kamolot quyoshi osmonning eng baland nuqtasiga chiqqani rost! Lekin... afsuski, quyosh eng baland nuqtadan so'ng pastga og'ar ekan. So'nggi yillarning mudhish voqealarini ko'rib, qalbimni bir vahm titratur: "Hirotning tole quyoshi asta-sekin og'ib tushmasdan, birdan zulmat qa'riga qulab ketsa... unda ne qilg'aymiz?"

Xondamir Movarounnahrdaqatoratlar va qir-g'inlar Shayboniyxonning qo'shini bilan birga Hirotga ham yaqinlashib kelayotganini sezgani uchun shu iztirobli savolni bergan edi. Uning nazarida, bu savolga Shayboniyxon bilan yuzma-yuz olishgan Boburgina javob berishi mumkin edi.

- Iztirobingiz bejiz emas, mavlono, - dedi Bobur. - Hirottdagi bugungi osoyishtalik dahshatli to'fon oldidan bo'ladigan muvaqqat sokinlikni eslatur. Toshkent ham men so'nggi marta borganimda, xuddi hozirgi Hirotga o'xshar edi. Men ming balolarni boshdan kechirib, jahannam qa'ridan chiqib borgan edim. Marhum tog'oyim Mahmudxonga: "Bu balolar sizning ham boshingizga tushmasin, birga chora topaylik", deganimda istehzo qilib kulgan edi. Rahmatlik siz aytgan iste'dodsiz, layoqatsiz tojidorlardan edi... Xiyala baxilligi bor edi... Mahmudxon axiri Shayboniyxonning oyog'i tagida qandoq toptalganligi ma'lumimgizdir.

- Nahotki, o'sha hodisalar Hirotida yana takrorlansa, amirzodam?

Bobur Hirotning shimol-g'arbida g'ubor ichida ko'rinayotgan Soqi Solmon cho'lining xira ufqiga tikilib, o'ylanib qoldi. U Hirotga temuriylarning boshini qovushtirib, Shayboniyxonga qarshi mustahkam ittifoq tuzish uchun kelgani, bu mavzuda qariyb yigirma kun-dan beri muzokara borayotgani Xondamirga ma'lum edi. Bobur tezda javob beravermagach, Xondamir andisha qilib dedi:

- Amirzodam, muzokaralar maxfiy bo'lsa, faqir davlat sirlarini bilishga haqqim yo'q. Faqat...

- Mavlono, minora ustida biz faqat ikkimiz turibmiz. Mening sizdan yashiradigan sirim yo'q. Hirot taxtida ikki og'a-ini birga podshohlik qilishlarini bilursiz.

- Ha, asli o'zi taxt Badiuzzamon mirzoniki edi-yu, lekin Xadicha begimning tarafdorlari Muzaffar mirzoni ikkinchi podshoh qilib ko'tardilar. Tarixda hargiz misli ko'rilmagan hodisa.

Xondamirning bu hodisadan norozi ekanligi sezilib turardi. Bobur bosiq tovush bilan so'zida davom etdi:

- Har ikki podshohlaringiz ham mehmondo'stlikda, suhbatdorlikda, orasta bazm o'tkazishda benzirlar. Ammo jangu jadalga xohishlari yo'qmi, har qalay, Murg'ob bo'yida uchrashganimizda g'alati bir hodisa bo'ldi. Xonning bir pora qo'shini Xurosonning Chechektu navohisini[24] bosgani to'g'risida xabar keldi. Xonning o'zi Amudaryodan narida edi. Xondan ko'ra biz turgan joy Chechektuga yaqinroq edi. Men taklif qildimki, Chechektuni besh-olti yuz kishilik yog'iy bosgan bo'lsa, darhol o'tlanib ularning o'zlarini bosmoq kerak. Toki xon qo'shini Xurosonga osonlikcha kelolmaydigan bo'lsin. Badiuzzamon mirzo inilari Muzaffar mirzoni Chechektuga yubormoqchi bo'ldilar. Ma'lumingizkim, har ikkovlarining o'z eshik og'alari, o'z mulozimlari, o'z cheriklariyu alohida sarkardalari bor. Muzaffar mirzo jang ko'rmagan yigit. Chechektuga borishga jur'at qilmadi. "Hazrat og'am borsalar, biz boshqa chegaralar himoyasida bo'lurmiz", dedi. Badiuzzamon mirzo: "Men jangda nobud bo'lsam, bu taxtni yolg'iz o'zi egallaydimi?" deb o'yladi nazarimda, Chechektuga borgisi kelmadi. Ko'p sansalor bo'lgandan so'ng men aytdimkim: "Ijzat bergaysizlar, men yigitlarim bilan borib, Chechektuni yog'iydan ozod qilishga urinib ko'ray". Og'a-ini bir-birlariga qaradilaru elulusdan nomus qildilar. "Siz mehmonsiz" deb, meni bu niyatimdan qaytardilar. Qo'ymasdan Hirotga boshlab keldilar. Chechektu yog'iy ilkida qoldi.

Xondamir kuyunib "uh" tortdi:

- Bu hammasi - Xurosondan tole yuz o'girayotganining nishonasi! Amirzodam, boshimiz ustida qanday balolar to'planayotganini bizning podshohlarimizdan ko'ra siz yaxshi bilursiz. Chunki barchasini o'z ko'zingiz bilan ko'rmishsiz. Biz bu haqda mavlono Behzod bilan ham ko'p gaplashdik. Hirotning barcha jonkuyar fozil kishilari umid ko'zini sizga tikkanlar. Xatar qanchalik kuchli ekanligiga shoyad podshohlarimizni ishontirsangiz. Barcha yaxshi kuchlar birlashsa-yu, shoyad falokatning oldini olishga muassar bo'lsalar.

Bobur minoradan pastga tikilib:

- Bilmadim, mavlono, - dedi. - Bugun-erta podshohlar bilan yana shu haqda gaplashmoqchimen.

- Ilohim, kushoyishi koringizni bersinu muzokarangiz biz istagandek tugasin, amirzodam!

Bobur tashakkur aytib, minora zinapoyasiga tomon yo'naldi. Pastga tushayotib, Hirot qal'asining ichida "B" baland tepalik ustida turgan ulkan arkka noxush nazar tashladi.

3

Kuz iliq kelgani uchunmi, Hirot tojdorlari hali ham qal'a tashqarisidagi bog'larda yashamoqda edilar. Shaharning shimol-sharqidagi Qipchoq darvozasidan narida Shohruh mirzo davrida mashhur bo'lgan Bog'i Safidda Muzaffar mirzo Bobur sharafiga katta ziyofat berdi. Hirotning eng zo'r pazandalari tayyorlagan g'izol[25] kaboblari, ishtaha ochuvchi nordon ocharlar[26], mohicha nomi bilan mashhur bo'lgan o'ta nozik xushta'm suyuq oshlar Muzaffar mirzo o'z mehmoni bilan o'tirgan tillakori ko'shkning yuqorigi qavatiga ketma-ket olib chiqilmoqda edi. Sozandalar poygahroqda o'tirib, qonun va udda, g'ijjak va nayda etni jimirlatuvchi kuylar chalishardi. Hirotning mashhur hofizlari ovozlari uncha baland ko'tarmasdan, yurakning qat-qatiga singadigan sokin mayin tovush bilan ashula aytishar, bu hammasi Boburga juda ulug'vor bir san'atning namunasi bo'lib tuyulardi. Bazm avjiga chiqqanda soqiy Bobur qarshisiga kelib, bir tizzasini gilamga tirab cho'kkaladi, so'ng yigirma yildan beri xumda kuch yig'ib yotgan va bugungi ziyofat uchun ochilgan tiniq xushbo'y mayi nobdan surohiyga quydi-da, Boburga uzatdi. Bobur hali may ichmagan edi. Ammo hozir eshitgan kuy va ashularining ta'sirida birdan uning may ichgisi keldi-yu, o'ng yonidagi Qosimbekka qaradi.

Obburdonda Boburdan ajralib Hisorga ketgan Qosimbek Qavchin bultur Kobulda barcha navkari bilan birga Bobur xizmatiga qaytib kelgan va yana uning eng yaqin maslahatgo'yiga aylangan edi. Qosimbekning o'zi umrida may ichmagan xudotars kishi bo'lgani uchun Boburni ham ichkilikka yo'latgisi kelmas edi.

- Amirzodam, - shivirladi Qosimbek. - Badiuzzamon mirzoning chog'ir majlisida may taklif qilganlarida ichmagan edingiz. Bu yerda ichsangiz, narigi mirzo eshitib ko'ngliga olmasmikin?

Bu so'zlar Boburni sergaklantirdi. U bitmay yotgan murakkab va chigal ishlarini esladi-yu, Muzaffar mirzoga qarab:

- Faqirni ma'zur tuting, mirzo hazratlari, - dedi. - Men umrimda may ichmaganmen!

Muzaffar mirzo Boburning may ichishdan qo'rqayotganini sezib, qah-qah urib kuldi. Uning anchagina kayf qilgani shu beandisharoq kulgisidan bilindi:

- Amirzodam, nahotki butun Andijonu Samarqand may zavqidan bexabar bo'lsa?

- Mirzo hazratlari, may zavqi Samarqand Andijonda ham keragidan ortiq. Ammo faqir boshqa zavqlardan ortmas edim. Uzrimni hazrat og'angiz Badiuzzamon mirzo qabul qilgan edilar... Faqir andesha qilmoqdamen...

Badiuzzamon mirzo tilga olingach, Muzaffar mirzo ham jiddiylashdi. Boburning andishasi unga asosli tuyuldi-yu, soqiyga:

"Bas, qistama!" ishorasini qildi. Bazmda Badiuzzamon mirzoning eshik og'asi Zunnunbek arg'un ham bor edi. Soqiy podshosining ishorasi bilan Boburga qo'yilgan mayni o'sha Zunnunbekka berdi.

Odamlarning kayfi oshgan sari bazm qizib borar, ba'zi beklar ham o'rtaga chiqib raqs qilishar, Mir Sarbarahna, Burxon gung degan mashhur qiziqchilarning askiyalaridan ko'tarilgan qahqahalar shiftdagi naqshlarni ham titratayotganday bo'lar edi.

Husayn Boyqaroning o'limiga hali ko'p vaqt bo'lmagan. Hirot xavf ostida turgan og'ir bir vaziyatda shunchalik xushchaqchaq bazm o'tkazilayotgani Boburdan ham ko'ra Qosimbekning g'ashini keltirmoqda edi. Qosimbek kulgi, shovqin orasida Boburga shivirladi:

- Bu shirakayf shoh bilan endi muzokara qilib bo'lmas. Buning ixtiyori onasi Xadicha begimda emish. Hozir begimning huzuriga chiqaylik, amirzodam.

- Ziyofat tugamasdan chiqib ketsak, behurmatlik bo'lmasmi?

- Qulingiz kelishib qo'yanmen. Begim o'z qasrlarida bizga muntazirlar.

Askiyachilar musobaqasi tugab, kulgilar bosilgach, Bobur Muzaffar mirzodan hazrat begimning huzurlariga borish uchun ijozat oldi.

* * *

Oq marmardan qurilgan uch qavatli ulkan qasrda o'nlab oltin qandillar yonmoqda edi. Bobur, Qosimbek, Zunnunbek va ularni boshlab borayotgan Burunduqbek zinalarga to'shalgan mayin guldor poyandozlardan tovushsiz qadam tashlab, uchinchi qavatga ko'tarildilar. Qasrning devorlariga Shohruh mirzo o'zining san'atkor o'g'li Boysunqur mirzo uchun ishlatgan go'zal rasmlar hali ohori to'kilmay yap-yangi turar edi.

Xadicha begim Boburni qasrning muhtasham qabulxonasida kutib oldi va olti oyog'i ham quyma oltindan ishlangan, ustiga yaxlit sadaf qoplangan miz yoniga o'tqazdi.

Salobatli, xushqomat begimning orqarog'ida - qabulxonaning eng ko'zga ko'rinarli joyida bir tup atirgul yarqirab turibdi: poyalari oltindan, barglari zumraddan, to'q qizil gullari yoqutdan. Gul shoxiga qo'nib turgan kichkina oltin bulbulning tumshuqchasida - don o'rnida sof gavhar jilolanib turibdi. Qabulxonaning eshik va derazalariga osilgan shohi darpardalarga ham durlar, la'llar va boshqa qimmatbaho toshlar qadalgan edi.

Faqat Xadicha begimning o'zi qoramtir kumushrang parchadan bezaksiz kabo kiygan, uning boshidagi ko'kish toqida ko'zga uncha tashlanmaydigan siyrak marvarid donalari ko'rinar edi. Aqlni shoshiradigan bunday javohirot orasida go'zal qiz-juvonlar qurshovida o'tirgan ellik yoshli ulug'sifat malika Boburni ham, Qosimbekni ham ancha dovdiratib qo'ydi.

Bobur ko'ngliga tugib kelgan murakkab gaplarini begimning musohabalarini va kelinlari oldida qanday aytishni bilmay bezovtalandi. Xadicha begim buni sezib osoyishta kulimsiradi:

- Amirzodam, siz bizga qarindoshsiz. Shuning uchun mening kelinlarim, musohabalarim sizni ham o'z mirzolaridek e'zozlab suhbatingizga ishtirok etmoqchilar. Tortinmay erkin o'tiring.

- Mutashakkirmen!

Yuzlarida yupqa oq pardalari bor qiz-juvonlarning yuz-ko'zlari sham yorug'ida uncha aniq ko'rinmas edi. Ammo xina qo'yilgan nafis qo'llar, ipak kiyimlar og'ushidagi ingichka bellar va baland ko'kraklar ko'pchilik ayollarning yosh juvonlar ekanidan dalolat berardi. Muzaffar mirzoning eng ko'hlik xotinaridan Qorako'z begim degani qaynonasining qulog'iga labini yaqinlashtirib, yengil bir kulgi bilan allanarsa dedi. Xadicha begim ham sho'x kulib bosh irg'adi-yu, Boburga yuzlandi:

- Amirzodam, Hirotning asilzoda qizlari sizga maroq bilan ko'z tikar emishlar. Shunday bahodir shoh, shunday ko'hlik yigit, shunday iste'dodli shoir haramsiz bo'ydoq yashar emishsiz. Rostmi?

Bobur qip-qizarib yerga qaradi-yu, bu to'g'rida gap ochilganidan ozorlanib:

- Hazrat begim, rost, - dedi. - Taqdiru nasibim shundoq bo'ldi.

- Taqdiringiz endi tag'ayyur topsin, amirzodam. Hirotda qolib, Muzaffar mirzoga ini bo'ling. Siz ham temuriyzodalardansiz.

Hirotdan sizga munosib go'zalu oqila qizlar topaylik, to'y-tomosha bilan uylaning.

Muzaffar mirzoga ini bo'lish - uning tarafdoriga aylanish degan so'z edi. Bir vaqtlar nevarasi Mo'min mirzoning o'ldirilishiga sabab bo'lgan Xadicha begim, ehtimol, kelajakda Badiuzzamon mirzoni ham yo'q qilish va o'g'lini yakka podshohga aylantirish maqsadidadir. Bobur uning o'g'liga ini bo'lsa, albatta, begimning bu maqsadini amalga oshirishga ishtirok etishi kerak.

- Mutashakkirmen!

Yuzlarida yupqa oq pardalari bor qiz-juvonlarning yuz-ko'zlari sham yorug'ida uncha aniq ko'rinmas edi. Ammo xina qo'yilgan nafis qo'llar, ipak kiyimlar og'ushidagi ingichka bellar va baland ko'kraklar ko'pchilik ayollarning yosh juvonlar ekanidan dalolat berardi. Muzaffar mirzoning eng ko'hlik xotinaridan Qorako'z begim degani qaynonasining qulog'iga labini yaqinlashtirib, yengil bir kulgi bilan allanarsa dedi. Xadicha begim ham sho'x kulib bosh irg'adi-yu, Boburga yuzlandi:

- Amirzodam, Hirotning asilzoda qizlari sizga maroq bilan ko'z tikar emishlar. Shunday bahodir shoh, shunday ko'hlik yigit, shunday iste'dodli shoir haramsiz bo'ydoq yashar emishsiz. Rostmi?

Bobur qip-qizarib yerga qaradi-yu, bu to'g'rida gap ochilganidan ozorlanib:

- Hazrat begim, rost, - dedi. - Taqdiru nasibim shundoq bo'ldi.

- Taqdiringiz endi tag'ayyur topsin, amirzodam. Hirotda qolib, Muzaffar mirzoga ini bo'ling. Siz ham temuriyzodalardansiz.

Hirotdan sizga munosib go'zalu oqila qizlar topaylik, to'y-tomosha bilan uylaning.

Muzaffar mirzoga ini bo'lish - uning tarafdoriga aylanish degan so'z edi. Bir vaqtlar nevarasi Mo'min mirzoning o'ldirilishiga sabab bo'lgan Xadicha begim, ehtimol, kelajakda Badiuzzamon mirzoni ham yo'q qilish va o'g'lini yakka podshohga aylantirish maqsadidadir. Bobur uning o'g'liga ini bo'lsa, albatta, begimning bu maqsadini amalga oshirishga ishtirok etishi kerak.

- G'amxo'rilingizdan minnatdormen, hazrat begim, - dedi Bobur. - Faqat mening bir andesham bor.

- Qanday andesha, amirzodam?

- Faqirni ma'zur tuting.

Bobur sukut qilib, yerga qaradi. U gapini faqat Xadicha begimning o'ziga aytmoqchi ekanini sezgan ayollar ta'zim qila-qila chiqib ketdilar. Shundan keyin Bobur Shayboniyxonning Hirotni ustiga bostirib kelishi muqarrarligi haqida, hozir to'y-tomoshaga emas, hayot-mamot janglariga tayyorlanish kerakligi to'g'risida gapira boshladi.

- Shayboniyxon Andijondan Xorazmgacha, Marvdan Turkistongacha barcha joyni olib, behisob qo'shin to'plamishdir. Men uning har bir jangga qanchalik astoydil shaylanishini bilurmen. Balo-qazoday bostirib kelsa ancha-muncha cherik tit-pit bo'lib ketishini ko'rganmen!

Bobur Shayboniyxonning harbiy qudratini va shaf-qatsizligini isbotlaydigan dalillar keltira boshladi. Xadicha begim sabrsizlanib:

- Bu baloning balogardoni nedur? Shuni ayting, amirzodam! - dedi.

- Buning balogardoni barcha temuriyzodalarning birlashuvidir. Hamma viloyatlarga tavochilar yuborib, ellik-oltmish ming qo'shin to'plamoq kerak. Qish bo'yi bu qo'shinni mashq qildirib, yagona bir sarkarda boshchiligida jangga tayyorlamoq kerak.

- Yagona sarkarda kim bo'lishi mumkin? - dedi Xadicha begim sergaklanib.

Qosimbek "yalt" etib Boburga qaradi. Hozir tirik qolgan temuriylar orasida Boburdan boshqa odam bu ishni eplolmasligi uning ko'nglidan o'tdi. Ammo qo'shin kimniki bo'lsa, hokimiyat ham o'shaniki ekani azaldan ma'lum. Xadicha begim o'g'lining hokimiyatiga hech kimni yo'latmasligi ham aniq.

Bobur uning ko'ngli uchun: "Yagona sarkarda - Muzaffar mirzo bo'lsinlar!" demoqchi bo'ldi-yu, orqaroqda Zunnunbek o'tirgani esiga tushdi. Zunnunbek bu gapni Badiuzzamon mirzoga yetkazsa, ikki oraga nifoq tushadi.

- Bosh sarkarda kim bo'lishini hazrat og'a-inilar o'zlari hal qilmoqlari kerak, - dedi. - Bazmlarni to'xtatib, butun e'tiborni mudofaaga qaratmoq kerak. Har bir kun g'animat, hazrat begim!

Xadicha begim Zunnunbek bilan Burunduqbekka murojaat qildi:

- Janob amirlar, sizlarning fikrlaringiz qalay?

Zunnunbek o'siq qoshlarini dikkaytirib, ko'zlarini Boburga qat'iyat bilan tikdi:

- Amirzodam Shayboniyxonning Movarounnahrda g'alabalariyu xunxo'rliklaridan bizni ogoh qilganlari yaxshi. Ammo Shayboniyxonning Movarounnahrda sinmagan qilichi Xurosonga kelib, albatta sinur! Men bunga aminmen, hazrat begim!

Shuning uchun ortiqcha tashvishu tahlikaga o'rin yo'q, deb hisoblaymen.

Zunnunbek ishonch va e'tiqod bilan aytgan bu so'zlardan Xadicha begim darhol yengil tortdi. Bobur esa Zunnunbekka taajjub bilan tikilib dedi:

- Karomatingiz ilohi to'g'ri kelsin, janob amir! Ammo bu karomatga qanday asoslar bor?

- Bu karomatni men emas, Hirotning eng obro'li valiyolari qilmishlar.

Zunnunbek shunday deb Xadicha begimga iymaniroq qarab qo'ydi. Bu qarashning ma'nosini tushungan Xadicha begim Boburga kulimsirab izoh berdi:

- Hirotning Qutb nomli mashhur valiyi bor. Shu vaqtgacha Qutb nimani karomat qilgan bo'lsa, hammasi to'g'ri chiqmish. Qutbga tushida ayon bo'lurki, Shayboniyxonning qilichini amir Zunnunbek sindirurlar. Mo'tabar munajjimlar yulduzlarga qarab, bu karomatni tasdiq qildilar. Shundan so'ng valiyalar Zunnunbekning yelkalariga muqaddas fo'ta solib, nomlariga Hizabrulla unvonini qo'shib aytadigan bo'ldilar.

"Hizabrulla" - arabcha "ollohning arsloni", ya'ni "engilmas botir" degani edi. Arabchani yaxshi biladigan Bobur bu unvonning ma'nosini tushunib, istehzoli kulimsiradi:

- Janob Zunnunbekda arslonning yuragi borligiga shak-shubha yo'q. Ammo hazrat begim valiyalar munajjimlarni tilga olganlarida faqir Saripulda Shayboniyxon bilan masof urushga chiqqan kunlarimni esladim. Mana, janob Qosimbek ham bor edilar.

Shahobiddin nomlik munajjim kechasi osmonga qarab: "Sakkiz yulduz yelkangizda rost turur, ertaga urushga kirsangiz, zafar, albatta, sizniki bo'lg'ay!" - deb valiylik qildi. Biz shunga ishonib, Shahrisabzdan keladigan ko'makni ham kutmasdan, maydonga chiqdik... Mana, haligacha o'shal xatomizning azobini tortib yuribmiz.

Boburning gaplaridan Xadicha begimning yuzlari tundlashib, lablari atrofida burushliqlar paydo bo'ldi. Zunnunbek esa o'tirgan joyida asabiy to'lg'anib:

- Amirzodam, niyatni yaxshi qilmoq kerak! - dedi. Hirotning valiyolari Samarqand munajjimlaridek nodon emaslar! Saripuldagi xatoni Hirotday ulug' shaharda hech kim takror etmagay!

Zunnunbek ko'zlari yonib, telbalanib gapirganini ko'rgan Burunduqbek uni bosishga tirishdi:

- Janob Zunnunbek, oliy mehmon bizga yaxshilik istab Kobulday joydan kelmishlar. Vaziyat xatarli ekanligi rost. Shoshilinch choralar o'ylamoq kerak!

Xadicha begim bahslashuvchilarni muloyimlik bilan yarashtirib qo'yishga harakat qildi:

- Janob Zunnunbek, vaziyat chindan ham jiddiy, beparvo bo'lmaslik kerak. Ammo janob Burunduqbek ham bir narsani unutmasinlar: mag'lubiyatni ko'p ko'rgan odamga xatar goho aslidan kattaroq ko'rinur. Amirzodam siz ko'p tashvish chekmang. Shayboniyxon bizga tajovuz qilsa, o'z tajovuzidan halok bo'lur!

* * *

- Xadicha begimdek ko'pni ko'rgan malika shayxlarning xushomad gapiga ishonib yurganlaridan men hayron, - dedi Bobur ertasi kuni Bog'i Jahonoroda Badiuzzamon mirzo bilan gaplashib o'tirganda.

Gavdasining shertaxlitligi va ko'zining qisqligi otasi Husayn Boyqaroga o'xshab ketadigan Badiuzzamon mirzo istehzo bilan kulimsiradi:

- Hayron bo'lmang, amirzodam. Ne qilsa ham ayol kishida, qisqa o'ylab o'rgangan.

- Ammo bu kaltabinlikning kasofati hammaga urishi mumkin-ku, hazratim?

- Nachora? Suyukli farzandimiz Mo'min mirzo ham shu begimning kasofatidan halok bo'lib ketdi!

- Hazratim, rahmatlik otangiz kayf ustida qilgan fojiaiviy xatoni endi unuting!

- Unutolmaymen, chunki ayb marhum otamda emas edi! Sulton Sohibqiron Mo'min mirzoni behad yaxshi ko'rar edilar, she'rlarini yod bilar edilar. Avvallari otamning menga ham mehrlari yaxshi edi. Axir men Ё” taxt vorisi edim! Xadicha begim men bilan otamni dushman qilishning yo'lini izlar edi. Mo'min mirzo asir tushgach, bu yo'l topildi - uni shirakayf podshohning farmoni bilan o'ldirdilaru men bilan otamni xundor dushmanga aylantirdilar. Shundan keyin begimning o'g'li Muzaffar mirzo mening o'rimga valiahd bo'ldi. Bugungi sheriki podshohlik ham ana shu begimning ixtirosi! Men aniq bilamen: begim meni muvaqqat tojdor deb bilurlar. Meni yo'q qilib, Muzaffar mirzoni yagona podshohga aylantirishning qulay paytini poylamoqdalar!

Bobur Badiuzzamon mirzoga Shayboniyxonni eslatdi:

- Hazratim, Shayboniyxon haqida ne yangi xabarlar bor?

- Xon Xorazmni olib, Samarqandga qaytgan emish...

- Undoq bo'lsa, xon endi Xuroson yurishiga chiqmoqchidur? - so'radi Bobur.

- Darhol-a? Xorazm yurishidan so'ng biror yil dam olmasmikin?

Badiuzzamon mirzoning tasmol gaplari - uning dushman orasidan aniq xabar yuborib turadigan maxfiysi yo'qlig'idan dalolat berardi. O'z inisining barcha mayda-chuyda sirlarini bilib turish uchun behisob maxfiylar yuborib qo'ygan podshoh bu ishni ashaddiy dushmani Shayboniyxonni nisbatan qilmayotgani Boburni tang qoldirdi.

- Hazratim, Shayboniyxonning revu rangini[27] faqir ozroq ko'rganmen. Xonning maxfiylari hozir Hirotda darvish, yo savdogar, yoki navkar qiyofasida yurib, barcha zarur xabarlarini Samarqandga yetkazib turgan bo'lsalar kerak.

Boburning koyinib gapirganini sezgan Badiuzzamon mirzo kinoyamuz kuldi:

- Amirzodam, siz ham shohsiz, ehtimol, sizning maxfiylaringiz Samarqanddan yangi xabar yuborgandirlar?

- Men sizni otamdek e'zozlaymen, hazratim. Gap maxfiylarda emas. Faqir tajribadan shuni bilamenki, Shayboniyxon charchagan askarlarini bosib olgan viloyatda dam olish uchun qoldirib, avvaldan dam olib yotgan qo'shini bilan darhol yangi yurishga otlanur.

Uning butun kuchi shundaki, barcha og'a-ini, qarindosh-urug'lari bilan bir tan-bir jon bo'lib, maydonga chiqur. Biz bu xatarli yog'iy qarshisida ichki nizolarni unutmog'imiz kerak. Biz ham bir tan-bir jon bo'lib, yagona sarkarda boshchiligida jangga astoydil tayyorlanib kirmasak, oqibati yomon bo'lishi ehtimoldan yiroq emas.

- Yagona sarkarda, dedingizmi? Kim bizga sarkarda bo'lmoqchi, amirzodam?

Birinchilikni talashayotgan bu ikki og'a-ini "Menga bo'lmasa, unga ham bo'lmasin!" deyishga tayyor ekanligi Boburga hozir aniqroq sezildi. Raqib og'a-ini talashayotgan mamlakat ulardan faqat biriga yoki amakivachchalari Boburga tekkanidan ko'ra yetti yot begonaga tekkani afzalroq. Chunki begonalar ularning bunchalik baxilligini keltirmas edi.

- Nahotki jangga ham alohida-alohida chiqmoqchisizlar? - dedi Bobur.

- Nachora? Har kimning o'z cherigi, o'z sarkardasi bor. Men Muzaffar mirzoga ishonmaymen. Ammo siz bilan har qanday jangga birga kirishga tayyormen. Chunki sizga ishonamen. Amirzodam, siz Hirotda qoling! Neki darkor bo'lsa ayting! Muhayyo qilurmiz. Bobur og'a-inining faqat shu nuqtada yakdil ekanini sezdi. Jang ko'rgan Bobur butun bek va navkarlari bilan Hirotda qolsa-yu, vaqti kelib, jangga birga chiqsa ularning mushkullari osonroq bo'ladi.

Ammo og'a-inining qo'sh hokimiyati Boburga tagi chirib teshilgan kemaga o'xshab ko'rinar. U bu kemada qolsa paymonasi to'lgan og'a-iniga qo'shib g'arq bo'lishi muqarrarligini tobora aniq his qilmoqda edi.

Ertasi kuni peshin namozidan keyin Unsiyaga Boburni ko'rish uchun kelgan mavlono Fazliddin navkaru savdarlarning ko'ch yig'ishtirayotgan va safarga hozirlanayotganlarini sezdi. Yo'lakda tog'asiga duch kelib qolgan Tohir:

- E, xayriyat, o'zingiz keldingiz, mulla tog'a! - dedi.

- Ha, ne gap jiyanim?

- Ertaga tongda Hirotdan jo'nab keturmiz.

- Kobulgami?

- Ha, - deb shivirladi Tohir. - Lekin podshohlar buni bilmasinlar. Ruksati oliy shahar tashqarisida qishlamoq uchun berildi.

Hammaga "Xurosonda qishlagaymiz" deb e'lon qilindi. Siz ham bildirmang.

Mavlono Fazliddinning ruhi tushib:

- Obbo, - dedi. - Bizni sag'irdek mung'aytirib ketar ekansizlar-da?

- Qish chiqsa, siz ham Kobulga ko'chib boring. O'tgan gal uchrashganingizda Bobur mirzo o'zlari taklif qildilar-ku.

- Ko'chib borish osonmi, jiyanim? Bir oy-qirq kunlik yo'l... Ayolmand odammiz...

Mavlono Fazliddin xomush bo'lib Boburning qabulxonasiga qarab ketdi. Bir vaqtlar Alisher Navoiyning qabulxonasi bo'lgan ko'rkam tanobiyning zarrin o'ymakor eshigi oldida yasovul yigit turgan edi. U ichkariga kirib, tez qaytib chiqdi-yu, eshikni ochib, mavlonoga yo'l berdi.

Uy to'rida Bobur bilan suhbatlashib o'ltirgan kishilarni mavlono bir qarashda tanidi. Navoiyning nadimlaridan bo'lgan qirq besh yoshlardagi ko'sa odam B" shoir Sulton Muhammad edi. Undan beriga mashhur xattot Sulton Ali Mashhadiy cho'kkalagan.

Boburning o'ng tomonida Kamoliddin Behzod va Xondamir o'tirishibdi.

Shoir Sulton Muhammadning ko'zlari isyonkorona chaqnadi.

- Ularga buni so'z bilan emas, faqat shamshir bilan uqtirish mumkin!

Xondamir eshik tomonga xavotirli ko'z tashlab qo'ydi. Bir vaqtlar Alisher Navoiydek odamga maxfiylarini yuborib qo'ygan podshohlar Boburning ketiga ham odam qo'ygan bo'lishlari mumkin edi.

Sulton Ali Mashhadiy suhbatni xatarli mavzulardan naribroq olib ketish uchun yonida turgan charm juzdonni ochdi-da, bir dasta zarvara oldi.

- Faqir oliy mehmonimizning g'azallaridan bir nechasini ko'chirib kelgan edim.

Varaqlar qo'ldan-qo'l o'ta boshladi. Xattotning ajoyib san'ati tufayli har bir harf nafis va tirik tasvirga aylangan edi. Xondamir satrlarga ko'z yugurtirib:

- O! - dedi hayrat bilan. Ko'p shoirlar "yor"ni ilohiylashtirib, butun najotni "yor" dan izlab o'rganmishlar. Amirzodam bu odatiy aldanishlarga qarshi isyon qilgan kabi yozmishlar:

Jonimdan o'zga yori vafodor topmadim,

Ko'nglimdan o'zga mahrami asror topmadim...

Bobur, o'zingni o'rgata ko'r yorsizki, men -

Istab jahonni, muncha qilib yor topmadim!

- Mardona so'zlar! - dedi Behzod Boburga qarab.- Siz ming marta haqsiz! Odam o'ziga ham ishonmog'i kerak!

- Minnatdormen, mavlono.

Shoir Sulton Muhammadga ikkinchi she'rning matlai yoqqan edi.

- Eshiting, janoblar:

Sendek menga bir yori jafakor topilmas,

Mendek senga bir zori vafodor topilmas.

Mavlono Fazliddin og'ir tin oldi:

- Hozirgina so'zlashgan dardimizni aytmishlar!

Bobur maqtovlardan xiyol o'ng'aysizlanib:

- Janoblar, - dedi, - men sizlardek san'atkorlar bilan uchrashib, suhbatlashganim uchun tangriga shukr qilamen. Faqirning qog'ozni qoralab yozgan satrlarim mavlono Mashhadiyning tengsiz san'atlari tufayli sizlarga shunchalik manzur bo'ldi. Joiz bo'lsa, g'azallardan xotira uchun mavlonolarga bir nusxadan bermoqchimen.

- Ayni muddao! - dedi Xondamir quvonib.

Bobur g'azallaridan ataylab uch-to'rt nusxadan ko'chirtirgan edi. Xondamirga, Behzodga, Sulton Muhammadga o'zlari yoqtirgan g'azallardan bir nusxadan berdi. Ular shoir va xattotning hurmatlari uchun g'azal bitilgan zarvaraqlarni olib, non kabi ko'zlariga surtib qabul qildilar. Bobur so'nggi g'azaldan bir nusxasini mavlono Fazliddinga uzatib:

- Mavlono, biz siz bilan faqat vatandosh emasmiz, hamdardu hasratdoshmiz, - dedi.

Mavlono Fazliddin g'azalni olib ko'ziga surtdi-yu:

- Men aminmen, Hirotda bitilgan ushbu g'azal tez kunda Samarqand Andijonga ham yetib borur, - dedi.- Xudo amirzodam bilan bizni ham vatanga sog'-salomat qaytgulik qilsin!

- Aytganingiz kelsin, mavlono!

Bobur Qosimbekni chaqirtirdi va Sulton Ali Mash-hadiyga g'azallarni san'atkorona ko'chirganligi uchun oltin tugmalik kimxob to'n kiydirdi.

So'ng u mavlonolarni hovliga kuzatib chiqdi. Hammalari xayrlashayotganlarida me'morga qarab:

- Balki kelgusi yilda Kobulga borursiz, mavlono? - dedi. - Rost, katta me'morlik obidalari qurishga hali imkonimiz yo'q. Kobul hozir Hirotga nisbatan chekka bir viloyat. Ulug' san'atkorlarga makon bo'larlik saroyimiz yo'q. Lekin xudodan umidimiz borki, kelgusida tole bizga ham kulib boqqay, biz ham ulug' san'atkorlarga makon beradigan kunlarga yetgaysiz!

- Taklifingizni bajonidil qabul qilurmen! - dedi mavlono Fazliddin.

- Amirzodam, - dedi Xondamir. - Alisher Navoiyning dargohlarida qilgan pokiza niyatingiz ilohim ro'yobga chiqsin! Ilohim hazrat Alisherning ruhlari hamisha sizga madadkor bo'lsin!

Bu tilakka hammalari sidqidildan qo'shilib, yuzlariga fотиha tortdilar.

Ertalab kun chiqayotganda Bobur xos navkarlari va beklari bilan Hirotning tashqarisidagi keng bog'-ko'chadan ketib borar edi. Ko'chaning ikki tomonida Hirot a'yonlarining g'ishtin devorli, koshinkor gumbazli ko'shk va chorbog'lari bor edi. Salobatli bir bog' hovlining baland devori yonidan o'tayotganlarida, devor tepasidan kimdir uch-to'rta atirgul tashladi. To'q qizil rangli gullardan biri Bobur mingan saman otning o'siq yoliga kelib tushdi. Gulning tikanlari ot yoliga ilinib qolganini ko'rgan Bobur devor tepasiga qaradi-yu, yosh bir qizning qiyg'och qoshlarini va qosh ustiga bostirib kiygan guldor toqisini ko'rdi. Keyin u ot yoliga ilinib qolgan gulni qo'lga olib, labiga yaqinlashtirdi.

Uzoqda yastanib turgan Zanjirgoh tog'larining baland cho'qqilariga qor tushgan edi. Hirotning kech kuzida nima ham bo'lib ochilgan bu gulning ajib hidi bor edi. Bobur gulning xush bo'yi dimog'iga urilgan zahoti jilovni beixtiyor tortib, otini to'xtatdi. Uzangiga oyoqlarini tirab, egardan bo'y cho'zdi-da, devor tepasidagi qizga tikilib qaradi. Endi unga qizning olov chaqnatib turgan qop-qora ko'zlari, bu ko'zlarga nihoyatda yarakashgan gulrang yonoqlari aniq ko'rindi. Bobur bu ko'chadan avval ham o'tgan edi. Qiz avvalari ham uni ko'rib, tanib qolgan ekanmi, ko'zlari mo'tirab va uyali bosh egdi. Bu uning salom berganimidi yoki xayrlashganimidi? O'n yetti-o'n sakkiz yoshlardagi bu qizning jozibasiyu mo'tirab bosh egishi Boburga shunday ta'sir qildiki, u bir lahza nima qilishini bilmay esankirab turdi.

Bu orada boshqa mulozimlar ham qizni ko'rib otlarini to'xtatgan edilar. Boburni Muzaffar mirzoning Hirot bo'yicha dorug'asi Yusuf Alibek kuzatib bormoqda edi. Qirq yoshlardan oshgan ko'ngilchan bu bek devor tepasidagi qizni tanib kuldi-yu:

- Iye, Mohimmisiz! - dedi. - Obbo, Mohchuchuk-ey, katta qiz bo'lib qolibsiz-a!

Qiz go'yo endi o'ziga keldi, "lip" etib, boshini devor ortiga oldi-yu, ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Yuzi qandaydir ichki olovning taftidan qizargan, ko'zlari g'alati chaqnagan Bobur Yusuf Alibekdan shoshib so'radi:

- Kim? Kim dedingiz?

- Amirzodam, bu hovli Sulton Sohibqironning uzoq qarindoshlaridan biriga qarashli. Qizning otasi Husayn Boyqaroning nufuzli devonboshilaridan edilar. Bordi-keldimiz bor edi.

- Hozir bormilar?

- Borlaru, lekin... davlat ishidan chetlanmishlar.

- Nechun?

- Bilmadim, hozirgi podshohlarimiz bilan oralari yaxshi bo'lmasa kerak. Qandahorgami, G'aznagami ko'chib ketish taraddusida emishlar, deb eshitdim.

Otlar yurib bormoqda edi. Bobur Mohim deb atalgan qizning tobora uzoqda qolayotganini o'ylab, ko'nglida kuchli bir armon sezdi. Yigirma kun Hirotga yurib, bu qizni nega faqat endi, jo'nab ketayotgan paytda ko'rdi?

Bobur hali ham qo'lida ushlab borayotgan gulga qaradi. Boyagi go'zal qiz Hirotning butun nafosatini o'z jozibasi bilan birga mana shu gulga muattar hid kabi joylab berganga o'xshar edi.

Bobur gulni yana bir hidladi-da, boshidagi sallasining qatiga ko'zga uncha tashlanmaydigan qilib qistirib qo'ydi.

Lekin undagi nafis bir hayajonni Qosimbek zimdan kuzatib bormoqda edi. Boburga otadek g'amxo'r bo'lgan bu odam shunday ko'hlik yigitga munosib bir qiz uchrashini ko'pdan beri kutib yurardi. Bobur esa ko'z ochib ko'rgan yostiqdoshi Oyisha begimning bevafoqligi-dan qattiq ozor chekkani uchun ayol zotidan tortinar, ancha-muncha qizlarga moyillik bildirmas edi. Hirot malikasi Xadicha begim uni asilzoda xonadonlarga kuyov qilishga urinib ko'rdi. Bobur ro'yxushlik bermadi.

Marhum Sulton Ahmad mirzoning kichik qizi Ma'suma begim onasi bilan Samarqanddan Hirotga kelib qolgan ekan. Kayvoni ayollar oraga tushib, bir mehmondorchilik paytida Boburni Ma'suma begim bilan uchrashtirdilar. Qiz juda nazokatli va go'zal edi. Ammo Qosimbek uni ko'rganda Toshkentda qolgan Oyisha begimni esladi.

Chindan ham Ma'suma begim - Oyisha begimning singlisi edi. Bobur orada turgan hirotlik amma-xolalarning ko'ngliga qarab, qizga moyillik bildirgan bo'ldi, lekin to'yni paysalga soldi. Qosimbek orqali shunday javob aytirdi:

- Ma'suma begim onalari bilan Kobulga borsalar...

Qizning onasi:

- Xo'p, Kobulga borgaysiz, - deb va'da berdi.

Lekin Qosimbek bu nozikkina qizning Hindikush tog'lari osha Kobulga yetib borishiga uncha ishonmasdi. Yetib borganda ham Boburning boshi ustida charx urib yurgan intihosiz mushkulotlariga bardosh berolmasa kerak, deb o'yldi.

Ammo bog' ko'cha devoridan gul tashlagan Mohim ismlik olov qizning yuz-ko'zlarida nafis go'zallikka yo'g'rilgan qudratli bir ohanrabo bor edi. Ana shu ohanrabo Boburni hamon o'ziga tortib turar edi.

Bog' ko'chadan keng dalaga chiqqanlarida Bobur sallasi qatidagi pushti rang atirgulni sekin qo'lga olib, yana bir hidlab ko'rdi.

Shunda devordan mo'ralagan qiz uning ko'z oldi-da qaytadan gavdalandi-yu, butun borlig'ini nafis va shirin tuyg'ularga to'ldirdi.

"Shuncha qilib, istab jahonni yor topmadim!" degan Boburga balki shu qiz yor bo'lar? Nega undan bu qadar tez ayrildi? Nahotki bu qizni qayta ko'rish nasib qilmasa?

Qosimbek otini Boburning otiga yaqin keltirib, past tovush bilan so'radi:

- Amirzodam, bu atirgul qaysi gulzorda o'sganini surushtirib ko'raymi?..

- Ixtiyoringiz, - dedi Bobur uyalinqirab.

- Qizning otalari Husayn Boyqaroga xesh bo'lsalar, men bu xonadon bilan albatta aloqa bog'lagaymen.

Bobur bu rejani ma'quullagan ma'noda bosh iring'adi.

- Amirzodam, agar yulduzi yulduzingizga to'g'ri kelsa, men Mohim bonuni Hirotdanmi, Qandahor yoki G'aznadanmi, qayerdan bo'lsa ham, albatta izlab topgaymen!

Hindikush, Kobul - O'lim Bilan Yuzma-Yuz

Xirotdan uzoqlashganlari sari go'zallik va nafosat nuriga yo'g'rilgan iliq tuyg'ular o'rmini Hindikush tog'ining bahaybat qoyatoshlari va uning sovuq muzlariga o'xshaydigan xavotirliklar egallay boshladi. Boburning Kobuldan chiqib kelganiga uch oydan oshyapti, lekin u yerdagi ishonchli odamlardan xabar kelmayapti. Ora uzoq - otda bir oy-qirq kunlik yo'l. Karvon bilan Kobuldan kelgan savdogarlar noxush ovozarlar eshitibdi. Go'yo Bobur mirzo Hirotdojdori bilan yovlashib qolganmish, uni Ixtiyoriddin qal'asiga qamab qo'yganmishlar.

Hisorda Xisravshohdan ajralib kelib, Bobur xizmatiga kirgan yigirma ming mo'g'ul sipohlari bu xabarga asoslanib, Kobulda o'z hokimiyatlarini o'rnatish harakatiga tushganmish. Mo'g'ullarning dug'lat qavmidan bo'lgan Muhammad Husayn (avvalgi O'ratepa hokimi) fitnachilarga bosh bo'lmoqda emish. Ammo Kobul dorug'asi Mulla Bobo Boburga sadoqat saqlab, qo'rg'on darvozalarini berkitib olganmish. Agar shu gaplar rost bo'lsa, qo'rg'on qamalda qoladi. Ammo tashqaridan yigirma ming qo'shin hujum qilsa, qo'rg'onni egallashi hech gap emas. Unda Bobur Samarqand tufayli Andijondan ayrilgani kabi, Hirotdojdori Kobuldan ham ajralib, yana ora yo'lda muallaq qolishi mumkin.

Bu xatarning oldini olish uchun Bobur Kobulga tezroq yetib borish harakatiga tushdi.

Aksiga olib, qish erta boshlandi. Qavs oyidayoq tog' etaklariga yoqqan qalin qor otlarning tizzasiga yetib bordi. Chaxcharon degan joyda Bobur beklarni mashvaratga to'pladi.

- Dovonlar bekilgandir, - dedi Xo'ja Kalonbek. - Qandahor orqali borsak, yo'l tekis. Hindikushni aylanib o'tgaymiz.

- Aylanib o'tganingizgacha qirq-ellik kun vaqt ketgay! - e'tiroz qildi Qosimbek. - Ungacha mo'g'ullar Kobul qo'rg'onini egallab olsa, keyin ne qilgaymiz?

- Xudo ko'rsatmasin! - dedi Bobur. - Ilohim bu mishmish yolg'on chiqsin!

- Ammo shamol bo'lmasa terakning uchi qimirlamay, amirzodam! Kobulga tezroq yetib bormog'imiz shart! To'g'ridagi Ko'tali Zarrindan oshsak Qandahor yo'lga nisbatan masofa ikki barobar qisqargay. Bir oy vaqt yutgaymiz!

- Unday bo'lsa, mayli, janob Qosimbekning taklifini qabul qilaylik. Faqat dovon yo'lini yaxshi biladigan yo'lbo'shchi topish kerak.

- Bunisi menga tan! - dedi Qosimbek.

Ertasi kuni yana qor yog'a boshladi. Bobur qo'riqchi yigitlari bilan o'tlanib chiqayotganda Qosimbek af-g'onlarning pashoyi qabilasi yashaydigan qishloqdan Sulton degan bir yo'l ko'rsatuvchini topib keldi.

Olachipor salla o'ragan, baland bo'yli, burni uzun, jingalak soqoliga oq oralagan bu odamning yuzi Boburga allanechuk tund ko'rindi. Bobur u bilan ot ustida turib dariy tilida so'zlashdi:

- Qishda Ko'tali Zarrindan o'tish mumkinmi yo'qmi?

- O'tganlar bor, - dedi Sulton. - Ammo bu yil qor juda ko'p. Ko'chki bosib qolishidan qo'rqmasangiz...

- Siz qo'rqmasangiz biz nechun qo'rqaylik?..

- Men qishda o'tsam, bir o'limni zimmamga olib o'taman. Ketishda uydagilardan rozi-rizolik so'rab yo'lga chiqaman. Qaytib kelmasligim mumkin.

Bobur Qosimbek tomonga o'girilib turkiy tilda so'radi:

- Nafasi muncha sovuq? Boshqasi yo'qmidi?

- Boshqalari unamadi. "Dovon bekilgan, jon kerak!" deyishdi.

- Bizga jon kerak emasmi?

- E, bular shunaqa vahima qilib, qadrini oshirgay! Mana shu Sulton qishda ham Ko'tali Zarrindan o'tgan ekan. Kadخدosi aytdi! Sulton pashoyi soqoliga ingan qor zarralarini kafti bilan sidirib tashlar ekan, istehzoli kulimsirab qo'ydi. Bobur uning turkiychani tushunishini sezdi, ammo is-tehzosini yoqtirmadi. Sultonning dilida ortiqcha g'ururmi, kuduratmi, sovuq bir narsa bordek tuyuldi.

- Janob Qosimbek, odamlarimizni ortiqcha xatarlarga giriftor qilmaylik. Hali ham bo'lsa Qandahor yo'lga qaytaylik!

- Ammo vaqtini boy bersak, Kobul ilikdan ketgay, amirzodam! Siz bilan biz qancha xatarli dovonlardan oshganmiz! Hisor tog'laridan qor bo'ronlari tagida dahshatli uchmalar, sekirtmalardan o'tib, Iskandarko'l-ga tushganimiz yodingizdami? Xudo asraymen desa, hech gap emas!

- Xayr, bu gal ham xudo o'zi asrasin! - deb Bobur Sultonning yo'l ko'rsatuvchi bo'lishiga rozilik berdi.

Sulton uyiga borib, chindan ham onasidan, xotini va bo'y yetgan farzandlaridan rozi-rizolik so'rab chiqdi. Uning o'ziga to'q, badavlat oilasi bor, sayisxonasidagi sakkizta otiga maxsus otboqar qaraydi. Bu gal qishda yo'l ko'rsatuvchi bo'lishdan maqsadi faqat pul ishlash emas. Yoshlikdan unga tinchlik bermay kelayotgan alam va intiqom tuyg'usi uning shu ishga bosh qo'shishiga sabab bo'ldi.

U Qosimbekka rozilik berishdan oldin, dovondan o'tmoqchi bo'layotganlarning kimligini surishtirib bildi. Bobur - temuriylardan ekani, Abusaid mirzo uning bobosi bo'lgani Sultonning o'n yosharlik paytida boshdan kechirgan fojialarni esiga soldi.

Sultonning ota-bobolari Shohruh mirzo bilan yaxshi hamkorlik qilgan badavlat odamlar edi. Shohruhning o'limidan keyin boshlangan alg'ov-dalg'ovlarda Turondan Abusaid mirzo o'g'li Mahmud mirzo bilan Xurosonga bostirib keldilar. Sultonning otasi Shohruh mirzodan ko'p yaxshilik ko'rgani uchun uning nevaralariga yon bosdi.

Lekin Abusaid mirzo g'olib kelib, Shohruhning ko'pchilik nevaralarini qilichdan o'tkazdirdi. Sultonning otasi va akasini ham shohruhiylar tomonida turgani uchun boshlarini kesdirdi. Hovlilarida bor mol-hollarini, onasining bo'qchalaridagi narsalarigacha talab ketishdi. Bu ham ozlik qilganday, Sultonning o'n besh yoshlik chiroyli opasini asira qilib olib ketdilar. Keyin eshishalar, uni Abusaid mirzo haramiga bir necha kunlik joriya qilib beribdilar...

Ustma-ust kelgan bu baxtsizliklardan Sultonning onasi kasal bo'lib yotib qoldi. Lekin ularning badavlat qarindoshlari bor edi.

Og'ir paytda ular yordam qo'lini cho'zdilar. Sulton yigit yoshiga yetguncha zamonlar ham bir qadar tinchidi, karvonlar ko'p qatnaydigan bo'ldi. Sulton karvonlarga yo'l ko'rsatuvchilik qildi, savdo-sotiqdan ham yaxshi daromadlar olib, ro'zg'orini butlab oldi.

Hozir qahraton qish kunida uyida oilasi bilan tinchgina o'tirishi mumkin. Lekin Bobur ham bu yerlarga bobosi Abusaid mirzoning izidan kelganligi Sultonning dilidagi qasoskor tuyg'ularni uyg'otib yubordi. Nohaq o'ldirilgan otasi va akasi, nomusi toptalgan opasi uchun mana bu temuriyodadan xun talab qilib qasd olishga haqqi yo'qmi? Bu ham o'sha kelgindi fothlarning biriku.

Turondan kelib bu yerlarda xo'jayin bo'lib yuribdi. Qani, Hindikush tog'iga ham xo'jayin bo'lib ko'rsin-chi?! Sulton o'z xundor

dushmanini eng mashaqqatli yo'llardan boshlab boradi, uning azob tortganlarini ko'rib bir alamdan chiqadi. Ilojini topsa, dovon yo'llarida qor bo'ronlariga ko'mib qaytadi. Shu bilan otasi va akasining ruhlari oldidagi qiyomatlik burchini bajargan bo'lmaydimi? Sulton shu o'y bilan sayisxonaga kirdi. Tog'larda yaxshi yuradigan eng baquvvat qora qashqa otini egarladi. Jun xurjunga ikki haftaga yetadigan qilib qovurdoq go'sht, yog'liq patir va boshqa yeguliklar soldirdi. O'zi qalin po'stin kiyib, yana ikkita jun chakmon, issiq quloqchin, "jo'rab" deb ataladigan qalin paypoqlar oldi. Otlarga yem-xashakni ham unutmadi. Po'stin tagidan beliga xanjar taqib oldi. Hamma yuklarini qizg'ish rangli miqti otga ortirdi-da, uni yetovga oldi.

Bobur va Qosimbek boshliq beku navkarlar uch yuz kishidan ortiq. Ko'pchiligining yetovda oti bor. Tuyalarga turli yuklar, chodir va yig'ma o'tovlar ortilgan. Qish kuni bularning hammasini oziq-ovqat va yem-xashak bilan ta'minlash oson emas.

Avvalgi hokimlarning odatini yaxshi biladigan Sulton: "Bular ham aholining mol-holini zo'ravonlik bilan tortib olib zaxira yig'sa kerak", deb o'yladi.

Ammo Bobur xazinachiga buyurib, hamma zaxiralar uchun oltin-kumush tanga to'latdi. Hatto yem-xashakni va qor kuraydigan yog'och kuraklarni ham tangaga sotib olishdi.

Ko'z ilg'agan hamma joy oppoq qorga burkangan. Sulton qora qashqa otda oldinda yo'l boshlab boradi. Bobur va Qosimbeklar uning ketidan otliq kelishmoqda. Orqada yuzlab beku navkarlar yetovdagi otlar va yuk ortilgan tuyalari bilan turnaqator bo'lib tizilib yo'l yuradi.

Bir haftadan beri har kuni qor yog'adi. Goho qalin bulutlar yirtig'idan oftob xiragina bo'lib ko'rinadi-da, ko'p o'tmay yo'q bo'lib ketadi.

Oppoq toza qor ko'zni oladi. So'ng yana maydalab qor yog'ishga tushadi.

Yo'llar qor tagida ko'rinmay ketgan. Sulton bolalikdan yaxshi biladigan tepaliklar, jilg'alar va qoyatoshlarga qarab tusmol bilan yo'l boshlab boradi. Tog' etaklarida ularga bironta qo'y suruvi, bironta qoramol uchramaydi B" chorva yeydigan o't-o'lanlar qor tagida qolib ketgan. Hatto kakliklar ham bu qorda don topolmay pastliklarga tushib kelgan. Ular qalin qorda durust ucholmay qolarikan, qanotlarini yozib, qorga tiqilib qolgan kakliklardan besh-o'ntasini yigitlar yo'l bo'yidan tutib oldilar:

- Kechqurun tunashga to'xtaganda kabob qilgaymiz!- deyishib, xurjunlariga joyladilar.

Tog' oraliqlariga kirganlarida qor otning tizzasidan balandga chiqdi. Qish chillasi qahrli, sovuqning qattiqligidan oyoq taglarida g'archillagan qorning tovushi tog' yonlaridan aks-sado bo'lib qaytadi. Yuqoriga ko'tarilganlari sari yurish qiyinlashadi, ot-ulovlar burunlaridan hovur chiqarib og'ir-og'ir nafas olishadi, horg'in pishqirishadi.

Beku navkarlarning og'izlaridan chiqqan hovur yog'ayotgan qorga qo'shilib, soqol-mo'ylovlarga oppoq qirov bo'lib yopishadi va hammani mo'ysafidga o'xshatib ko'rsatadi.

Qish kuni qisqa, dovonga yetib borolmadilar. Kech kirganda nina bargli bolut daraxtlari o'sib yotgan o'rmonda to'xtadilar.

Tekisroq joylar topib, qorini kurab tashladilar, o'rmondan o'tin kesib kelib, gulxanlar yoqdilar. Gulxan atroflarini erigan qorlardan tozalab, Bobur, Qosimbek va boshqa e'tiborli a'yonlar uchun chodirlar tikdilar. Yigit-yalanglar qori kuralgan yerlarga qalin kigizlar to'shab o'tirdilar. Yuklar orasida qozon-tovoqlar ham bor ekan. Kunduz kuni tutilgan kakliklardan qilingan kabobning oldi Bobur va Qosimbekka suzildi. Gulxan olovida qovurdoqlar ham tayyorlandi.

Sulton mayxo'rlik ham bo'lishini kutgan edi. Lekin u hamroh bo'lib borayotgan beku navkarlarning o'zaro gap-so'zlaridan shuni bildiki, yigirma besh yoshlik Bobur hali umrida may ichmagan namozxon yigit. Uning shunday qor sovuqlarida ham tahorat olib namoz o'qiganini safar paytida bir necha marta ko'rgan Sulton o'zicha taajjublanib qo'ydi.

Ertasi kuni yana dovon tomonga ko'tarilib borayotganlarida qorning qalinligi otning o'mrovigacha chiqdi. Otlar sal ilg'arilaganlaridan so'ng oyoqlari yerga tegmay, qorga botib to'xtab qolishdi.

Qosimbek yigitlarga kurak bilan yo'l ochishni buyurdi. Besh-olti kishi kurak olib oldinga o'tdi. Ammo qalinligi odamning ko'krigiga chiqadigan qorni kurak bilan uddalab bo'lmas, ikki-uch qadam yo'l ochguncha bir dunyo vaqt ketardi.

- E, bu bo'lmas ekan, - dedi Bobur. - Bir kunda ikki chaqirim yo'l bossak qachon yetgaymiz?

Sulton oldinga o'tdi-da, qorni tepa-tepa shibbalab, birpasda to'rt-besh qadam yo'l qildi.

- Buni biz tajribada ko'rganmiz, - dedi Sulton Boburga. - Yigitlaringizga buyuring, mana shunday qor tepib yo'l ochsinlar. Boshqa iloj yo'q!

Qosimbek "Qandahor orqali tekis yo'l bilan boraylik!" degan taklifga ko'nmagani va dovon yo'lidan yurishga sababchi bo'lgani uchun Boburdan xijolat chekmoqda edi. Shu sababli o'g'illari Tangiberdi va Qambaralini ikki yoniga olib, hammadan oldin o'zi qor tepishga kirishdi. Orqadan yana Tohir boshliq to'rt-besh yigit oldinga o'tib, qorni g'archillatib shibbalashga tushdilar.

Birpasda yuz qadamcha so'qmoq yo'l hosil bo'ldi. Undan otlarni yetaklab o'tishga to'g'ri kelardi. Qor tepayotgan Qosimbek hansirab dedi:

- Otni zo'r jonivor derdik, bunday qorga odam otdan ham zo'r bo'larkan!

Orqada yo'l ochilishini kutib otliq turgan beku navkarlar ko'pchilik edi. Bu qattiq sovuqda ularning otdan tushgilari kelmasdi, chunki otning badanidan ozgina bo'lsa ham issiqlik chiqib, suvoriyga iliq tapti urib turar, pastdagi odam bo'yi qor esa kafanday sovuq tuyulardi. Juda sekinlik bilan ilg'arilab borishar, bu ketishda bir kunlik yo'l bir haftaga cho'zilishi muqarrar edi. Ishboshi bo'lib turgan Sulton har zamonda Bobur tomonga ko'z tashlab qo'yardi. "Qor qamalida qolayotgan bu temuriyzoda endi ne qilarkin?" deb uni zimdan kuzatardi.

Sulton Boburning sovqotib asabiylashishini, yo'l juda sekinlab qolganidan tajang bo'lishini, odamlariga baqirib-so'kinib ish buyurishini, aytganini qilmaganlar bo'lsa qamchi bilan savalashini kutmoqda edi. Otasi va akasini o'limga buyurgan hukmdorlar qiyofasida Sulton ana shunaqa zolimlarni ko'rgan, bugun esa ulardan birining talvasaga tushishiga guvoh bo'lib, bir alamdan chiqqisi kelar edi.

Biroq Bobur jim. U oldinda qor tepayotgan keksa Qosimbekning hansirab, holdan ketib qolayotganini ko'rdida, indamay otidan tushdi. Oldinga o'tib, Qosimbekning yoniga bordi:

- Bas, siz endi nafasni roslang! - dedi, so'ng uning o'rniga qor tepib yo'l ocha boshladi.

Orqada yo'l ochilishini kutib, otdan tushmay o'ltirgan beku navkarlar endi bunga loqayd qarab turolmadilar. Boburning indamay ko'p qatori ishga tushib ketgani orqadagilarga zug'um qilib buyruq bergandan ko'ra kuchliroq ta'sir qildi. Yigitlardan yigirma-o'ttiztasi apil-tapil otlaridan tushib, Bobur tomonga shoshildilar.

Balandga ko'tarilganlari sari havo siyraklashib, nafas olish qiyinlashar, qirchillama sovuq buning ustiga qo'shilar, eng baquvvat yigitlar ham yigirma-o'ttiz qadam yo'l ochguncha charchab, hansirab chetga chiqardi. Ikki-uch marta bu ishni qilib chiqqan odamlarning ko'pi to'rtinchi-beshinchi daf'a qor tepishga yaramay qolardi.

Ammo Bobur eng pahlavon yigitlar qatori qayta-qayta oldinga o'tib, bir hafta davomida odamlariga yo'l ochib borgani Sultonni lol qoldirdi. Beku navkarlar o'zaro gaplashganda:

- Amirzodamga ko'z tegmasin, alplarday pahlavonligi bor! - deb qo'yishardi.
- Sarkardang bo'lsa shunday bo'lsin!

Sulton ham ichida: "Xudo bu yigitga kuch-quvvatni ham, himmatni ham ayamay berganga o'xshaydi", deb qo'ydi. Kech kirganda baland bir yalanglikka ko'tarildilar. Bundan narida dovon boshlanishi kerak edi. Lekin bu balandlikda qor bo'roni boshlandi. Qattiq shamol qor uchqunlarini yuz-ko'zga keltirib ura boshladi. Sovuqning shiddati bir necha barobar oshib ketdi. Havoli Kutiy deb ataladigan bu baland joyda shamol-pana tog' kamarlari borligini Sulton bilardi. U kichikroq bir kamarga Qosimbekni boshlab kirdi.

Ammo bu kamarga to'rt-beshta odam zo'rg'a sig'ardi. Qosimbek Boburni ham ichkariga taklif qildi.

Yuzlab odam tashqarida qor bo'roni ostida diydirab turibdi. Suyak-suyaklargacha yetib borayotgan achchiq sovuqning zahriga dahshatli qor bo'ronining zarbi qo'shilyapti.

Agar odamlar shu ochiq joyda tunashga majbur bo'lsa, ularning ko'pi muzlab qolishi muqarrar. O'lim xavfini sezgan navkarlardan biri:

- E-voh, jasadimiz qor tagida qolsa, bizni kim topib dafn etgay? - dedi.
- Qordan kafan kiygaymizmi-a? - dedi ikkinchi navkar.
- Hindikush deb bejiz aytmas ekanlar! Bu tog' odamkush toqqa o'xshaydir!

Bobur bu navkarlarni ovozidan tanib, ularning oldiga keldi.

- Mirzoquli, niyatni yaxshi qilinglar! Xudo xohlasa, bu qor qamalidan eson-omon chiqib ketgaymiz. Mamatbek, kuraklaring bormi?

- Bor! - deb Tohirning samarqandlik do'sti Mamat otining egariga tang'ib bog'langan kurakni Boburga olib berdi.

Bobur eniga va bo'yiga uch-to'rt qadam keladigan joyning qorini kuray boshladi. Mamat podshohga qor kuratib, o'zi qarab turishga uyaldi, kurakni Boburning qo'lidan oldi:

- Bu yerda ne qilmoqchisiz, amirzodam?
- Qordan ihota yasamoqchimen. Yerto'la qaziydilar-ku. Biz qorto'la qazisak bo'lmasmikan?
- Qani, ko'raylik... E, yo'q, qor hali juda yumshoq ekan, uvalib tushdi...
- Yerga yetguncha qaziylik-chi! - dedi Bobur.

Qorni ko'kraklari barobar qazisalar ham, kurak yerga tegmadi:

- Ob-bo, qor bo'roni bu yerga qorni uyib tashlagan bo'lsa kerak! - dedi Mamat umidsizlanib.
- Mayli, bas, - dedi Bobur va Tohir qo'rchibegini chaqirdi: - Bitta kigiz bilan joynamoz keltiring!

Ko'krak bo'yi keladigan qor devori shamolning shiddatini bir oz pasaytirganday bo'ldi. Ammo tepada yana qor quyun bo'lib yog'ilmoqda edi. Tohir keltirgan kigizni oyoq ostiga to'shadilar. Yoshlikdan sovuq suvlarda yuvinib chiniqqan, hatto muzni teshib g'usl qilishga o'rgangan Bobur hozir qor bilan ramziy tahorat olgan bo'ldi-da:

- Tayammum! - deb qo'ydi.

Tohir esa Mirzoquli va boshqa yigitlarga murojaat qildi:

- Beharakat turaversak, sovuqda to'ng'ib tamom bo'lurmiz! Undan ko'ra amirzodamga o'xshab qorni qazib, shamolpana joylar yasaylik. Harakatlanib tursak, sovuq urmagay!

Bu gaplarga zimdan quloq solib turgan Sulton: "Ko'raylik-chi, qani bu temuriyzodaning chidami qanchaga yetarkin?" dedi o'zicha. Bobur esa sohibqiron bobokalonidan olgan saboqlariga binoan hayot-mamoti hal bo'ladigan paytlarda ikki rakat namoz o'qib, xudodan najot tilardi.

Hozir kigiz ustiga joynamoz to'shab namoz o'qir ekan, egnidagi po'stinining yelkalari, gardishli qunduz telpagi bo'ralab yog'ayotgan qordan oppoq bo'lib qoldi. Sulton buni ko'rdi-yu, Bobur panalab o'tirgan joyni bo'ron tuni bilan qorga ko'mib tashlashini o'zicha tasavvur etdi. Dilida tugun bo'lib turgan intiqom tuyg'usi: "Qo'yib ber, - dedi, - shahid bo'lgan otam bilan akamning oldiga bu temuriyzoda ham borsin! Qor tepib charchagan odam sovuqdan karaxt bo'lib, uyqusi eltsa, keyin qaytib uyg'onmay ertalabgacha narigi dunyoga ketadi!.."

Lekin Boburning shunday mushkul ahvolda ham o'zini yo'qotmay, odamlarga dalda berayotgani, kekxa Qosimbekni kamarga joylab, o'zi ko'pchilik navkarlar qatori ochiq yalanglikda qor bo'roni tagida o'ltirgani Sultonning insof va diyonat tuyg'usini uyg'ota boshladi. Ayniqsa, Boburning namoz o'qiyotganini ko'rganda va sajdaga bosh qo'yib parvardigordan najot so'raganini eshitganda ichki bir ovoz "Xudodan qo'rqmaysanmi, Sulton? - deb so'raganday bo'ldi. - Axir xudo oldida har bir odam o'z gunohi uchun o'zi javob beradi-ku. Yomon temuriyzodalar qilgan gunohlar uchun nechun Bobur javob berishi kerak? Axir buning o'zi senga yomonlik qilgani yo'q-ku. Bir hafta qor tepib senga ham yo'l ochib kelmadi-mi? Yaxshilikka javoban yomonlik qilsang, keyin qasosi o'zingga qaytmaydimi?"

Bobur namozini tugatgandan so'ng Sulton uning oldiga keldi:

- Hazrat shoh, tuni bilan qor bo'roni ichida muzlab qolishdan qo'rqmaysizmi?
- Nachora? Siz bizni ogohlantirgan edingiz. Dovon yo'li chindan xatarli ekan...
- Qosimbek o'ltirgan kamarga siz nechun kirmaysiz? Axir shohlar doim to'rda o'ltirishi kerak-ku!
- Hayot-mamot oldida shohu gado barobar, janob Sulton. Qosimbek kekxa odam, menga otadek aziz. Men tashqarida qolgan bu yigitlarim bilan hayotning barcha achchiq-chuchuklarini birga tatib kelmoqdamen. Qancha xavfu xatarlarni birga boshdan kechirganmiz. Bugun ham biz o'lim bilan yuzma-yuz turibmiz. Shunday paytda men eng qadrdon odamlarimni tashqaridagi xatar ichiga tashlab, o'zim qaysi yuz bilan ichkarida jon saqlagaymen?
- Hazrat, men sizni faqat podshoh deb o'ylagan edim. Lekin sizda darvishlik ham bor ekan. Bu so'zimni ko'nglingizga olmaysizmi?
- Nechun ko'ngilga olay? Shohlardan ko'ra darvishlarda adolat ko'proq... Axir siz ham musulmonsiz-ku.
- Alhamdulillah muslimman. Barcha musulmlar bir-birlariga birodardirlar. Yuring, men sizga hamma odamlaringiz sig'adigan ulkan hovalni ko'rsatay!

Bobur quvonib, tez o'rnidan turdi-da, Tohir bilan Mamatni chaqirdi.

- Qani, janob Sulton bilan boringlar-chi, boshqa kamarlar bor emish!

Chindan ham orqasi ulkan g'orga tutashib ketgan ikkita kamar bor ekan. Ularga tashqarida qolgan hamma odamlar kirib, tuni bilan shamolpana, quruq joyda gulxanlar yoqib isinishdi.

Ertasi kuni qor bo'roni to'xtab, havo ochilib ketdi. Kechagi kuchli shamol qorlarni uchirib, hamma o'ngir va jarlarni qorga to'ldirgan va tekislab ketgan edi. Bo'ron va sovuqning shiddatidan bu qorlar shibbalanib, qalin qatqaloq hosil bo'lgan edi. Ana shu qatqaloqdan va o'ydin-chuqurlarni to'ldirib tekislagan qorning qalinligidan Sulton ustalik bilan foydalandi, Boburni barcha odamlari bilan tog'ning narigi tomoniga boshlab ketdi. Yana kuni bo'yi yo'l yurib, kerak bo'lganda qor tepib, kechki payt Yakkao'lang[28] degan qishloqqa yetib bordilar.

Bu turkiyabon qishloq odamlari:

- Osmondan tushdilaringizmi? - deb hayron qolishdi: - Umrimiz bino bo'lib qish chillasida bu dovondan tirik o'tib kelgan shuncha ko'p odamni ko'rmagan edik!

Yakkao'langliklar Bobur va Qosimbekning oyog'i tagiga qo'ylar so'yib, katta ziyofatlar berishdi.

Bir kecha dam olganlaridan so'ng Sulton qaytib ketishga ruxsat so'radi.

- Bir o'zingiz tog'dan qanday o'tasiz? - dedi Bobur.

- Kelgan yo'limiz hali bekilmagandir. Otlarim bor-ku.

- Balki biz bilan qolursiz? Mamlakatning to'rt tomoni tog'. Bizga sizdek yo'l ko'rsatuvchi doim kerak.

- Taklifingiz uchun tashakkur, hazrat shoh. Men sizdek mard podshohni umrimda birinchi ko'rishim. Uyga qaytib, barcha pashoyilarga sizning to'g'ringizda so'zlab bermoqchiman. Xizimatingizga kelsam ham, yuz-ikki yuzta yigitlarni boshlab kelamen. Xudo hofiz!

Bobur xazinachiga buyurib, Sultonga kutganidan ham ortiq mukofotlar berib jo'natdi.

Kobulda ularni boshqa xavf-xatarlar kutmoqda edi. Fitnachilar Boburni "Hirotda qatl etilibdi" deb ovoza tarqatganlari rost ekan. O'ratepaning sobiq hokimi Muhammad Husayn dug'lat fitnachilarga bosh bo'lib, Boburning o'rniga uning amakivachchasi - marhum Mahmud mirzoning yigirma yoshlik o'g'li Mirzoxonni Kobul podshosi, deb e'lon qilibdi. Buning xabarini Kobulda qolgan sodiq navkarlardan Muhammad Andijoniy Langari Temur degan joyda Boburga yetkazib keldi. Ma'lum bo'lishicha, Kobul qal'asini Bobur uchun berkitib turgan Mullo Bobo va Ahmad Yusufning ahvoli juda og'ir. Qo'rg'onni qamal qilayotgan Mirzoxon boshliq mo'g'ullarning yigirma ming odami bor, devorlarga naqab solib borut bilan portlatib o'tishga harakat qilishyapti. Qo'rg'on himoyasida ikki yuztagina odam turibdi. Ularning ham zaxiralari tugab boryapti. Shu ketishda fitnachilar ketma-ket hujum qilaversa qo'rg'onni bir hafta-o'n kunda olib qo'yishlari ehtimolga yaqin.

- Biz Langari Temurdan Kobulga to'rt kunda yetib borgaymizmi, a, janob Qosimbek? - so'radi Bobur.

- Ildam yursak, uch kunda ham yetgaymiz. Ammo Qandahor yo'li bilan kelganimizda Kobulga yana bir oyda zo'rg'a yetgan bo'lardik.

Muhammad Andijoniy bu gapni ma'qullab qo'shimcha qildi:

- Fitnachilar sizlarning qish chillasida Hindikushdan oshib kelishlaringizni mutlaqo bilmaydi, amirzodam! Axir bu - aql bovar qilmaydigan ish! Shuning uchun fitnachilar asosiy kuchlarini Qandarhordan keladigan yo'l bo'ylariga joylashtirganlar. Qorovullari ham Qandahor tomonda poyloqchilik qilmoqda emish. Menga buni Mullo Bobo tayinlab aytib yubordi. "G'azna tomondan kelmasinlar, Manor tog'i tomondan kelsinlar" deb iltimos qildi.

- Ammo janob Qosimbek, siz uzoqni ko'zlab dovon yo'lini tanlagan ekansiz. Men sizning haqligingizga endi astoydil tan berdim.

- Tashakkur, amirzodam. Endi hamma gap Kobulga yog'iylar kutmagan tomondan bilintirmay borishimizga bog'liq. Ularni g'aflatda bosmoq kerak!

Bobur, Qosimbek, Xo'ja Kalon va boshqa ishonchli amirlar maslahatni bir joyga qo'yishdi. Kobul qo'rg'onidagi Mullo Bobo boshliq sodiq kishilariga Bobur o'z qo'li bilan maxfiy maktub yozdi.

"Mardona bo'ling, najot yaqin, xudo xohlasa, seshanba kuni tunda biz Manor tog'ida ulkan o't yondirg'umizdir. Sizlar ham arkda, eski ko'shkning ustidakim, hozir xazinadur, ulug' o't yondiringiz, toki bilg'aymizki, bizdan xabardor bo'libsiz..."

Muhammad Andijoniy Boburning maktubini Kobul qo'rg'onidagilarga vaqtida yetkazib borgan ekan. Seshanba kuni kechasi Bobur odamlari bilan Manor tog'iga yetib, Kobul qo'rg'oni ko'rinadigan joyda ulkan olov yondirdilar. Ko'p o'tmay Kobul arkida xazinaning tomi ustida ham kattakon olov yaltillab ko'rindi.

Shundan keyin Bobur odamlari bilan Kobulning shimol tomonidagi G'urband Tangisidan sahar palla chiqib, eng avval fitnachilarning boshliqlari uxlab yotgan qasrlarga yaqinlashdilar. Tun juda sovuq, izg'irin shamol esadi, ko'pchilik qorovullar ham shamolpana iliq joylarga kirib ketishgan. Muhammad Husayn bilan Mirzoxon g'aflat uyqusiga yotgan paytda qo'rg'on ichkarisidan Mullo Bobo va Ahmad Yusuf o'z odamlari bilan Ohanin darvozasidan qurollanib chiqdilar. Qo'rg'onni qamal qilib yotgan mo'g'ullarning halqasi shimol tomonda siyrak edi, chunki ular Boburning janub-g'arb tomondan kelishini kutmoqda edilar. Bobur shimoldagi G'urband tomondan, qo'rg'ondagilar qal'a tomondan birvarakay zarba berishib, mo'g'ullar halqasini sindirib o'tdilar.

Kobul podshosi deb e'lon qilingan Mirzoxon qo'rg'on tashqarisidagi hashamatli bir qasrda uxlab yotgan paytda Boburning Xo'ja Kalonbek boshliq yigitlari qasr hovlisiga tig' yalang'ochlab kirdilar. Mirzoxonning qo'riqchi yigitlari ham qilichlarini qindan sug'urdilar. Qilichbozlik jangidan bir necha navkar yaralanib yiqildi. Cho'chib uyg'ongan Mirzoxon:

- Bobur bostirib keldi! - degan xabarni eshitib o'zini yo'qotib qo'ydi. "O'ldiga" chiqarilgan odamning birdan tirilib kelishi Mirzoxonni shunchalik vahimaga soldiki, u tarafdorlarini to'plab jang qilishni xayoliga ham keltirmadi. Qantarib qo'yilgan egarlog'liq bir otga sapchib mindi-da, kunchiqish tomondagi tog'larga qarab qochdi. Buni eshitgan Bobur Yusufbek boshliq bir to'da yigitlarni Mirzoxonning ketidan quvg'inchi qilib yubordi. O'zi Bog'i Bihisht deb ataladigan bog'ning ikki qavatlik qasriga tomon ot surib ketdi.

Fitnachilarning boshlig'i Muhammad Husayn dug'lat shu qasrda edi. Darvozaning tomi ustida o'ltirgan qo'riqchilar Boburga yoydan o'q yog'dirdilar. O'qlardan biri uning po'lot dubulg'asiga, yana biri ko'krigidagi zirhli "chor oynaga" o'ralib qapchib ketdi. So'ng Bobur kamondan otgan o'qlar tom ustidagi soqchilardan birini yerga qulatdi.

Darvozani qo'riqlab turgan otliq mo'g'ul beklari qilich yalang'ochlab, Boburga hamla qilishdi. Ulardan biri yaqin kelib qilich urganda Bobur o'zini qalqoni bilan to'sdi. So'ng fitnachining bo'yniga shunday qilich urdiki, egardan yerga uchirib, yumalatib yubordi. Yana ikkinchi, uchinchi... beshinchisini otidan qulatdi...

Qilich yalang'ochlab kelayotgan har bir dushman unga yuzma-yuz kelgan o'lim timsoli bo'lib ko'rinardi. Yovni qilich bilan urib yiqitganda o'ziga chang solayotgan o'limni bartaraf qilganday yengil tortardi.

Boburning o'zi tig' bilan yovlarini urib, yiqitib kelayotganini eshitgan Muhammad Husayn dug'lat hovliga chiqishga ham jur'at etolmadi. Xotinlarning ko'rpa-to'shak yig'ib qo'yiladigan xonasiga kirib, bo'g'jamaaning ichiga yashirindi.

Mehr Nigor xonim - Boburning xolasi edi. Bultur Qutlug' Nigor xonim olamdan o'tgandan beri Bobur bu xolasini ona o'rnida hurmat qilib yurardi. Boburning odamlari ichkarilarni axtarib, Muhammad Husaynni topib chiqqanlaricha Bobur shu xolasi oldida farzanddek ta'zim qilib ko'rishdi.

Toshkentda xon bo'lgan marhum Mahmudxonning onasi Shohbegim ham shu qasrda ekan. Boburga o'gay bo'lsa ham, har qalay momo hisoblangan Shohbegim to'satdan paydo bo'lib qolgan Bobur oldida sarosima bo'lib, duduqlanib biron so'z ayta olmadi. Bobur uning ham hurmatini joyiga qo'yib, ta'zimu tavoze bilan so'rashdi.

Ichkaridan ikki yigit qo'ltig'idan mahkam ushlab olib chiqqan Muhammad Husayn esa:

- Menda ne ayb?! - deb peshgirlik qildi.

- Sizda ayb bo'lmasa nechun mendan qochib to'shakxonaga bekindingiz? - so'radi Bobur.

- Qilich yalong'ochlab kirganlardan qo'rqdim, rost!

- Ammo mening o'rnimga Mirzoxonni podshoh ko'targanda xudodan qo'rqmadingizmi? Bir podshohga qarshi fitna uyushtirib, boshqa podshohni taxtga chiqarish - davlat to'ntarishi ekanini bilmasmisiz? Bunday xiyonatlarda uchun eng og'ir jazolar berilishi, tanasi pora-pora qilinib, ming qiynoqlar ichida qatl etilishi sizga ma'lum emasmi?!

- Meni... mo'g'ul beklari yo'ldan urdilar!.. Kechiring, amirzodam, kechiring - deb Muhammad Husayn ho'ngrab yig'lay boshladi va Boburning oyog'i ostiga o'zini tashladi.

Soqoliga oq tushgan bu odamning O'ratepadagi uyida Bobur ko'p marta mehmon bo'lgan, uning o'g'illari bilan birga o'sgan edi. Ayniqsa, Muhammad Husaynning kichik o'g'li Haydar Mirzo Boburga juda mehribon, zehni o'tkir, yetti-sakkiz yoshdayoq kitob o'qib, she'r aytadigan zakovatli bola edi[29].

Mehr Nigor xonim ham, Shohbegim ham Muhammad Husaynning shu bolalarini o'rtaga solib, Boburdan shafolat so'radilar. Bobur Muhammad Husaynga nafrat bilan ko'z tashlab dedi:

- Mana shu onalaru begunoh bolalar hurmati... Men sizning qoningizdan kechdim... Ammo endi siz bilan oramiz uzildi...

Ko'chingizni olib, mening qalamrovimdan chiqib keting! Tamom!

Bobur bu yerdan o'tlanib chiqqanda fitnachi qo'shinlar Kobul qo'rg'onining atroflarini tark etib, tog'larga qarab chekinmoqda edi.

Qamal paytida qo'rg'onni ajdahoday o'rab yotgan minglab mo'g'ul askarlari endi o'z sardorlaridan ajralib, boshi kesilgan ilondek talvasa ichida go'yo dumalab ketmoqda edi.

Mirzoxonning ketidan yuborilgan quvg'inchilar uni Qarg'a Buloq degan joydan tutib olib, arkda devonxonada o'ltirgan Boburning oldiga olib kirdilar. Yengil kiyingan Mirzoxon sovuqda diydirdir ko'karib ketgan. Boburga egilib ta'zim qilayotganda yerga gursillab yiqilib tushdi. Yigitlar uni o'rnidan turg'izdilar. Yig'lab iltijo qildi:

- Meni afu eting, hazratim! Siz mening yagona podshohimsiz!

- Ammo o'zingizni ham podshoh deb e'lon qilibdilar-ku!

- Meni aldadilar! "Temuriylardan Kobulda faqat Siz qolgansiz, - dedilar. - Bobur mirzo qaytib kelguncha elga bosh bo'lib turing" deb ko'ndirdilar! Mana, xudoga shukr, eson-omon qaytib kelibsiz!

- Bizga peshvoz chiqib kutib olish o'rniga, nechun toqqa qarab qochdingiz?

- Xom sut emgan banda, vahimaga berilibmen! Ammo men mo'g'ul beku navkarlaridan himoya istab qochganim yo'q. Sizning huzuringizga jang tugagandan so'ng qaytmoqchi edim.

Bobur uchun ham Mirzoxonning mo'g'ul beklari tomonga qochib ketmagani yaxshilik alomati edi. Agar Mirzoxon ular tomonga o'tib ketganda, ikki oradagi urush uzoq davom etishi, yana ko'p behuda qonlar to'kilishi mumkin edi.

- Men sizning qahramonligingizga tan berib tiz cho'kurmen, hazratim! - deb Mirzoxon yana yukundi. - Sizda Sohibqiron bobokalonimizning qilichi borligini bilurmen! Bu qilichga "Kuchb"adolatdadir" degan muqaddas yozuv bitilganini o'zingiz menga aytgan edingiz. Bugun siz ana shu qilich bilan bahodirona jang qilib g'alabaga erishdingiz. Chindan ham, kuchb"adolatda ekaniga men endi astoydil imon keltirdim! Buyuring, toki umrim boricha sizga xizmat qilay!

Bobur Mirzoxonga o'ng tomonidan joy ko'rsatdi.

- Sharbat keltirilsin! - deb buyurdi.

Savdarboshi oltin kosada keltirgan sharbatdan Bobur avval o'zi ichdi-yu, keyin Mirzoxonga berdi.

- Hozir Kobulda temuriylardan faqat ikkimiz qoldik, - dedi Bobur. - Bu mo'g'ullar azaldan temuriylar bilan olishib kelurlar.

Qunduzda Shayboniyxonning qo'shini turibdir. Ora yaqin. Kobulda xonning josuslari yolg'on ovozlari tarqatib, meni ataylab "o'ldiga" chiqargan bo'lsalar kerak.

- Bu rost! Qunduz hokimi Qambarbiy Kobuldagi mo'g'ul beklari bilan til biriktirganini men ham sezdim.

- Kimlar o'sha til biriktirgan beklar?

Mirzoxon bir necha mo'g'ul beklarining nomlarini aytdi.

- Ana shularni siz bizga tutib berishingiz kerak! - dedi Bobur. - Bo'lmasa bular yana paytini topib, siz bilan meni Shayboniyxonga sotgaylar!

- Kemaga tushganning joni bir, hazratim! Men to'lg'unimcha temuriylar kemasida sobit turgaymen! Agar o'limga buyursangiz ham so'z qaytarmay borurmen!

Mirzoxon devqomat yovqur yigit edi, uning tomirida ona tomondan bobokaloni Iskandar Zulqarnayn qoni ham borligiga Boburning ishongisi kelardi.

- Sizni o'limga buyurmoqchi emasmen. Mirzoxon, balki hamkorlikka chorlamoqchimen!..

- Jonu tanim, butun borlig'im bilan hamkoringiz bo'lurmen, hazratim!

Mirzoxon shu so'zining ustidan chiqib, Bobur buyurgan barcha ishlarni sidqidil bilan ado etadigan bo'ldi.

Muhammad Husayn dug'lat esa ko'ch-ko'ronini tuya va otlarga ortib jo'nab ketdi va Murg'ob bo'ylarida Shayboniyxonga borib qo'shildi. Ammo o'rgangan ko'ngil o'rtansa qo'yimas, deganlaridek, o'sha yerda ham fisqu fasod ishlarga bosh qo'shgani uchun Shayboniyxon tomonidan o'ldirildi.

O'sha qish Bobur ko'rsatgan mardlik va dovyuraklikning mukofoti shu bo'ldiki, Qosimbek Hirot chorbog'ida uchragan go'zal qizni izlab topdi. Bobur Kobulda katta to'y qilib, Mohim bonu ismli bu olov qizga uylandi va oradan bir yil o'tar-o'tmas undan ajoyib o'g'il ko'rdi. Baxtli istiqbol orzusi bilan bu to'ng'ich o'g'ilni Humoyun deb atadilar.

Hiro, Marv - Paymonasi To'lganlar

1

Hiro atroflarida qish osoyishta o'tdi-yu, avji bahor kunlarida Shayboniyxon ellik ming qo'shin bilan Murg'ob daryosidan o'tib, Xurosonga bostirib kirdi. Badiuzzamon mirzo bilan Muzaffar mirzo Hirotning shimolida Qorarabot va Tarnob degan joylarda ikki bo'lak qo'shin, ikki alohida sarkarda bilan lanj bir ahvolda o'tirgan edilar.

Shayboniyxonning Ubaydulla Sulton va Temur Sulton boshliq otliq askarlari bu ikki qo'shinning orasiga tig'day yorib kirdi-yu, kuchli bir zarba bilan ikki podshohni ikki tomonga uloqtirib tashladi. Mirzolar ko'pchilik bek va navkarlari bilan tumtaraqay bo'lib qochdilar. Faqat Zunnunbek arg'un o'zining Hizabrulla bo'lishiga va Shayboniyxonning qilichini sindirishiga hali ham ishongani uchun bir necha yuz navkarini xon qo'shini qarshisiga boshlab chiqib, oxirgi nafasi qolguncha olishdi. Ubaydulla Sultonning otliqlari hayal o'tmay uni egardan urib tushirdilar, boshini kesib nayzaga sanchdilaru Shayboniyxon mingan otning oyog'i tagiga eltib tashladilar.

Jang maydonidan halloslab qochgan Badiuzzamon mirzo Hirotgga hammadan oldin yetib keldi, ammo shahar ichiga kirmadi. Bog'i Jahonoroda bir necha soat to'xtab, otlariga dam berdi-yu, oltin-kumush va javohirlaridan ko'targanicha oldi. Uning xotin-bolalari shahar ichida - arkda edi. Orqadan quvib kelayotgan yov tahliskasidan qo'rqqan Badiuzzamon mirzo shahar dorug'asini chaqirib, qal'a darvozalarini bekitib olishni buyurdi. "Qamalda qolishdan qo'rqqanlar, biz Qandahor tomondan qo'shin to'plab kelib, sizlarni xalos qilurmiz", degan quruq va'da bilan xotinlari va bolalarini qo'rg'on ichida qoldirib o'zi janubga qarab shoshildi. Hirotgga kechasi yetib kelgan Muzaffar mirzo hatto yengilish va qochishda ham akasi bilan musobaqalashgan kabi ish qildi. U ham shahar tashqarisidagi Bog'i Safidda bir necha soat to'xtab, nafasini rostlagach, eng kerakli narsalarini oldi-yu, yov yetib kelib qolishidan qo'rqib, arkka kirmadi, onasi va xotinlarini qal'a ichida qoldirib, darvozalarni bekitishni buyurdi, u ham Qamalda qolsalaring o'zim kelib qutqaramen!" deganicha Astrobodga qarab qochdi.

Mirzolari kutganidan ham oson yenggan Shayboniyxon shahardan o'n besh chaqirimcha sharqdagi Qahdiston degan xushhavo o'tloqqa tushib, shohona chodirlarini tikirdi.

Xadicha begim Hirotda bor a'yonlar va qo'riqchi askar sarkardalarni to'plab, qo'rg'on darvozalarini bekitishga urinib ko'rdi. Ammo ikki og'a-ini podshodan biron-tasi Hirotda mudofaasiga bosh bo'lmasdan qochib ketganligi hammaning ruhiga yomon ta'sir qilgan, qamal azobini hech kim zimmasiga olishni istamas edi. Xonning g'azabiga qolmaslik uchun Hirotni unga jangsiz topshirishni ma'qul ko'ruvchilar ko'p edi. Axiri Hirotda shayxulislomi Taftazani bir necha nufuzli kishilarni yoniga olib, Hirotda shahrining kalitlarini qimmatbaho sovg'a-salomlar bilan birga xonga eltib topshirdi.

Qahdistonning orombaxsh bahor havosida ulkan g'alabadan ta'bi ochilib yurgan Shayboniyxon endi jozibali bir ayol bilan qovushgisi kelar edi. U Hirotning eng ta'rifi ketgan go'zal juvoni - Muzaffar mirzoning yigirma yoshlik suyuqlik xotini Qorako'z begim deb eshitgan edi. Toshkentda va Andijonda Qorako'z begim deb ot chiqargan qiz-juvonlar qanchalik chiroylik bo'lganini xon yaxshi bilar edi. Hirotlik Qorako'z begimning asl nomi boshqa bo'lsa ham qora ko'zli go'zallar orasida eng chiroylisi bo'lgani uchun el orasida shu ism bilan tanilgan edi.

Shayboniyxon doimiy odatini qilib, bu juvonga g'oyibona oshiq bo'lgani haqida qisqa bir g'azal yozdi-yu, shoir Muhammad Solihni oraga qo'yib, she'rini begimga yetkazdirdi.

Muzaffar mirzo nomardlik qilib xotinlarini tashlab ketganidan qahri kelgan Qorako'z begim xonning g'azalini xush qabul qildi. Xadicha begim boshliq boshqa kelinlar Hirotning eng mustahkam istehkomi bo'lgan Ixtiyoriddin qal'asiga kirib bekinganlarida Qorako'z begim ulardan ajralib qoldi va otasining shahar tashqarisidagi chorbog'iga ketdi. Keyin begimni hammomda yuvintirishib, kelinlarday yasantirishdi-yu, xon yuborgan shohona mahofaga solishib Qahdistonga olib ketishdi.

Kechki payt Hirotning shayxulislomi va qozisi xon qarorgohiga chaqirildi.

Bugun odatdagidan yoshroq ko'rinyotgan Shayboniyxon shariat peshvolarini mahfuri[30] gilam to'shalgan borgohda qabul qildi. Xonning yonida turgan mullo Abdurahim Qorako'z begimni bugun imomi zamonga nikohlash haqida gap ochdi.

- Bugunmi? - deb shayxulislom qoziga sarosima bo'lib ko'z tashladi. Qozi bu qarashning ma'nosini tushundi.

Qorako'z begim Muzaffar mirzoning nikohida edi. Erining tashlab ketganiga besh kun ham bo'lgani yo'q. Holbuki, bir musulmonning nikohidagi xotinning iddasi bo'ladi, uch oy o'tmaguncha boshqa kishiga nikohlash mumkin emas. Shariat buni qat'iy man qilgan!

Shayxulislom xonning oyog'i tagidagi gilamni o'pib, shu to'g'rida gap boshlagan edi, xon uning so'zini kesdi:

- Shariatni bizga o'rgatmang! Begimni hezalak eri bundan to'rt oy oldin uch taloq qo'ygan. Siz uch oy deysiz! Begim to'rt oy boshi ochiq yurgan! Nahotki, siz, shariat peshvolari bundan bexabarsiz?!

Xonning qahridan qo'rqib ketgan shayxulislom oppoq soqolini mahfuri gilamga surkab yana yer o'pdi.

- Xabardormiz, hazratim!

- Xabardormiz! - dedi qozi ham gilamni o'pib. Ular Muzaffar mirzoning bundan to'rt oy burun achchiq ustida xotinini uch taloq qo'yganini bilar edilar. Biroq keyin mirzo xotini bilan yana yarashganda shayxulislom bilan qozi begimni eriga qaytadan nikohlab bergan edilar. Lekin begimning avvalgi yosh eri tilga olinganidan rashki kelib, sabr kosasi to'lib turgan xonga buni ayitish b' O'limni bo'yninga olish bilan barobar edi.

Shariat peshvolari endi bu to'g'rida "churq" etmasdan nikoh o'qishga hozirlandilar...

Sallasiga la'l va gavhar bilan birga ukpar ham qadalgan Shayboniyxon kechasi begimning xobgohiga shahdam qadamlar bilan kirib ketdi. Xobgohning tashqi bo'lmasida xonning haramiga qaraydigan keksa beka, ikkita bichilgan habash qul va begimga ergashib kelgan ikkita kaniz navbatchilik qilib qolishdi.

Bir vaqt xobgoh eshigi shaxt bilan ochildi-yu, yelvagay to'n kiygan, boshidagi oq shabpo'shi[31] bir yonga og'ib ketgan Shayboniyxon chiqib keldi. Uning rang-quti o'chgan, lablari pirpiraydi.

- Behayo ekan! Buzilib ketgan ekan! Bezbet!

Haram bekasi begimning kanizlari bilan birga shosha-pisha ichkariga kirdilar. To'shak chetida yuzini qo'llari bilan bekitib olgan go'zal juvon yelkalari silkinib, piq-piq yig'lar edi.

Ma'lum bo'lishicha, Qorako'z begim Hirotning so'nggi podsholari yaxshi ko'radigan va oliy tabaqa ayollari "g'alvira" deb ot qo'ygan sho'x bir qiliq qiladi. Bu bilan u ellik olti yoshlik xonni qoyil qilmoqchi, balki uning ilhomini oshirmoqchi bo'ladi. Biroq ko'p marta uylangan, qancha qiz-juvonlar bilan bir yostiqa bosh qo'ygan xon umrida bunday qiliqlarni ko'rmagan ekan. U avval

sarosimaga tushadi, keyin Qorako'z begimning avvalgi yosh erini eslaydi. Begim bunday qiliqlarni avvalgi eriga ham qilganlarini ko'z oldiga keltiradi-yu, hafsalasi birdan pir bo'ladi va so'kinib o'rnidan turib ketadi.

Begim bu sho'xlikni xonga yoqish uchungina qilganini, Hirot asilzodalari orasida bu joiz ekanini kanizlar haram bekasiga tushuntirdilar. Begimga rahmi kelgan haram bekasi xonning oldiga chiqib, uni jahlidan tushirishga tirishdi:

- Hazratim, ayb faqat bu begimda emas! Ayb unga shu qiliqni o'rgatganlarda! Hirotida behayolar ko'p ekan.

- Bu shahar - dindan qaytgan rofiziylar[32] uyasi!- dedi xon ham endi g'azabini boshqa tomonga yo'naltirib. - Bu juvonning qaynonasi Xadicha begim - bezbetlarning eng kattasi! Eng avval o'shani tutib jazosini berish kerak.

Shayboniyxon xobgohga qaytib kirmadi. Qorako'z begimni tavfiq va hayo yo'liga qaytarishni haram bekasi bilan habash qullarga topshirdi-yu, o'zi borgohga joy soldirib yotdi. Ammo tong otguncha uxlay olmadi.

Ertalab azonda borgohdan hirgohga o'tdi-yu, lashkarboshilardan Ubaydulla Sultonni, mulozimlardan Muhammad Solihni, mavlono Binoiy va Mansur baxshini chaqirtirdi.

Eng avval jiyani Ubaydulla Sultonni so'roqqa tutdi:

- Ixtiyoriddin qal'asi olindimi, yo'qmi?

- Xon hazratlari, bugun-erta oling'usidir!

- Bitta buzuq xotin bekitib yotgan qal'ani shuncha lashkar bilan haligacha ololmaysan! Yo o'zim borib olaymi?

Xonga kechasi bir balo bo'lganini hamma sezdi. Yigirma yoshli devqomat Ubaydulla Sulton ulkan gavdasini egib, xonga ikki bukilib ta'zim qildi:

- Hazratim, qal'ani shu bugun olamiz. Hozir men o'zim borib hamla qilamen!

- Hamla qilamen deb, lashkaring dehqonlarning ekinini toptab ketibdi. Biz Hirotga mehmon bo'lib kelganimiz yo'q. Dehqonning hosili o'zimizga kerak! Bog'larni ham ot bosmasin! Mevasini o'zing yeysan! Sen temuriyodalarning urug'ini qurit! O'shalarga xizmat qilib quturgan shialarni bos!

- Barcha aytganlaringizni bajo keltiramiz, hazratim!

Ubaydulla Sulton ketishga chog'landi. Shunda Shayboniyxon:

- Agar qal'ani bugun oladigan bo'lsang, Mansur baxshini ham olib ket! - dedi. - Bu baxshi yana bo'ydoq yuribdi. Bunga xotin chidamaydi. Xadicha begim shunga o'xshagan zo'r bir er topolmay yurgan emish. Qal'a-ni olsang, o'sha xotinni Mansur baxshiga nikohlab berasan!

Semirib, avvalgidan battar yo'g'onlashib ketgan o'tovday katta Mansur baxshi:

- Aynalayin sizdan, xon hazratlari! - dedi. - Samarqandda nikohlab bergan Zuhra begimingiz o'lgandan beri so'qqaboshlik jonimga tegib yurgan edi!

- Lekin sen baxshi hadeb nafsingni o'ylay berma!- dedi xon. - Hirotning eng katta boyliklari Xadicha begimning qo'lida. Menga axboroti kelgan, bu xotin oltindan gul yasatgan emish, barglari zumraddan emish. Gulga qo'nib turgan bulbulning og'zida gavhari bor emish.

- Xon hazratlari, bunisini men sizga toptirib beraman! - dedi Mansur baxshi. - Xazinasi ham sizniki! Menga o'zi bo'lsa bas!

Bu sho'x gaplardan keyin Shayboniyxonning chehrasi sal ochildi-yu, Ubaydulla Sulton bilan Mansur baxshiga ketish uchun ruxsat berdi. Muhammad Solih bilan mavlono Binoiy xon qarshisida hamon qo'l qovushtirib, oyoq ustida sukut saqlab turishardi. Qizil kimxob ko'rpacha ustida chordana qurib o'tirgan xon Muhammad Solihga qarab:

- Sen, shoir, nuqul Hirotni maqtar eding, - dedi.- Hirotning hayosini yo'qotgan betavfiqlarning uyasi ekan-ku!

Muhammad Solih xonning boshiga kechasi qanday hangoma tushganini allaqachon payqagan edi. Shayboniyxon hozir keksalik zaifligiga chora topolmay alami kelayotgani ham sezilib turardi.

Muhammad Solih uning yarasiga tuz sepmaslik uchun gapni boshqa yoqqa burdi:

- Hazratim! Hirotning axloqini temuriylar buzgan. Siz temuriylarni jangda jismonan yengdingiz, endi ularni ma'nan yengmoqdasiz! Imomi zamonamizning axloqiy pokliklari hirotliklarga ibrat bo'lmog'i kerak.

- Gapga chechansen! Lekin Hirotning axloqini shoirlar ham buzganini nega aytmayesen! Temuriylarni maqtay, behayo she'rlar yozib, lagan-lagan oltin olgan shoirlarning bo'lmag'anmi?

- Bo'lgan, xon hazratlari. Mana mavlono Binoiy Hirotidan ana o'shanaqa shoirlar ketkizib yuborgan!

Shayboniyxon mavlono Binoiyga yuzlandi:

- Shundaymi?

- Shundoq, hazratim! - dedi Binoiy ta'zim bilan.

- Unday bo'lsa mavlono Binoiy adolat qilichini beliga taqib, yomon shoirlardan qasdini olsin! - dedi xon. - Bizning g'olib navkarlarimizdan ellik-oltmishtasini mavlononing ixtiyoriga bering. Temuriylarning oltinidan quturib yurgan shoirlarning molu mulki musodara qilinsin! Barcha oltinlarini tortib olib xazinaga topshiring! Keyin bu shoirlarning ko'zi ochilib, tavfiq hayo yo'liga qaytishi oson bo'ladi!

Mavlono Binoiy bezovtalanib Muhammad Solihga qaradi. U bir vaqtlar o'ziga alam o'tkazgan ba'zi Hirot shoirlarini har qancha yomon ko'rsa ham, lekin yoniga askar olib, birovlarining uyini tintishni, molu mulkini musodara qilishni o'ziga munosib ko'rmas edi. Biroq buni xonga ro'yi-rost aytish ham mumkin emas edi.

- Hazratim, shunday ulug' vazifani faqirga ishonib topshirmoq niyatingizdan sarfarozenmen!.. Faqat bir andesham bor.

- Xo'sh?

- Hazratim, men umrimda qilich chopmagan keksa odammen. Yoshim ellikdan oshgan. Bu farmoni oliyni jangovar bek shoir Muhammad Solih janoblari faqirdan yuz hissa yaxshi bajarurlar! Faqir bu janobga kuchim yetganicha yordam beray!

Muhammad Solih bu ishni o'ziga yo'latgisi kelmadi.

- Mavlono, men Hirot shoirlarini sizchalik yaxshi bilmaymen!

Buyrug'i sansalor bo'layotganini sezgan Shayboniyxon, ko'zlari tahdidli yaltirab, Binoiyga tikildi.

- Ot in'om qildik - mindingiz. To'n in'om qildik b' b' kiydingiz. Ulufa berdik - yo'q demadingiz. Endi ish buyursak, yo'q deysizmi?! Boshqa e'tirozga o'rin qolmadi. Olti yildan beri xon xizmatida yurgan Binoiy uning hozirgi buyrug'ini bajarishga majbur edi...

* * *

Shayboniyxonning o'ng qo'l vaziri - oltmish besh yoshlik mulla Abdurahim Hirot allomalaridan oltin undirishning boshqa bir yo'lini o'ylab topdi. Hirot atroflaridan g'oliblarning qo'liga tushgan o'ljalor orasida suruv-suruv qo'ylar ham bor edi. Mulla

Abdurahim shu qo'ylardan oltmishtasini Hirotning Qipchoq darvozasi tashqarisidagi bozorga haydab tushishni xizmatkorlariga buyurdi. So'ng shaharga bir to'p navkar yuborib, temu-riylar davrida mashhur bo'lgan Xondamirni, Boburga yaqinligi bilan tanilgan mavlono Fazliddinni, Husayn Boyqaroga atab she'rilar yozgan "ko'ksa" laqablik shoir Sulton Muhammadni, yana shularga o'xshash besh-olti kishini qo'y bozoriga majburan olib keltirdi. Keyin mulla Abdurahimning o'zi ham bir to'p mulozimlari bilan bozorga o'ynoqi bir arg'umoqni minib kirib keldi. Mulozimlardan biri piyoda qo'l qovushtirib turgan Xondamirga va uning hamrohlariga shunday dedi:

- Sudurlar sadri Nizomiddin Abdurahim hazratlari o'zlarining bu qo'ylarini faqat sizlarga sotmoqchilar!

Xondamir sheriklariga: "Shu bilan qutulsak koshki!" deganday qilib qaradi-yu, keyin sudurlar sadriga ta'zim qildi:

- Bajonidil olurmiz. Narxini aytsinlar.

Mulozim ovozi ta'tanali tus berib dedi:

- Bu qo'ylar - sudurlar sadrining nafasi tekkan tabarruk qo'ylardir. Sizlar temuriylar xizmatida haromxo'rlikka o'rganib, buzilib ketgan odamsizlar. Bu qo'ylarni so'yib yeb halqumlarini poklashlaring kerak. Shuning uchun qo'ylardan har birining narxi olti yuz dinor!

Olti yuz dinorga bitta emas, yetti-sakkizta qo'y olish mumkin edi. Biroq qo'ylarni sudurlar sadri aytgan narxda olmaslik - uning g'azabiga uchrash va shafqatsiz jazoga giriftor bo'lish demak edi.

Puldan qiynalibroq yurgan mavlono Fazliddin bezovtalanib so'radi:

- Janoblar, yaqinda moli omon ham to'lagan edik-ku?

Shoir Muhammad Sulton istehzoli kulimsiradi:

- Mavlono, bu noyob qo'ylarga hazratimizning muborak nazarlari tushgan ekan. Shuning uchun endi bu moli omon emas, balki moli imondir!

Mulla Abdurahim istehzoni payqab qahri keldi va navkarlariga buyurdi:

- Bularning har biriga qo'ylardan o'nta-o'nta qo'shaloqlab beringlar! Bularni temuriylarning oltini quturtirgan! Hammasining dimog'i juda baland! Bularni osmondan yerga tushirib qo'yish kerak. Qo'ylarni uylarigacha o'zlari haydab ketsin! Hech kim haydashmasin! Uylarigacha kuzatib borib, pulini undirib kelinglar. Qaysi biri buyruqni bajarmasa, molu mulkini musodara qilib, o'zini zindonga tashlanglar!

Navkarlar buyruqni bajarishga kirishdilar.

Hirotda ko'pchilik taniyidigan shoir, olim va me'mor issiq kunda halpillab, sertuproq, serchang ko'chalardan qo'y haydab ketdilar. Keyin bu "tabarruk" qo'ylarning pulini qarz havola qilib bo'lsa ham, to'lab qutuldilar.

2

Ubaydulla Sultonning bir yarim ming navkari o'n kundan beri Ixtiyoriddin qal'asining atrofida g'ivirlar, ammo o'q ham, shoti ham yetmaydigan balandlikdagi qal'ani olishning hech ilojini topolmas edi. Temir darvozalarga to'pdan o'q otib ko'rishdi, bo'lmadi. Keyin yer tagidan g'or qazishga tushishdi.

Shuni hisobga olmaganda, Hirotni hozir bir qadar tinchib bormoqda edi. Musodara qilinadigan xazinalar bo'shab qolgan, talanadigan molu mulklar talanib bo'lgan edi.

Shayboniyxon Qahdistondan Bog'i Jahonoroga ko'chib kelib, Hirotning mashhur san'atkorlarini o'z huzuriga chaqirtirdi. San'at ishlarini boshqarayotgan Muhammad Solih vositachi bo'lib, Behzodni xon bilan bir-ikki marta uchrashtirdi. Xonning maslahatgo'yi mulla Abdurahim rasm chizishni shialar va rofiyilarning ishi deb yomon ko'rsa ham Shayboniyxon Behzodning rasmlari Husayn Boyqaroni qanchalik mashhur qilganini bilar, endi bu musavvirning iste'dodidan o'z shuhrati uchun foydalanishni istar edi.

Behzodga Shayboniyxonning rasmini chizish topshirildi.

Musavvirning iltimosi bilan xonni qip-qizil kimxob ko'rpa ustiga o'tqazdilar, uning orqasiga qora baxmal bolish qo'yidilar, beliga ingichka oltin kamar bog'latdilar, oldiga oltin muqovali kichik daftar, qalam va siyohdon qo'yidilar. O'ttiz yildan beri rassomlik qilib yurib, ko'pgina podshohlarni ko'rgan va ular bilan muomala qilishni yaxshi biladigan Behzod Shayboniyxoniga ham faqat maqtov yoqishini allaqachon payqagan edi:

- Hazratimni arg'umoq ot ustida qilich yalang'ochlagan paytlarida tasvirlashim mumkin. Biroq hozir sizning eng zo'r lashkarboshi ekanligingiz hammaga ayon. Ammo olam ahli sizning ko'p yil madrasalarda o'qigan fozil imomi zamon ekanligingizni ham suratda ko'rmog'i kerak. Shu sababli faqir sizni muqaddas kitobu oltin qalam bilan tasvir etmoqchimen!

- Ma'qul, - deb xon bunga rozilik berdi.

Surat tayyor bo'lgandan keyin Shayboniyxon, Muhammad Solih va boshqa bir necha mulozimlar Behzod ishlagan xonaga to'plandilar. Mulla Abdurahim rasmga, so'ng xonga qaradi-yu, hayron bo'lib:

- Hazratimning xuddi o'zlari-ya! - dedi.

Suratda Shayboniyxonning ko'pni ko'rgan tajribali odam ekanligi ko'zga aniq tashlanib turardi. Bo'yoqlar Behzodga xos ulug' bir mahorat bilan xillangan edi. Oddiy odam rasmdan hech bir kamchilik topolmas, Behzod xonni izzat-ikrom bilan tasvirlabdi, deb o'ylar edi. Lekin Muhammad Solih xonning tagidagi ko'rpaning rangi qip-qizil qon rangida ekanini sezdi. Xon ko'rpa ustida emas, go'yo qon daryosi ustida o'tirganga o'xshardi. Xonning beliga bog'langan ingichka oltin kamarining uchi chalmashgan oyoqlar tagidan xuddi qoramtir boshli sariq ilonga o'xshab buralib turar edi. Xon suyangan qora bolish ham qora kuchlarning timsoliga o'xshardi.

Shayboniyxonning barcha ishlaridan xabardor Behzod bu yashirin ramziy bo'yoqlar bilan nimalar demoqchi bo'lganini Muhammad Solih payqadi-yu, qo'rqib ketdi. Agar u sezgan ma'noni xon sezib qolsa, Behzod ham omon qolmaydi, orada vositachi bo'lgan Muhammad Solih ham! Shuning uchun u suratga xomush tikilib turgan Shayboniyxonning fikrini xatarli ramziy ma'nodan uzoqroq olib ketishga intildi:

- Muhammad alayhissalom yashil rangni yaxshi ko'rar ekanlar. Imomi zamon xon hazratlari ham yashil rangni suyishlarini musavvir durust payqabdir. Qarang, hazratimning ko'ylaklari yashil rangda. Suyangan devorlari ham yashil.

- Bunisi ma'qul, - deb xon endi og'zini ochdi. - Lekin... biz mavlono Behzodning boshqa suratlarini ham ko'rgan edik...

Shayboniyxon Behzod tasviridagi shertaxlit Husayn Boyqaroni esladi. Husayn Boyqaroning safarga chiqqan paytini tasvir etgan boshqa bir rasmda go'yo bulutlar ham, osmon ham, hatto tog'u toshlar ham podshoning ketidan ergashib, u ketayotgan tomonga intilib borayotganday ko'rsatilgan edi. Temuriylarni bunchalik ulug'lagan Behzod Shayboniyxonni jo'n bir odam qilib

tasvirlaganga o'xshardi. Xon suratni ko'rganda ko'nglida qo'zg'algan murakkab tuyg'ularni aytishga munosib so'z topolmadi-yu, Behzodga qarab:

- Mo'yqalamni menga bering! - dedi.

Xonning avzoyi yomonligini hamma sezdi. Behzod maxsus qalamdonda turli bo'yoqlar bilan birga turgan mo'yqalamlarni xonga ta'zim bilan tutdi. Shayboniyxon qoramtir qo'ng'ir bo'yoqqa botirib qo'yilgan mo'yqalamni oldi. U Buxoroda madrasada o'qib yurgan paytlarida surat chizishni ham ancha mashq qilgan, mo'yqalam tutishni sal-pal bilar edi. Behzod chizgan suratda Shayboniyxonning soqol-mo'ylovi haddan tash-qari qisqa va siyrak ko'rsatilgan, xonning nazarida, tasvir shuning uchun jo'nlashib ketganga o'xshardi.

- Soqolni durustroq chizmoq kerak! - deb Shayboniyxon o'zining suratida - quloq yaqinida juda siyrak ko'rsatilgan soqolni bir oz qalinlashtirmoqchi bo'ldi. Ammo mo'yqalamda bo'yoq ko'proq ekan, quloq oldidagi soqol birdan kigizday qalinlashib ketdi.

Behzod sog' tishi sug'urib olinayotgan odamday:

- Ih! - dedi.

Ammo Muhammad Solih Behzodning bilagini ma'nodor qilib qisdi-yu:

- O! O! Hazratim mo'yqalam tekkizishlari bilan suratga yana fayz kirdi! - dedi.

U Behzodni falokatdan faqat xonni maqtab qutqarish mumkin ekanligini sezib shunday demoqda edi, buni Behzodga ham sezdirgisi kelib:

- Mavloni, tarixiy bir hodisa yuz berdi! - dedi.- Siz chizgan suratga imomi zamon, Iskandari soniy o'z muborak qo'llarini tekkizdilar! Buni odamlar asrlar davomida bir-birlariga aytib yurgaylar!

Behzod xonning qilgan ishini - san'atkorga ahmoqona xo'jayinlik qilishning namunasi deb bilmoqda edi. "Shu ma'noda chindan ham buni tarix unutmas, odamlar bir-birlariga kulib aytib yururlar", degan fikr Behzodning xayoliga endi keldi. Muhammad Solih rasmdagi ramziy ma'noni allaqachon payqaganini, endi xondan baloga qolmaslik uchun ataylab shu gaplarni aytayotganini Behzod tushundi-yu, ichki bir istehzo bilan xonga ta'zim qildi:

- Qulingiz chizgan suratga xalifai zamonamizning nazarlari tushganidan boshim ko'kka yetdi!

- Barakalla! - deb xon uni endi maqtadi.

Xonning qo'li bilan chaplangan soqol quloq yaqiniga yopishtirib qo'yilgan po'stak parchasiga o'xshar edi. Behzod ichida: "Battar bo'lsin!" dedi-yu, xon bu soqolni qanday xunuk chaplagan bo'lsa, shundayligicha qoldirdi.

3

Xadicha begim kirib bekingan Ixtiyoriddin qal'asi Ubaydulla Sultonni o'n yetti kun ovora qildi. Nihoyat, qal'a devorining otbozoriga tutashgan nochorroq bir joyini tagidan kavlab, naqb solib[33] buzib kirdilar. Qal'ani mudofaa qilib turgan ellik-oltmish yigit bitta qolmay qirib tashlandi. Qo'lga tushgan qiz-juvonlar g'olib qo'shinning bek va navkarlariga ulashildi.

Xadicha begimning o'zi haramning ichma-ich eshiklarini orqasidan tamlabatib, eng to'rdagi bir xonaga kirdi-yu, yonida qolgan kanizlarga buyurdi:

- Tantanali marosimlarda kiyadigan kiyimlarimni keltiring!

Ubaydulla Sultonning navkarlari haramning ichida tamlangan eshiklarini buzib kirgunlaricha Xadicha begim katta gavhar qadalgan binafsharang toqisini boshiga kiyib, yasanib, oxirgi eshikdan o'zi chiqib keldi. Oltin aralash ipakdan to'qilgan qabosi ko'zni qamashtirar edi. Qaddini tik tutib kelayotgan barvasta ayol malikalarga xos ulug'vorlik bilan shoshilmay eshikdan chiqar ekan, qilich yalang'ochlagan, hansiragan navkarlarni uning salobati bosdi. Xadicha begim boshini mag'rur tutib yaqin kelganda navkarlar beixtiyor o'zlarini chetga olib, unga yo'l berdilar. Begim ularning sarkardasini so'radi.

Navkarlar uni hovlida otliq turgan Ubaydulla Sultonning oldiga boshlab chiqdilar. Hamon kanizlar qurshovida kelayotgan begim yengil bir ta'zim bilan shoshilmay gap boshladi:

- Sulton janoblari, taqdir ekan, biz taslim bo'ldik. Endi men Shayboniyxon hazratlarining huzuriga yo'llashingizni iltimos qilamen!

Ubaydulla Sulton beklarining orasida turgan Mansur baxshi bilan ma'noli ko'z urishtirib oldi-yu, masxaraomuz kulimsiradi:

- Xon hazratlari begimga aytadigan gaplarini bizga tayinlab yubordilar.

- Unday bo'lsa qulog'imiz sizda, sulton janoblari!

Ubaydulla Sultonning beklari orasida oq sallalik bir eshon ham bor edi. Ubaydulla Sultonning ishorasi bilan Mansur baxshi va eshon otdan tushdilar. Mansur baxshi zar yoqalik to'n, qizil etik kiyib, kuyovlarday yasanib kelgan edi. Yigitlardan yetti-sakkiztasi uning atrofini kuyovnavkarlar kabi o'rab oldilar. Shundan keyin Ubaydulla Sulton Xadicha begimga yuzlandi:

- Imomi zamonning farmoni bilan siz bugun Mansurbekning nikohiga o'tursiz!

- Begimning o'zlari ham bilganday yasanib chiqibdilar! - deb kuldi mulozimlardan biri.

Xadicha begim qop-qora yo'g'on Mansur baxshining cho'tir yuziga qaradi-yu, dahshatga keldi:

- Men... men xon hazratlari bilan o'zim so'zlashamen!

- Xonning siz bilan so'zlashishga vaqtlari yo'q!

- Axir men ham podshoh oilasidanmen! Bu qanday xo'rlik?!

- Siz rofiziylar oilasidsiz! Rofiziylarni jazolash - savob!

- Sulton janoblari, sizning ham mendek keksa onangiz bordirlar. Hech bo'lmasa onaligimni hurmat qiling!..

- Mening onam siz qilgan razilliklarni qilgan emas! Qaysi ona o'z nevarasini o'zi o'ldirtiribdi?! Siz nevarangiz Mo'min mirzoning o'limiga sabab bo'lgan xunxo'rlardansiz!

Xadicha begimning boyagi ulug'vor va mag'rur qiyofasi endi birdan ayanchli tusga kirdi, qaddi bukchayib, qo'llari osilib qoldi.

Ubaydulla Sulton navkarlariga buyurdi:

- Ichkariga olib kiringlar. Endi buning ko'zini Mansur baxshi ochsin!

Xadicha begimning bo'shashib, go'yo to'kilib ketayotgan gavdasini ikki kaniz ikki tomonidan suyab ichkariga olib kirib ketdilar.

Nikoh o'qilgach, Mansur baxshi kanizlarni haramdan chiqarib yubordi-yu, Xadicha begim bilan yakkama-yakka qoldi.

Tun sukunatida qandaydir mislsiz qiynoqlardan chinqirgan begimning faryodi haram atrofidagi uylarga ham eshitilib turardi.

Yarim kechada Mansur baxshi oyoqda zo'rg'a turgan Xadicha begimni oldiga solib, haramdan chiqdi. Ikkovi oydin qal'aning bir chetiga qarab ketishdi.

- Oltin gul, - deb shivirladi Mansur baxshi. - Oltin bulbuli bor. Og'zida gavhari bor. Ana shuni topib bermasang, hozirgidan

beshbattar qilamen. Top tezroq!

Hozir jonidan boshqa narsa ko'ziga ko'rinmayotgan Xadicha begim Mansur baxshini qo'rg'on chetidagi yashirin xazinaga boshlab keldi. Yer ostidagi bu xazinaga salqin suv saqlanadigan sardobaning chetidagi maxfiy yo'ldan kirilar edi. Mansur baxshi qo'lida yoqmasdan olib kelayotgan mash'alani yer tagiga tushganda yoqdi.

Yer ostida besh-oltita temir sandiq qator turibdi. Xadicha begim madorsiz qo'llar bilan ularga bir-bir kalit solib, ochib ko'rdi. Ikkitasida kumush tangalar, bittasida oltin tangalar. Bittasida qilich va xanjarlarning oltin dastalari. Yana bir sandiqda ayollarning qimmatbaho taqinchoqlari. Mansur baxshi ko'zlarini yonib, bu boyliklarga bir-bir qo'l urib ko'rdi-yu:

- Oltin gul qani? - dedi. - Barglari zumrad gul qayerda?

Yer ostini ag'dar-to'ntar qilib qidirsalar ham bu gul topilmadi. Xadicha begim:

- Voh! - dedi musibatli tovush bilan. - Eng ishongan odamlarim ham menga xiyonat qilmishlar. Gulni o'g'irlab ketmishlar! So'nggi najotimni ham o'g'irlatibmen! Oh!

- Sen oh-voh deb, Husayn Boyqaroni aldab o'rgangansen. Lekin meni alday olmaysen. Top gulni! Qani, qaerga yashirgansen?

- Mana shu chetki sandiqda edi...

- Yolg'on! Sen uni boshqa joyga yashirgansen! Ko'rsat o'sha joyni!

Mansur baxshi Xadicha begimni zinapoyadan yuqoriga sardoba bo'yiga olib chiqdi.

- Meni alday olmaysen! Ko'rsat!

- Men sizni aldaganim yo'q? O'zim aldandim! Mening paymonam to'lgani rost ekan. Meni o'g'lim aldab ketdi! Muzaffar mirzoni deb men nimalar qilmagan edim! Oqibati shu bo'ldi! Meni bu qiynoqlarga o'g'lim tashlab ketdi! O'g'lim!!!

- Lekin sen oltin gulni o'g'lingga ham bermagansen! Uni o'zing yashirgansen! Xon hazratlari menga aytdilar. "Gavhar donasini tishlab turgan bulbuli bor", dedilar. Men bu gulni oltin bulbuli bilan xonga peshkash qilamen deb so'z berganmen. Top hozir!

- O'g'irlatgan bo'lsam qanday topay?!?

- Topmaysenmi hali? Topmaysenmi?!? Mana topmasang! Devday zo'r Mansur baxshining bir zarbi bilan Xadicha begim suvi muzday sardobaga shaloplab qulab tushdi. Mansur baxshi uni sochidan tortib chiqarib oldi-yu, haramga tomon sudrab ketdi.

Bu qiynoqlar uch kun davom etdi, ammo oltin gul topilmadi. Xadicha begimning joni qattiq ekan, tirik qoldi. Mansur baxshini esa kelajakda bo'ladigan janglardan birida ajal kutmoqda edi...

4

"Nahotki mening ham paymonam to'lgan bo'lsa?" "ВѢ" degan qo'rqinchli o'y Shayboniyxonning xayoliga Mur-g'ob daryosining bo'yida to'satdan Shoh Ismoilning qo'shinlari qurshoviga tushib qolgan paytda keldi.

Achchiq izg'irin esib, qor uchqunlab turgan bu bad-qovoq kunda Shayboniyxon Murg'ob bo'yiga Shoh Ismoil Safaviyni ta'qib etib borib qolgan edi. Bundan bir necha soatgina oldin Shoh Ismoil bor qo'shini bilan Marv qo'rg'onidan orqaga chekingan paytda Shayboniyxon o'zining yana ulkan g'alabaga erishishiga mutlaqo ishongan edi. Chunki Marv qo'rg'oni ichida ko'pdan beri kuch saqlab o'tirgan Shayboniyxonning o'n besh ming qo'shini bor edi. Xonga kelgan aniq axborotlarga qaraganda, Shoh Ismoilning Marv qo'rg'onini qamal qilib, qish sovug'ida izg'ib yurgan qo'shini o'n ikki mingdan oshmas edi. Sovqotib, orqaga betartib chekingan lashkarga ichkarida issiqqina joyda kuch to'plab yotgan lashkar hamla qilsa - Shayboniyxonning g'olib chiqishi muqarrardek tuyulardi.

So'nggi yillarda Shayboniyxonning eng zo'r istagib "ВѢ" Shoh Ismoil ustidan uzil-kesil g'alaba qilish edi. O'zini "xalifai rahmon" deb e'lon qilgan Shayboniyxon musulmon olamiga yagona diniy rahbar bo'lish niyatida edi. Eron va Ozarboyjonda shia mazhabini davlat dini qilib ko'targan Shoh Ismoil Safaviy esa o'zini "sohibi zamon" deb e'lon qilgan edi. Demak, u ham musulmon olamiga rahbar bo'lishga intilardi. "Bir qinga ikki qilich sig'magay, musulmon olamiga yo men rahbar bo'lishim kerak yoki Shoh Ismoil!" Shayboniyxon shu e'tiqod asosida Shoh Ismoil bilan bultur astoydil bellashmoqchi bo'ldi. Hirotdan ellik ming qo'shin bilan Eronning Kermon va Gurgon shaharlarigacha bostirib bordi.

O'shanda Shoh Ismoil g'arbdagi turk sultoni Boyazid II bilan jang qilib yurgan edi. Gurgonda va ayniqsa Kermonda shialar harakati juda avjiga chiqqan, Shayboniyxon bu shaharlardagi shialarning boshliqlarini ayovsiz qatl ettirdi, ularning masjid va ziyoratgohlarini buzdirdi, mol-mulklarini talattirdi. Bu hammasi shialar peshvosi Shoh Ismoilni darg'azab qilishi va darhol jangga otlantirishi kerak edi. O'sha paytda hal qiluvchi jang bo'lsa, Shayboniyxon g'olib chiqishi muqarrar, chunki Shoh Ismoilning yarim kuchi turk sultoni bilan urushda band edi. Buni shohning o'zi ham sezgan bo'lsa kerak-ki, hamma alamini ichiga yutib, Shayboniyxonga yaxshi muomala qildi, maxsus elchi yuborib, uni Movarounnahr va Xurosonning oliy hukmdori, deb tan oldi va oradagi adovatni urushsiz bartaraf qilishga istak bildirdi.

Shayboniyxonning o'g'li Temur Sulton, jiyani Ubaydulla Sultonlar shoh elchisiga iloji boricha yaxshi muomala qilishni, unga shirin gaplar aytib, shohga sovg'a-salomlar yuborib, uni Samarqanddagi Sulton Ali mirzo va Toshkentdagi Mahmudxon kabi g'afolatda qoldirishni, keyin payti kelganda o'shalarga o'xshatib yo'q qilib yuborishni istar edilar. Lekin orada dinu mazhab nizosi ajdahoga o'xshab og'zini ochib turardi. Shayboniyxon Xurosonda turgan o'z qo'shinining shialar ta'sirida shu ajdahoning domiga tortilib ketishidan qo'rqqan, "dinu imon yo'lida murosa yo'q, kimki shialarga qo'l bersa, dindan qaytib, rofiziylar bo'lg'ay", degan gapni ko'p takrorlardir. Endi agar Shayboniyxon o'g'li va jiyaning so'ziga kirib, Shoh Ismoilni tan olsa, unga yaxshi muomalada bo'lsa, shu bilan beixtiyor shia mazhabini tan olgan bo'lmaydimi? Odamlar: "Xonimizning o'zi ham rofiziylar bo'lg'ay" demaydimi? Yo'q! Shayboniyxon o'zining pok e'tiqodiga dog' tushirishni istamaydi! Uningcha, g'ayridindan ham rofiziylar yomon. Chunki g'ayridin - hali musul-monchilikdan bexabar. Rofiziylar esa avval musulmon bo'lgan, keyin choryorlar nomiga xiyonat qilib, ulardan yuz o'g'irgan. Shayboniyxon bunday odamlarga shafqatsiz munosabatda bo'lishi kerak.

Shu fikr asosida u shoh elchisini behurmat qilib qaytardi. Shohning maktubiga esa osmondan kelib javob yozdi. "Sen bir shayxning o'g'lisan, toju taxtni senga kim qo'yibdi, belingga kashkulingni bog'lab, qalandarligingni qilsang-chi!" degan ma'noda unga kashkul va hasa "sovg'a" qilib yubordi. Bu voqeadan keyin Shoh Ismoil turk sultoni bilan sulh tuzdi-yu, Shayboniyxonga qarshi jangga tayyorlana boshladi. Xonning Kermondagi shia masjidlarini buzdirgani ustiga endi Shoh Ismoilning elchisini behurmat qilib qaytargani qo'shilgach, Shayboniyxondan qasos olishni istovchilarning soni ko'payib ketdi.

Xuddi shu paytlarda Movarounnahrda ham tashvishli xabarlar kela boshladi - ko'chmanchi sultonlar zulmiga chiday olmagan Toshkent, Farg'ona, Buxoro aholisi ularga qarshi isyon ko'taradilar. G'alayonlar Samarqandda ham, Hisorda ham bo'layotganini eshitgan Shayboniyxon Hirotdagi qo'shinlaridan o'ttiz mingini Movarounnahrda sultonlarga yordamga yubordi. Bu g'alayonlarning sababini bilishiga yuborilgan maxsus kishilar Turkiston, Hisor va Buxoro sultonlarining o'zboshimchalik yo'lga o'tganlarini aniqlab keldilar. Shayboniyxon uch yildan beri Hirotda yashamoqda edi. Uning uzoqdaligidan foydalangan sultonlar

o'zlarini xon, ko'lankalari maydon bilib ish olib bormoqda edilar. Xufiyalar ularning ig'vo gaplarini ham Shayboniyxonga yetkazib turar edilar. Xususan, Ubaydulla Sulton, Ko'chkinchixon va Hamza Sultonlar Shayboniyxonning Shoh Ismoil bilan qaltis siyosat olib borayotganidan norozi edilar: "Jangni biz qilamiz, g'alabani biz keltiramiz, xonimiz faqat yosh qizchalarni nikohiga olib, lazzatlanishni biladi, hech qaysimizning maslahatimizni olmaydi, shunday bo'lgach, biz ham bu yerda istaganimizcha davron suraylik-da". Sultonlarning bu gaplari Shayboniyxonning g'azabini avjiga chiqardi.

U ichki nizolarni bir zarba bilan bartaraf qilmoqchi bo'ldi-yu, Ubaydulla Sultonni Buxoro hokimligidan, Ko'chkinchixonni Turkiston hokimligidan, Hamza Sultonni Hisor hokimligidan olib tashladi va ularning o'rinariga boshqa itoatkor odamlarni qo'ydi. Albatta, bu keskin tadbir xon qo'shini orasida katta obro'ga ega bo'lgan Ubaydulla Sulton va Hamza Sultonlarning tarafdorlarini qattiq norozi qildi.

Movarounnahrda g'alayonlar va xon saroyidagi ichki nizolardan xabar topgan Shoh Ismoil bu qulay fursatdan foydalanib qolishga intildi. Odatda, katta harbiy yurishlar bahor va yoz oylarida boshlanar, Shayboniyxon ham shohning hujumini "bo'lsa, qish o'tgandan keyin bo'lar", deb o'ylar edi. Ungacha Movarounnahrda jo'natilgan o'ttiz ming qo'shin Hirotga qaytib ulgurishi mumkin edi. Lekin Shoh Ismoil xon kutmagan kech kuz paytida Hirot ustiga qo'shin tortib kelayotgani ma'lum bo'ldi. Xurosonda Shayboniyxondan norozi odamlar juda ko'p, Shoh Ismoil yaqinlashsa, ular bosh ko'tarishi muqarrar. Xonning asosiy kuchlari esa Amudaryodan narida. Shayboniyxon shoshilinch ravishda Murg'ob bo'yiga - Marv qo'rg'oniga chekinishga majbur bo'ldi. Xonning bunday seskanib chekinishini ko'pdan beri ko'rmagan a'yonlari qattiq sarosimaga tusha boshladilar. Shunda xon ularning o'pkasini bosadigan bitta vaj ko'rsatdi:

"O'sha g'addor rofiziylar yurtidan uzoqroq ketganimiz ma'qul. Shoh bizga ergashib Movarounnahrda yaqinroq borsin. O'zimizning pok mazhabli sunniylar yurtidan madad olurmiz. Ungacha o'ttiz ming lashkar yetib kelgay. Biz shohga Marvda qopqon qo'yib, tumshug'idan iltirigaymiz!"

Xonning bu rejasini barcha mulozimlari va a'yonlari darhol: "Dono tadbir!" deb maqtadilar. Biroq ular Marv qal'asida bekinib o'tirgan paytlarida Shoh Ismoil qo'rg'onni qamal qilib, Shayboniyxon nomiga kinoyali maktublar yo'lladi. "Xon yuborgan hassaga suyanib, kashkulni belimizga bog'lab keldik, qani endi xonda yurak bo'lsa qo'rg'onidan chiqsin, shayxning o'g'li bilan bellashsin!" degan zaharxanda gaplar Shayboniyxonning izzat-nafsiga qanchalik qattiq tegmasin, u tishini tishiga qo'yib, haftalar davomida qo'rg'onida o'tirdi. U tajribali lashkarboshi sifatida shuni yaxshi bilar ediki, yigirma to'rt yoshli Shoh Ismoil qanchalik urinmasin, ertami-kechmi qish sovuqlari va izg'irinlari uni iliq joy izlashga majbur qiladi. Ochiq havoda diydirab yurgan askarlar qo'li qovushga kelmay qunishib chekinishga tushsa, ana o'shanda Shayboniyxon issiq qo'rg'onida kuch to'plab yotgan o'z askarlarini boshlab chiqadi. Ungacha albatta Movarounnahrda lashkar ham kelib qoladi. Ikki tomondan berilgan zarba Shoh Ismoilni tamom qilishi aniq. Ana undan keyin Eron ham Shayboniyxonniki bo'ladi, naryog'i Bag'dodga va Makkayu Madinaga yo'l ochiladi... Shayboniyxon chindan ham butun musulmon olamiga xalifai rahmon va Iskandari soniy bo'ladi!..

Xonning bu shirin o'ylarini faqat bir narsa taxir qilmoqda edi. Chopar ketidan chopar borib, Movarounnahrda qo'shinni tezroq Marvga yetib kelishga undayotgan bo'lsa ham o'ttiz ming lashkar hamon Amudaryodan narida imillab yurar edi. Xon bu imillashning sababini bilardi. Qo'shinda hali ham Ubaydulla Sulton va Hamza Sultonlarning ta'siri zo'r. Ular hokimlikdan tushirilganliklari uchun xondan juda xafa. "Mana endi onhazratimiz bizsiz jang qilib ko'rsinlar!" degandek arazlab yurishibdi.

"Lekin men bo'lmasam hammang kuchukbachchaday xor bo'lib o'lasan-ku!" - ichida sultonlarini so'kardi Shayboniyxon.

- Hozir butun davlatimiz, butun sulolamiz xavf ostida-ya, nahotki shuni fahmlamasanglar? Hayot-mamoting hal bo'ladigan paytda, yo shoh meni yo'q qiladigan, yoki men shohni nest-nobud qiladigan asnoda shunday arazlab yurishlaring itlik emasmi? Sen itlar hali ko'rasenlar, shu qamaldan eson-omon qutulsak, hammangni tavbangga tayantirgaymen!"

Nihoyat, izg'irinli sovuq kunlarning birida, Shoh Ismoil xonga yana bir maktub yo'llab, uning qo'rg'onidan chiqmaganini qo'rqoqlik deb atadi, bahorda yana qaytib kelajagini bildirdi, so'ng Marvning g'arbi janubidagi Mahmudi degan qishloq tomonga chekina boshladi.

Shayboniyxon o'n besh ming qo'shinni darhol otlantirdi. Uch yuztacha navkarni qal'ada qo'riqchilik qilish uchun qoldirdi-yu, qolganlarini qo'rg'on darvozalaridan tashqariga boshlab chiqdi. Uzoqda shoh askarlari chodir va o'tovlarini aravalarga ortib, betartib chekinib bormoqda.

Shayboniyxon baland bir joyga chiqib, Amudaryo tomonga uzoq tikilib qaradi. Qani endi o'sha o'ttiz ming qo'shini hozir yetib kelsa! Lekin o'sha yoqdan otini yeldirib kelgan chopar qo'shinning hali ham Amudaryodan narida yurganini aytdi.

Shoh Ismoil askarlari hamon chekinib bormoqda. Nahotki Shayboniyxon shunday qulay fursatni boy berishi kerak? Odamlar: "Xon qo'rqoqlik qilgan, bo'lmasa uning qo'shini shohnikidan ko'p, dadil hamla qilsa yengar edi", deyishmaydimi? Narigi sultonlar esa: "Ana, bizsiz xon hech vaqt jang qilolmaydi!" deyishi ham turgan gap. Eh, agar shu gal xon g'alabani narigi Ubaydulla Sulton va Temur Sultonlarsiz qo'lga kiritisa edi, qolgan butun umri shon-shuhrat ichida o'tmasmide?

Xon ikkilanib turganini ko'rgan mulla Abdurahim izg'irinda lablari ko'karib, iltimos qildi:

- Hazratim, biz sizning ulug' joningizni xavf-xatardan uzoqroq tutmog'imiz darkor. Movarounnahrda keladigan qo'shinni kutaylik.

Xon qahr bilan so'radi:

- Qani o'sha qo'shin! Qani?!

- Qish izg'irinida daryodan o'tmoq mushkul. Biroq Ubaydulla Sulton bilan Temur Sultonlar hademay kelib qolurlar.

- Shoh Ismoil Tabrizga yetganda kelurmi? Agar bu it sultonlar istasa allaqachon yetib kelmasmide? Bu sultonlarning jo'rttaga meni yolg'iz tashlab qo'ydi! "Hamma g'alabani biz qo'lga kiritamiz!" deb maqtanar emishlar, ablahlar! Men bo'lmasam g'alabani tushlarida ham ko'rishmas edi!

- Haq gapni aytdingiz, hazratim!

- Men mana bu shunqorlarim bilan erishganmen butun g'alabalarga! - Shayboniyxon shunday dedi-yu, jangga shay bo'lib turgan o'n to'rt mingdan ortiq qo'shinning saflari orasiga ot choptirib kirdi: - Shunqorlarim, yog'iyning safi buzilib chekinganini ko'rdilaring. Ular son jihatdan ham bizdan oz! O'zlari sovuqda diydirab holdan ketgan. Men ishonamen, ollohu taolo bizga yana bir ulkan g'alabani in'om etgusidir! Muhammad alayhissalomning arvohlari pok sunniy mazhabidagilarni qo'llab-quvvatlagusidir! Choryori bosafolar madadkoringiz bo'lsin, shunqorlarim. Dushman o'z saflarini qayta tuzib ulgurmasdan yetib boringlar! Xudo omadlaringni bersin! Omin ollohu akbar!

Minglab ovozlarning:

- Olluhu akbar!

This is not registered version of TotalDocConverter.
- Oshin otlar o'ziga hayotning har o'qalari bo'yat araldi.

Ko'pakbiy va Qambarbiylar oldinda, Shayboniyxon qo'shinining o'rtarog'ida qizilboshlar ketidan ot choptirib ketdilar.

Ilgari xonga aniq axborotlar berib turadigan maxsus odamlar bu gal Shoh Ismoilning yolg'ondakam chekinayotganini va harbiy nayrang ishlatmoqchi ekanini bilmay qolgan edilar.

Shoh Ismoil Marvni qamal qilish uchun askarlarning ozroq bir qismini boshlab borgan edi. Uning yana yigirma ming kishilik saralangan askarlari Marvdan yigirma chaqirimcha naridagi qumtepalar ortiga pistirma qilib qo'yilgan edi.

Bunday harbiy nayrangni Shayboniyxonning o'zi o'n ikki yil muqaddam Buxoroning Qorako'l shahrida qo'zg'olon ko'targan isyonchilarga qarshi ishlatgan edi. U ham qo'shinining asosiy qismini Qorako'lning sharqidagi pana joylarga bekitib qo'yib, o'zgina askari bilan hujumga borgan, qal'a ichidagi isyonchilar yovning ozligidan dadillanib tashqariga chiqqan edilar. Shunda xonning qo'shini jo'rttaga tumtaraqay bo'lib qochgan, isyonchilar esa ularni "Yengdik" deb ketlaridan quvgan edi. Biroq qal'adan besh-olti chaqirim uzoqlashganlaridan keyin pistirmadagi xon askarlari yopirilib chiqqan va isyonchilarni qirib tashlagan edi. Keyin Shayboniyxon qal'a ichida qolganlarni ham qatliom qilib, Qorako'lning otbozorida odam kallasidan ulkan minora yasatgan edi. Hozir o'z kuchiga ortiq darajada ishonadigan Shayboniyxon bu hiylani boshqa lashkarboshilar unga nisbatan ham ishlatishlari mumkinligini xayoliga keltirmas edi. Shoh Ismoilning Marvga ko'rinish bergan o'n ming chog'lik qo'shini Mahmudi degan joyda Murg'ob daryosi ustiga qurilgan ko'prikdan shosha-pisha o'tib ketdi. Shoh Ismoil go'yo bu ko'prikn himoya qilib turish uchun uch yuztacha askar qoldirgan edi. Shayboniyxon ko'prika yaqinlashgach, bu uch yuz qizilbosh xo'jako'rsinga tiraqaylab qochdi. Daryodan faqat shu ko'priq orqali o'tish mumkin edi - har ikki qirg'oq ham baland jar, kechuv yo'q, buning ustiga, qishki daryoning suvi juda sovuq, to'ng'ib qolish hech gap emas edi. Shayboniyxonning butun qo'shini ko'prikdan o'tib bo'lguncha Shoh Ismoilning pistirmada yotgan kuchlari o'zini sezdimadi. Shayboniyxon uzoqda "qochib ketayotgan" Shoh Ismoil qo'shinining izidan tushib, ko'prikdan ancha uzoqlashgandan keyin pistirmada yotgan kuchlar birdan maydonga chiqdi. O'qlab qo'yilgan zambaraklar xon ustiga to'satdan o'q yog'dirdi. To'rt tarafni qizilboshlar tutib ketdi.

Shayboniyxon o'zining Qorako'lida ishlatgan harbiy hiylasini endi esladi-yu, orqada qolgan ko'prika qarab chekindi. Ammo yog'och ko'priq allaqachon buzib tashlangan edi. Chekinib borgan qo'shinining bir qismi jardan daryoga qulab tushdi. Daryoning o'zanini otlar va odamlarning o'ligi tutib ketdi. Xonning o'zi saralangan xos navkarlari bilan mollar qishlaydigan atrofi yopiq bir qo'raga kirdi. Qo'rani qizilboshlarning olov halqasi o'rab oldi. Xonning xosnavkarlari qizilboshlar qurshovida o'lgan-qolganlariga qaramay jang qildilar. Qo'ra darvozasining oldilari, paxsa devorlarning taglari har ikki tomondan qirilganlarning jasadiga to'lib ketdi. Xon himoyada qattiq turganini ko'rgan Shoh Ismoil zambaraklarni qo'raning atrofiga o'rnattirib, devor osha o'q o'tira boshladi.

Zambarak gumburlashidan hurkkan, yarador bo'lib quturgan otlar bir-birlarini urib, yiqitib o'zlarini u yoqdan-bu yoqqa tashlay boshladilar. Qo'ra ichida dahshatli tiqilinch, ur-sur boshlandi. Shayboniyxon qo'lida qilichi bilan odamlariga hayqirib, to'polonni bosmoqchi bo'layotganda to'pning tosh o'qlaridan biri xon mingan otning boshiga kelib tegdi. Ot gandaraklab bir yoniga yiqildi-yu, egasini ham yerga otib urdi. Shayboniyxon oyog'ini uzangidan chiqarishga ulgurmadiv b" bir oyog'i otining tagida qoldi. Shu zahoti yana bir ot surinib yiqildi-da o'mrovi bilan xonning ko'krigidan bosib tushdi. Shayboniyxon qovurg'alari sinib, vujudi ezilib, nafas ololmay qoldi-yu, hushidan ketdi.

Jang tugagandan keyin xonni taniydigan qizilbosh beklardan biri uning jasadini qalashib yotgan ot va odam o'liklari orasidan arang qidirib topdi. Abdurahim Turkistoniy, Mansur baxshi ko'taruvchi va boshqa juda ko'p mulozimlar, navkarlar ham xonning nari-berisida o'lib yotar edilar.

G'oliblar Shayboniyxonning boshini kesib, nayzaga sanchdilaru Shoh Ismoil minib turgan otning oyog'i tagiga eltib tashladilar. Keyin qizilboshlar Shayboniyxon qirgan shialar qasdiga uning kesik boshidan terisini shilib olib ichiga somon tiqdilar. G'arbda shialarni quvg'in qilayotgan va Shoh Ismoilga alam o'tkazgan sunniyparastlardan yana biri - turk sultoni Boyazid II edi. Shoh Ismoil Shayboniyxonning somon tiqilgan boshini turk sultoniga: "Men bilan qasdlashgan sunniylar qay ahvolga tushishini ko'rib qo'y!" degan ma'noda "sovg'a" qilib yubortirdi.

Sunnii - shia dushmanligi shu darajaga yetgan ediki, qizilboshlar bunga ham qanoat qilmay, Shayboniyxonning bosh suyagiga oltin qoplatib, undan may ichadigan kosa yasaydilar[34].

AvvalgiII- qismB Keyingi

<references>